

T.C.

İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ETNİK ÇEŞİTLİLİĞİN 2003 SONRASI DÖNEMDE IRAK'IN SİYASAL
İSTİKRARINA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ROXANNE JAMAL SHAKOR

171307040

İSTANBUL, ARALIK 2019

T.C.

İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ETNİK ÇEŞİTLİLİĞİN 2003 SONRASI DÖNEMDE IRAK'IN SİYASAL
İSTİKRARINA ETKİSİ

TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

ROXANNE JAMAL SHAKOR

DANIŞMAN

Dr. Öğretim Üyesi Emrah KONURALP

İSTANBUL, ARALIK 2019

T.C.

**İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ETİK BEYAN

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

19 / 12 / 2019

Roxanne Jamal Shakor

İmzası

ÖNSÖZ

Bu tezde bana yol gösterdiği, zaman ayırdığı ve çok kıymetli değerlendirmelerde bulunduğu için tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Emrah KONURALP'e çok minnettarım. Bana olan kayıtsız şartsız her türlü destekleri için arkadaşlarıma en derin minnettarlığımı ifade etmek istiyorum. Ayrıca, sınırsız destekleri için ülkem Irak'a da teşekkür etmek istiyorum. Son teşekkürüm ailemedir. Neyi gerçekleştirmeye çalışırsam çalışayım sevgisi ve rehberliği ile her zaman yanımda olan aileme teşekkür etmek istiyorum.

İSTANBUL, 2019

Roxanne Jamal Shakor

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
KABUL ONAY.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. ETNİSİTE VE ETNİK ÇEŞİTLİLİĞİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	10
İKİNCİ BÖLÜM	
2. IRAK'IN DİNİ VE ETNİK ÇEŞİTLİLİĞİ.....	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. 2003 SONRASI IRAK'TAKİ SİYASİ İSTİKRARSIZLIK.....	54
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
4. 2003 SONRASI IRAK'TA ETNİK ÇEŞİTLİLİK VE SİYASİ ÇOĞULCULUK	70
BEŞİNCİ BÖLÜM	
5. BİRLİK İÇİNDE ÇEŞİTLİLİK.....	83
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	96
KAYNAKÇA.....	104

ÖZET

ETNİK ÇEŞİTLİLİĞİN 2003 SONRASI DÖNEMDE IRAK'IN SİYASAL İSTİKRARINA ETKİSİ

Etnik çeşitlilik, zaman içinde gelişen ve geçmişten geleceğe doğru aktarılan küresel bir olgudur. Soğuk Savaş'tan sonra, etnik çeşitlilik daha da önemli hale gelmiştir. İç çatışmaların etnik çeşitlilik üzerindeki ve ülkelerin siyasi istikrarı üzerindeki etkisi göz önüne alındığında birçok kanaat önderi tarafından etnik çeşitlilik olgusuna özel bir önem atfedilmiştir. Irak da kültürel, dilbilimsel, dini ve ulusal farklılaşmanın doğası çerçevesinde etnik çeşitlilik ile şekillendirilmiş bu ülkeler arasında yer almaktadır. Irak, 2003'ten önce tek bir parti yönetimi altındaydı. Etnik köken, politik yaşamda hiçbir rol oynamıyordu. Oysa 2003 Anayasası siyaset hayatında etnik topluluklara daha fazla rol vermiştir.

Bu çalışmada Irak'taki etnik çeşitliliğin 2003 sonrası siyasi duruma ve siyasi yaşama etkisi, etnik kimlik ile ulusal kimlik arasındaki ilişki, etnik çeşitliliğin da yapıcı bir rol oynaması için nasıl yönetilmesi gerektiği ele alınmıştır. Araştırmada etnik köken çeşitliliğine yapılan vurguyla Irak'taki siyasi istikrarsızlık arasındaki ilişki ortaya koyulmuştur.

Bu araştırma, bazı önerilerde bulunmaktadır: Etnik çeşitliliğin rolünü siyasi yaşamda olumlu bir hale getirmek için, ulusal kimliği güçlendirerek demokrasiye işlerlik kazandırmak; refahı adil bir şekilde yeniden dağıtmak; iç ve dış çevrenin önemini yadsımamak; bir referans olarak anayasanın toplumsal hayattaki rolünü güçlendirerek ulusal birliğe erişerek farklılıkları kucaklamak.

Roxanne Jamal Shakor, 2019

Anahtar Kelimeler: Etnik Çeşitlilik, Irak, Siyasi İstikrar.

ABSTRACT

THE ROLE OF ETHNIC DIVERSITY IN POLITICAL STABILITY OF IRAQ AFTER 2003

Ethnic diversity is a global phenomenon entrusted to human societies developed and backward over time. It has become more important after the Cold War and has been given special importance by many scholars, given the extreme sensitivity of the ethnic diversity of internal conflicts and its effect on the political stability in the country. Iraq is from this countries characterized by the ethnic diversity, it is nature result of cultural, linguistic, religious and national differentiation; Iraq was under the one party role before 2003, the ethnics hadn't any role in the political life; whereas the 2003 constitution gave more privileges to the ethnics in the political life

This study discussed the ethnicity diversity in Iraq, the political situation in Iraq after 2003, the ethnic diversity impact on the political life in Iraq, the relation between ethnic identity and national identity, how the ethnics diversity should be manage to ensure their positively role in the political life in Iraq, where the research resulted that the ethnicity diversity contributed to the political instability in Iraq.

The research provide some recommendations in order to turn the role of ethnics into a positive in political life, by building the national identity, activating the role of democracy, redistributing wealth fairly, paying attention to the internal and external environment, strengthening the role of the constitution as a reference for resolving differences under the ceiling of national unity.

Roxanne Jamal Shakor, 2019

Keywords: Iraq, Ethnic diversity, political stability.

GİRİŞ

Etnik çeşitlilik, toplumlara içkin küresel bir olgudur. Bu çeşitlilik, Soğuk Savaş'tan sonra daha da önemli hale gelmiştir. Birçok bilim insanı, etnik çeşitliliğe toplumlardaki iç çatışmalara etkisi ve çeşitlilik yönetimi kalıplarının bu toplumlarda kabul görmesi ve reddedilmesi konusundaki zorlukları nedeniyle özel bir önem vermiştir. 'Etnik grup' terimi Yunanca kökenlidir ve 'ulus' anlamına gelmektedir.

Genel olarak Ortadoğu, bölgeyi dünyanın geri kalanından ayıran devasa bir etnik ve dini çeşitlilik ile şekillendirilmiştir. Bölgede, Araplar, Kürtler, Türkmenler, Asurlular, Ermeniler veya İslam, Sabena, Yezidilik, Yahudilik vb. gibi birçok etnik topluluk ve dinsel-mezhepsel grup bulunur. Aynı ırka mensup, aynı dili konuşan ya da aynı inancı benimsemiş insanlardan oluşan türdeş uluslarla karşılaşmak olası değildir.

Etnik çeşitliliğin Ortadoğu'daki ulusal, sosyal ve dini faktörler üzerinde doğal bir etkisi vardır. Irak da diğer birçok Arap ülkelerinden ve dünyadaki bazı ülkelere çok sayıda milliyeti, dini ve mezhepsel toplulukları ve azınlığı içermesi noktasında ayrılmaktadır.

Bir arada yaşamak, her bir grup içinde veya gruplar arasında daha fazla akışkanlık olmasını sağlar. Bu da bireyleri geleneksel, etnik ya da aşiret veya aşiretten farklı olarak yeni sosyal, profesyonel, sınıfsal, siyasi ve yerel kalıplar oluşturmaya ya da kurmaya "istekli" kılmıştır. Irak'taki azınlıklar siyasi iktidar ile doğrudan veya bu yeni gruplar yoluyla etkileşimdedir. Etnik grupların üyeleri arasında yeni klişeleşmiş ilişkilere girme konusundaki akışkanlık ve isteklilik dikkat çekicidir (İbrahim, 2018: 615).

Arap toplumları demokrasiye yöneldikçe içlerinde barındırdıkları etnik gruplar da geleceklerini ve varlıklarını güvence altına almak için dil, kültür ve din konusundaki farklarını siyasal otoritelere kabul ettirmeye ve bunların tanınmasını

sağlamaya çalışmaktadır. Arap dünyasında, örneğin Irak'ta, çeşitlilik ve eşitsizliğin sürekli olarak inkâr edilmesi söz konusudur ve tek bir kültür karar alma sürecine hâkim ve egemendir.

Dahası, hukuka aykırı tüm faaliyetin cezasız kaldığı siyasi bir iklimde, çoğu zaman etnik azınlıklar ve dinsel özgürlükler aleyhinde ihlaller yaşanmaktadır. Yaygın önyargıların arka planında bu tür ihlalleri otoriter partiler tarafından teşvik eden etnik azınlıklara basmakalıp yaptırımlar söz konusudur (Salloum, 2016: 80).

Bu noktada, Birleşmiş Milletler'in kuruluş şartnamesinin 2. maddesinin ulusal ya da etnik, dini ve dilsel azınlıklara mensup kişilerin haklarının korunmasında ve açığa çıkarılmasında önemli bir rolü olduğunu belirtmek gereklidir (İbrahim, 2018: 641):

1. Ulusal ya da etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup bireyler (bundan sonra azınlıklara mensup kişiler olarak anılacaktır) kendi kültürlerinden yararlanma, meslek edinme, pratik yapma ve dinlerini yaşama hakkına sahip olacaktır. Kamu ve özel sektörde serbestçe, müdahale edilmeden veya herhangi bir ayrımcılık yapılmadan çalışabileceklerdir.

2. Azınlıklara mensup bireylerin kültürel, dini, sosyal ve ekonomik hayata aktif olarak katılma hakkı vardır. Azınlıklara mensup kişiler, yaşadıkları alanlarda azınlıklarla ilgili kararlara bu tür bir katılımın ulusal mevzuatla çelişmemesi koşuluyla, uygun olduğu durumlarda bölgesel düzeyde etkin biçimde katılırlar.

3. Azınlıklara mensup bireylerin derneklerini kurma ve sürdürme hakları vardır.

4. Azınlıklara ait kişiler, kendi grubunun diğer üyeleri ve diğer azınlıklara ait kişilerle özgür ve sağlıklı ilişkiler kurma ve sürdürme hakkına sahiptir. Bunun yanı sıra ayrımcılık olmaksızın diğer devletlerin vatandaşlarıyla sınır ötesi temaslar, etnik, dini veya dilsel bağlar kurma hakkına da sahiptirler.

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) 2003'te Irak'ı işgal etmesinden sonra, Irak'taki siyasi ve toplumsal ortam istikrarsız hale gelmiştir. Tüm etnik gruplar, Irak'ın birliği gözetilmeksizin pek çok gerekçeye sığınarak tarihsel ve coğrafi haklarını kanıtlamak için kimliklerini aramaya başlamıştır. Bu arayış tehlikeli bir hal almış ve ulusal birlik ve devletin istikrarı için bir tehdit haline gelmiştir.

Bu araştırma, Irak'taki etnik çeşitliliğin 2003'ten sonraki siyasi yaşamı nasıl etkilediğini ele almaktadır ve bizi bu etnik çeşitliliği araştırmaya götüren öznel ve nesnel nedenler şunlardır:

Öznel nedenler:

1. Arap toplumunun kanayan yarası olan sorunları inceleme ve onlara çözüm bulma güdüsü.
2. Aynı alanda araştırma yapacaklara ufukları açmak isteği.
3. Özellikle Arap toplumlarının hegemon devletler tarafından parçalanmaya açık oluşunun ve bu devletlerin Arap dünyasını zayıf tutmak için parçalama arzusu doğrultusunda etnik kimlikleri canlandırıp hareket geçirmek istemesinin yarattığı sosyal sarsıntı.
4. Tüm etnik ve dinsel grupları ayrımsız kucaklayacak bir ulusal kimliği yeniden canlandırma ve geri getirme arayışı.
5. Ulusal birlik kavramının ve etnik farklılıkların reddedilmesini, dini çatışmaların ve mezhepsel hoşgörüsüzlüğün ortadan kaldırılmasını, diğer dağılma ve ayrımcılık sebeplerini birbirinden ayırma arzusu.

Nesnel nedenler:

1. Irak, etnik köken olgusunun su yüzüne çıktığı ve yanlış yönetişimin savaşların yoğunlaşmasına neden olduğu Arap ülkelerinden birisidir. Bazı Arap ülkelerinde olduğu gibi çok sayıda iç sorun ve mağdurların yüksek oranı, Irak'ın uluslararası sahnedeki politik rolünün gerilemesine neden oluşu.
2. Irak'taki etnik çeşitlilik yönetiminin başarısızlığı.

3. Etnik çeşitlilik sorununun barışçıl ve kucaklayıcı bir anlayışla çözülmesi durumunda başta Irak'a komşu ülkeler olmak üzere tüm Ortadoğu'da içsel ve bölgesel barışın güçlenmesine katkı saylayacak olması.

Irak, Arap dünyasının doğu kapısıdır. Güneyinde Suudi Arabistan ve Basra Körfezi yer almaktadır. Doğuda İran, batıda Suriye, Ürdün ve kuzeyde Türkiye ile sınırdadır. Dolayısıyla, Irak'ın etnik çeşitlilikle baş etmedeki başarısı veya başarısızlığı uluslararası boyutta öneme sahiptir. Bölgesinde iç barışını ve birliğini sağlamış bir Irak, bölgedeki istikrar için de anahtardır. Örneğin, Irak'ın toprak bütünlüğünün ortadan kalkması, başta Türkiye ve İran içindeki ayrılıkçı tazyiki artıracak bir etkiye sahiptir. O nedenle, bu konu uluslararası öneme sahip bir konudur.

Bu çalışma, aşağıdaki amaçlar doğrultusunda yürütülmüştür:

- Etnik, ulusal ve din çeşitliliğinin bir devlet ve bir toplum çerçevesinde sosyal bütünleşme sorunuyla ilişkili olarak inceleyerek toplumun güvenliğini ve istikrarını tehdit eden toplumsal ve politik krizleri aşmak.
- Etnik köken çeşitliliği ile kültürel özellikler üzerinden azınlıkları marjinalleştirmek ve dışlamak yerine bütünleştirmek.
- Etnik çeşitliliğin yeniden gözden geçirilmesiyle bunu iç çatışmaları körükleyen bir faktör değil, bir ülke içindeki ulusal kültürün zenginleşmesine katkıda bulunması için etnik çeşitliliği olumlu yönden değerlendirmek.
- Ulusal kurumların, etnik gruplar arasında taraf olmayacak şekilde sosyal bölünmelerden arındırılması ve vatandaşlık temelinde hizmetlerin yürütülmesi ihtiyacına dikkat çekmek.
- Çeşitliliği başarıyla yönetebilmek için ırksal aidiyet yerine toprağa (ülkeye) ait olma fikrinin vurgulanması.

Irak'ta yaşayan etnik grupların tarihsel açıdan köklü bir uyum ve hoşgörü anlayışı bulunmaktadır. Bu araştırma, bu tarihsel köklere dayanarak beraber yaşama olgusunun yeniden yeşerebilmesi ve Irak'ta işgal sonucunda ortaya çıkan siyasi, ekonomik, idari ya da sosyal sorunların aşılması için etnik çeşitliliğin yönetilmesi bağlamında nelerin yapılabileceğini tartışmaktadır.

İlgili literatür incelendiğın görölmüştür ki, Arap dünyasındaki etnik çeşitlilik ve bunun yönetim mekanizmaları ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır, bunlardan en önemlilerinden biri, Muhammad Ashour Mahdi'nın (2002) çalışmasıdır.

Mahdi'nın, etnik çeşitliliğın doğal bir fenomen olduğuna inanmaktadır ve yönetimin, etnik grupların toplumdaki siyasal kabulünü ve siyasal sistemin iç istikrarını etkileyecek şekilde çeşitlendirilmesine yol açan çeşitli siyasal seçimlere ve ideolojik düşüncelere maruz kaldığına inanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin yanı sıra, gelişmekte olan ülkeler, Batı tarzında anayasal ve parlamenter bir deney uygularken "liberal an" olarak adlandırdığı şeyden geçti. Ancak sonunda ulusal entegrasyonu hızlandırmak için farklı derecelerde "otoriter" baskının bir biçimi olarak çeşitli nedenlerden dolayı farklı etnik gruplar arasındaki ve toplumdaki siyasal istikrarsızlığı daha da şiddetlendirdi.

Yukarıdakilerin ışığında, yazar etnik çeşitlilik ve siyasal sistem konusunu ve aralarındaki ilişkinin niteliğini araştırmayı seçmiştir; yazar, bu eserinde, etnik çeşitlilik gerçeğinin siyasal sisteme yansımaları üzerine teorik bir çerçeve sunmaya çalışır. Yazar, etnik kökenlerin evrimi ve siyasal sistemler ile ilişkisini özetleyen aşağıdaki gibi birtakım çeşitli görüşlere dikkat çeker:

- Birinci bakış açısı: Toplum içinde birkaç kapalı sosyal kimliğin varlığı, birinin diğerine hâkim olmasına yol açar.
- İkinci bakış açısı: Eşitlikçi olmayan servet dağılımı sonucu gerçekleşen etnik çatışma.
- Üçüncü bakış açısı: Etnik çatışmanın politik durumu etkilemezken, tam tersine, siyasal durum toplumdaki siyasal elitlerin söylemleri ve toplumun etnik bir şekilde harekete geçirilmesinden dolayı etnik çatışmayı oluşturmuştur.

Yazar, bu eğilimlerin varlığını, etnik çoğulculuk ile iki taraf arasındaki karşılıklı etki ile siyasal sistem arasındaki ilişkinin boyutlarının karmaşıklığı ve önemini kanıtı olarak ele alır. Bu ilişki hakkında bir görüşe ulaşmak için etnik yapıların tırmanma nedenlerini ve eğilimleri test etmenin yanı sıra, etnik grupların taleplerinin doğasını ve talepleri desteklemek için kullanılan faktörleri ve gerekçelerini açıklamaya çalışmanın önemine vurgu yapar. Politik sistemin bu

taleplere cevap vermesi ve bunları yönetme araçlarını etkin kılması gerekliliğine gönderme yapar.

Yazar, çalışmasının varsayımlarını doğrulamak için bir sistem analizi yaklaşımı kullanmıştır. Nitekim, çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

- Etnik grupların taleplerinde ekonomik ve sosyal koşullar etkilidir.
- Sistem çıktısının niteliği, kapasitesinin önemli bir parçasıdır.
- Etnik gruplar arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizlikler siyasi istikrarsızlığa yol açar.
- Etnik grubun yetenekleri ve etkinliği, rejimin çıktıları ve taleplere karşılık istikrarı koruma dereceleri için önemlidir.

Yazar, etnisiteyi doğal bir fenomen olarak görürken bunun ekonomik, sosyal faktörler ile siyasi seçkinlerin eylemlerinin neden olduğu siyasal bir hareket olarak var olmasının doğal bir süreç olduğu sonucuna varmıştır. Etnisitenin göz ardı edilemeyecek sembolik ve maddi talepleri vardır. Etnik grubun gücü ve bu talepler konusunda iç faktörler ile rejimin bu taleplere verdiği yanıtın niteliği, kabul veya baskı içeren dışsal faktörleri yansıtır.

Çalışmada ayrıca, etnik çeşitlilik yönetiminde anayasanın rolünü, seçim yasasını, kamu politikalarını, hükümet şeklini ve askeri kurumları değerlendirmiştir. Çalışma aynı zamanda etnik talepleri destekleme ve yönetimde siyasal partileri ve çıkar gruplarına gönderme yapar. Çalışma, yolsuzluğun etnik çeşitliliği yöneten kuruluşlar üzerindeki en ciddi kısıtlama olduğu ve genellikle toplumdaki ulusal entegrasyon üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Antoine Messarra'nın (1989) çalışması genel olarak Arap dünyasının geleceğinin etnik çeşitlilik yönetiminde kullanılan yöntemlere bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar çeşitlilik kavramını tanımlamak için eşitsizlik formlarını bir başlangıç noktası olarak ele alır. Çoğulcu-demokratik toplumların, homojen gruplar arasında bölündüğünü belirtir. Çoğulcu toplumdaki eşitsizliklerin yer değiştirebilir olduğu sonucuna vararak seçim süreci ve kamuoyu dönüşümünün, azınlıktan çoğunluğa geçiş olasılığını sağlaması ve bunun tersine iktidardaki rotasyonun yanı sıra, yüzer-gezer seçmenlerin seçim sürecinin sonucu üzerinde önemli bir etkisi

olduğunu anlatır. Çoğulcu toplumdaki eşitsizlikler kamusal farklılaşma olarak değil, çatışma olmadan hareketsizlik ve kaçınılmazlıkla nitelendirilen sınırlarla kültürel, dilsel, ırksal veya mezhepsel farklılıklar olarak görülür. Tamamen rekabetçi bir sistemin kontrolsüz bir şekilde benimsenmesi ise bu tür bir topluma eşitliği ve katılımı garanti etmemektedir.

Yazar ayrıca, demokrasi kavramının sadece matematiksel bir kavram olmadığını belirterek ifade özgürlüğünden, oy verme hakkından, kamu kaynaklarına adil erişimden, derneklerin kamusal alana eşit katılımından söz eder.

Yazar, önceki tartışmaların aksine; ekonomik, kültürel, dilsel ve diğer farkların kendi içlerinde bir çatışma aracı olmadığına dikkat çekmektedir. Birçok ülke, istikrarını korurken aşırıya kaçan ekonomik eşitsizliklere ve etnik azınlıklara sahiptir. Ancak, tutarsızlıkların ayırt ediciliği ve siyasallaşması çatışmanın ortaya çıkmasındaki en önemli faktördür. Bu algı ve göreceli yoksunluk, toplumdaki diğer gruplarla karşılaştırıldığında haklardan yoksunluk hissi olarak algılandığında daha da büyür. Duygu ve yoksunluk derecesi, grupların niteliğine veya kendileri ile karşılaştırdıkları insanların niteliğine bağlıdır. Çatışma kaynaklı siyasallaşma, çatışmanın toplumdaki temel güçler üzerindeki bu farklılıkları ele alması veya içermesi için değildir, aksine, seçkinler arasındaki siyasi rekabete dayanan siyasi güçten yararlanmaya yönelik bir manevradır. Seçkinler arasında serbest siyasi rekabete izin veren sistemlerdeki özel diyalektik ve halkın diyalektiğindeki fenotip faktörü üzerinde maniplülasyona neden olur. Psikolojik güvenlik sağlamak ve eşitsizliklerin siyasallaşmasını azaltmak, insan haklarına dayanan yüksek derecede bir sivil barış sağlar. Bu nedenle, zorla türdeşleştirme bir ayrılma faktörüken, bazı çeşitliliklerin tanınması ise bir gönüllü birleşme, kademeli ve tutarlı bir faktördür.

Yazarın önemli tezlerinden biri, modernleşmenin kültürel olduğu kadar sınıfsal çatışmaları da artırabileceğidir. İkinci tez, eğitiminin bütünleşmeye ulaşmanın ilk yolu olduğudur. Yazar, yerel dillerin ve bunların okullarda öğretilmesi hakkının tanınmasıyla eğitimin bir çatışma unsuru olmaktan çıkabildiğini savunur. Örnek olarak İsviçre'yi verir. Bununla birlikte, antropolojik çalışmaların temel bağlılıkların zamanla ortadan kalktığını ve çatışmalı karakterlerinin ortadan kalktığını veya marjinal hale geldiğini kanıtladığını söyler. Üçüncü tezi ise, bazı kültürel kurumların bazı kültürel değerlerin yasallaştırılmasına ve katılmasına

neden olurken başkalarının kalkınmasını önleyebildiğidir. Esneklik ve değişime yanıt verilmemesi durumunda sistemin katılması bir faktör olarak karşımıza çıkar.

Yazar demokratik çoğulculuğun oluşumunda pek çok engel bulunduğuna da dikkat çeker. En önemlisi, bazı etnik kökenlerin diğerlerine karşı egemen olmasıdır. Yazar, çeşitliliğin yönetiminde Arap dünyasının sorunlu olduğunu savunarak koalisyon sistemlerindeki sadakatlerle ilgili anlaşmazlıkları içeren ikili bir model önerir: Gruplara güvenlik sağlamak ve özyönetim sağlamak.

Mohammed Mahmoud Abdel Aal'ın çalışmasında herhangi bir devletin ulusal güvenliğine doğrudan tehdit teşkil eden, ekonomik ve politik ayrımcılık nedeniyle bütünleşmemiş azınlıkların ülkenin ivme kazanması ve gelişmesi için tedavi edilmesi gereken bir sorun olduğu savunulmaktadır.

Hükümetlerin başarılı çözümler üretebilmesi için etnik, dinsel veya dilsel azınlıklar konusuna mümkün olan en yüksek eşitlik sunarak yaklaşımları ve tek bir ulus olma anlayışı içinde ulusal bütünleşmenin sağlanarak ayrımcılıkların önüne geçilmesi, vatandaşlık değerlerinin birlik çerçevesinde kurumsallaştırılması gerekmektedir. Çalışma, çeşitlilik olgusunun ulusal güvenlik için bir tehdit oluşturmayabileceğini ispatlamayı amaçlamaktadır. Çokkültürlülük, birçok halk ve ulus için doğal bir olgudur ancak çoğulculuk her zaman bölünme, silahlı çatışma ve ulusal varlıkların yok oluşunun bir nedeni değildir. Birçok ülke bu konuda, modern politik sistemin kurallarını belirlemeyi başarmıştır. Ulusal birlik ve vatandaşlığın kökü çokkültürlü toplumlardır. Tehlike, azınlıkların yaşamları ve gelecekları hakkında güvensiz hissetmeleri ve siyasi sistemin etnik azınlıkların sorunlarına etkili çözümler getirememesi durumunda belirir.

Arap ülkelerinin karşılaştığı ikilem, yalnız ulusal birliklerini yapılandıramamaları ve siyasi ihtilaflara ve rekabetlere neden olacak girişimlerle karşı karşıya kalmaları değil, aynı zamanda bazı Arap rejimlerinin bazı gruplara veya azınlıklara yönelik yanlış uygulamalarının sürdürülmesinde de yatmaktadır. Bu azınlıkların veya çeşitli türden grupların bazılarının dışlanması, devlete veya ülkeye olan sadakatini temelini sarsarak sorunun devam etmesinin ve dış müdahale olasılığının önünü açar. Bu çalışma, ırksal, etnik, dinsel ve dilsel çoğulculuk

konusunda Arap dünyası için Malezya ve Amerikan deneyimlerinin rehberlik edebileceğini savunur.

Pföstl ve Kymlicka'nın (2015) çalışması ise genel olarak azınlıkların ulusal sadakatlerinden her zaman şüphe duyulduğu ve Ortadoğu'da siyasi istikrar ve sosyal uyumu tehdit etmede her zaman rol oynadıklarına inanıldığından hareket eder. Bu konu, Jacob Mundy'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde "dönüştürücü azınlık politikası" olarak adlandırdığı, yani bölgedeki demokratik reformu güçlendiren ve bir kültürü derinleştirmeye yardımcı olan bir tür azınlık politikası olarak nitelendirdiği umutları araştırır. İnsan hakları ve demokratik vatandaşlık incelenen başlıklar arasındadır. Kuzey Afrika'daki Amazigh, Mısır'daki Kıptiler, Irak'taki Kürtler, İsrail'deki Filistinliler, Suriye ve Bahreyn'deki "azınlık" rejimleri ve İran'daki çeşitli etnik azınlıklar ele alınmıştır. Yazarlar, "Arap Baharı"nın bir nevi çoğulculuk savaşı olduğunu savunur.

Konuyla ilgili akademik yazın zenginliği dışında Irak'ta etniste ve etnik çeşitlilik konusunda referans teşkil edebilecek uzmanlaşmış bir merkezin yokluğu; 2003'ten ve de özellikle IŞİD trajedisinden sonra etnik azınlıkların ülkeye dağılımını gösteren doğru ve yeni haritalar elmenin neredeyse imkânsız olması; etnik bileşenlerin niceliksel büyüklüğü hakkında istatistiklerin güvenilmez ve çelişkili oluşu, bu çalışmada karşılaşılan en önemli zorluklardır.

Araştırmanın ilk bölümünde etnisite ve yakın diğer kavramlar arasındaki örtüşmeye odaklanmaktadır. İkinci bölüm Irak'taki dini ve etnik köken farklılıklarıyla ilgilidir. Üçüncü bölüm Irak'taki etnik köken ve dil çeşitliliği ile ilgilidir. Dördüncü bölüm 2003'ten sonra Irak'taki siyasi istikrarsızlığı ele alarak bu istikrarsızlığın 2003'ten sonraki dönemdeki nedenleri ve çözüm mekanizmaları açısından ele almaktadır. Beşinci bölüm 2003 sonrası Irak'taki siyasi sistem üzerinde etnik çeşitliliğin etkisini farklı bakış açılarından değerlendirerek siyasi çoğulculuğa odaklanmaktadır. Altıncı bölüm ise etnik çeşitliliğin bir miras ve özellik olarak nasıl aktarılabileceğini tartışan "birlik içindeki çeşitlilik" hakkındadır. Son bölümde etnik çeşitlilik etkisini siyasi sisteme olumlu bir şekilde aktarılabilmesi için önem taşıyan bazı öneriler ortaya konulmuştur.

1. BÖLÜM

ETNİSİTE VE ETNİK ÇEŞİTLİLİĞİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Günümüzde yaygın olarak kullanılan “etnik” nitelemesi, birçok kavramı içermektedir. Önce, etni ve etnik çeşitliliğin kavramsal ve teorik bağlamı tanımlanmalıdır. Özellikle “etnik kimlik” kavramı; dil, din, ırk, milliyet, sınıf ve toplumsal cinsiyet başta olmak üzere birçok ögeyi barındırmaktadır. “Kimlik”in İngilizcedeki karşılığı “identity”dir ve bu da Latince “aynı” anlamına gelen “idem” sözcüğünden gelir.

Konuralp’e (2018), sınıf, ulus, devlet gibi evrensel özneler, günümüzde kimlikleri biricikleştirilmesi sonucu parçalanmaya başlamış ve modern toplumlar, yeniden kabileselleşmeyle karşı karşıya kalmaya başlamıştır:

Günümüz toplumlarından çok daha türdeş toplumlar için geliştirilmiş kavram, kurum ve kuramların geçerliliği farklılık üzerine kurulu tikel kimliklerin çoğulluğu sorunuyla daha da hırpalanmıştır. İşte ulus, o kurum ya da kavramlardan biri olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla, kimliğin ele alınışında geçmiş varsayımların bakiyesi olarak ulusun tikel kimliklerle karşılaştırıldığında görece daha evrensel bir kategoriye çokkültürlülükle yüzleştikçe kapsayıcılığı da aşındığı söylenebilir. Oysa, belli ortak evrensel değerler yoksa, söz konusu tikel gruplardan daha büyük bir topluluğa aidiyet duygusu yoksa, ortak varoluşun nasıl mümkün olacağı sorusu yanıtız kalır. İşte ‘yeniden kabilecilik’ olarak adlandırabilecek ve çoğulculuğu garanti etmeyen ve hatta kırılğanlaştıran bir çoğulluğa geçiş böyle bir yanıtızlığın ürünüdür. Bu yanıtızlık durumunun tikelliklerin evrensellekle bağı yeniden kurulmadıkça aşılması olası değildir. (Konuralp, 2018: 134)

Kabileler, ulus ya da etnisite gibi kavramların ortaya çıkışından çok önce ortaya çıkmış ve ilkel insan topluluklarının örgütlenme biçimi olmuştur. Dolayısıyla, kabileler, akraba toplulukları olarak varlık göstermiştir. Alman sosyal bilimci Max Weber (1978: 394) ise bir atadan gelmekten çok düşmana karşı geliştirilen politik dayanışmanın kabile bilincini oluşturmada çok daha önemli rol oynadığını ve bunun etnisite ortaklığı inancını teşkil ettiğini söyler. Diğer taraftan, sosyal bilimcilerin paylaştığı bir yaklaşım da etnik grupların etnik grupların “soy ve kültür toplulukları” olduğudur. Yani bu gruplar hem derin kökleri olan gerçek birliktelikler hem de sosyal olarak yaratılmış hayali topluluklardır.

Anthony D. Smith’a (1994: 41) göre etnik grup, “soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla

kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tiptir.” Smith (1986: 22–30), etnik topluluklara kolektif özel bir ad, ortak soy miti, ortak tarihsel anılar, ayırıcı ortak kültür unsurları, bir toprak parçasıyla özel bağ, dayanışma duygusu gibi nitelikleri atfeder. Bir grup insanın kültürün öğelerini kendi iç uyumlarını yaratmada ve kendilerini diğerlerinden ayırmada öznel ve simgesel olarak kullanmalarını içeren etnisite ise bir etnik kimlik anlayışıdır (Brass, 1996: 85–86). Dolayısıyla, kültürel sembelleri bu amaçlarla kullanan bir etnik grup, gruba dâhil etme ve gruptan dışlama ölçütlerini kurmuş öznel olarak öz bilince sahip topluluktur; statü ve tanınma iddiasına da sahiptir (Brass, 1996: 86). Ulus ise politikleşmiş ve bir siyasal sistem içinde grup hakları tanınmış özel bir etnik topluluktur (Brass, 1996: 86). Ancak buradan ulusun tek bir etnik gruptan homojen bir biçimde meydana geldiği sonucu çıkarılamaz. Ulus, bir devletin eylemine veya sınırlarına bağlı olarak oluşan bir sosyo-politik bir kategoriyken, etnik grup bu sınırlara bağlı olmaksızın kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel bir kategoridir (Wallerstein ve Balibar, 1995: 92).

Ayrıca şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, aralarında farklar olmakla birlikte “ırk”, “ulus” ve “etnik grup” kuramsal ve gündelik söylemde çoğu zaman örtüşen, akraba kavramlardır (Fenton, 2003: 8). Bu kavramların paylaştığı öz, “soy ve kültür toplulukları” olmalarıdır (Fenton, 2003: 13). Öyle ki, kökeni klasik Yunancadaki “ethnos” sözcüğüne dayanan “etnik”, başta “ulusal” ve “yabancı” sıfatlarına karşılık gelmekle birlikte “halklar”, özellikle “yabancı halklar”, “kabileler”, “kastlar” ve 19. yüzyıl öncesi kullanımıyla “uluslar”, “halklar” ve hatta “sınıflar” ile benzer çağrışımları olan “ırk” anlamına gelmekteydi (Fenton, 2003: 15; Mateos, 2014: 14). 19. yüzyılda biyolojik ve antropolojik bilimin yükselişiyle “ırk”, insanlığın ana bölünmelerini karşılayan özel anlamına kavuşmuştur (Fenton, 2003: 15). Ancak günümüzde ırk nosyonunun katı sınıflandırma ya da genetik sistemi olarak kullanılması büyük ölçüde terk edilmiştir (Fenton, 2003: 19). Dolayısıyla, Yunancada kan bağı üzerinden kurulan birlik anlamına gelen “genos”tan farklı olarak ortak kökenden kaynaklanan kültürel birliği karşılayan “ethnos” sözcüğündeki köken vurgusu bugünkü kullanımıyla biyolojik olmaktan çok sosyolojik bir içeriğe sahiptir.

Çarpıcı sosyal değişimlere uğrayan modernleşmekte olan ve endüstrileşme sonrası toplumlarda etnik toplulukların seçkinler/elitler tarafından yaratılıp dönüştürüldüğüne gönderme yapan Brass (1996: 89), bu sürecin etnik kategori içinde ve diğer etnik kategoriler arasında rekabet halindeki elit sınıfların ve önderlik gruplarının siyasal iktidar, ekonomik çıkar ve sosyal statü için yarışma ve çatışmasını içerdığıne dikkat çeker. Ayrıca modernleşmeyle birlikte itibarın toplumun seçkin kesimlerine dikey olarak verildiği durumdan yatay olarak ortak kategorik kimliği paylaşanların eşit erişimine açık hale gelmesi de benzer bir modern açmaz kimlik üzerinden verilen bir yanıt olarak karşımıza çıkar (Taylor, 1997: 45).

Büyük ve çok etnikli toplumlarda modernleşme ve endüstrileşme genellikle dengesiz bir biçimde ülkedeki bazı etnik grup veya bölgelerin diğerlerinden daha kazançlı çıkmasıyla sonuçlanabilir; geri kalmış kırsal kesimde yaşayanlar yerel dil veya lehçelerini aralarında dayanışma duygusu geliştirmeksizin konuşmaya devam edebilir; ve bunun da nedeni ya modernleşmenin getirdiği yeni kentsel yaşam tarzları, eğitim, kitle iletişim, ulaşım olanaklarından uzak kalmaları ya da yerel seçkilerin dış otoriteler ile işbirliği yapıp baskın etnik grubun dilini ve kültürünü benimseyerek kendi güçlerini korumayı veya artırmayı seçmiş olmaları ve böylece etnik farklılığa sahip kitlelerin etnik talepleri olmaksızın varlıklarını sürdürmesi durumudur (Brass, 1996: 89). Bu da demek oluyor ki, etnik özbilinç, talepler ve çatışma yerel elitlerin dış elit veya otoritelerle ters düşmesiyle ortaya çıkar (Brass, 1996: 89). Bu çatışma potansiyeli, İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne devletlerarası sistemin iki önemli ilkesi olan ülke egemenliği ve kendi kaderini belirleme hakkı arasında gerilim barındırır (Christie, 1998: 3). Manning Nash'ın (1989: 127) deyiimiyle, zenginlik ve rütbenin ulusların arasında ve kendi içinde eşitsiz ve yasadışı yolla dağıtıldığı bir dünyada "etnisite kargaşa için bir rezervuardır."

Etnik özbilinç doğrultusunda özerklik talep eden gruplar ile görece daha büyük ölçeğe sahip ulus-devletlerin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini koruma düsturu çelişirken çokkültürlülük kavramı bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya dönük bir liberal çözüm söylemi olarak gündeme geldi. Ancak günümüzde etnik temelli birçok rekabet ve çatışmanın yaygınlaşması, ulus-devletlerin parçalanması/küçülmesi gibi bir durumu da beraberinde getirdi. Etnik bağlanmaların basitçe küresel ekonomideki

sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri ile ilgili olmadığını savunan Kenneth Christie (1998: 5, 7) de bu durumu ilkel insan örgütlenme biçimi olan kabileciliğe dönüş olarak görür ve “yeniden kabilecilik” olarak adlandırır. Bir anlamda, etnik bilinç ile kan bağı bilinci benzeştirilmiş olur. Kabilecilik milliyetçiliğe psikolojik dürtü de kazandırır (Glover, 1997: 14). Bilimin, teknolojinin ve bilginin büyük ilerleme kaydettiği günümüz dünyasında insanlığın ve aklın yeniden bölünmeye ve yeniden kabileselleşmeye karşı galip gelememesinde; sosyal ve siyasal işlerin daha insani düzenlemelere kavuşamamasında temel grup kimliklerinin işlevi önemlidir (Isaacs, 1989: 24–25).

Konuralp’in (2018: 139) belirttiği üzere, “milliyetçiliğin hem etnik grupları birleştirerek ulus yaratmayı ve yaratılan ulusları pekiştirmeyi sağladığı hem de var olan uluslar içinden etnik toplulukları uluslaşmaya doğru hareketlendirdiği ikili ve birbirleriyle çatışmalı işlevi yeniden kabilecilik dinamiğinin söylemsel omurgasını oluşturur.”

1.1. Etnik Köken

Etnisiteye, toplumsal örgütlenme biçimi olarak yaklaşırsak, aynı kişilerle farklı etnik kimliğe sahip kişiler arasındaki etkileşimde kritik bir sınıflandırma ölçütü olarak işlev gördüğünü söyleyebiliriz (Barth, 1969: 68-69). Bununla birlikte, kamu ağındaki ilişkileri temel alan ve sınırlayan etnik statünün paradoksal bir durumu da söz konusudur. Bu ağda, farklı kimliklere sahip kişiler, geleneksel ve dar tanımlanmış roldekilerle veya rol kümeleriyle etkileşime girerler ve pragmatik ve yakın hedeflere ulaşılma karşılığında “anlaşma”ya varırlar (Barth, 1969: 54).

Dil açısından bir değerlendirmeye örnek olarak, Bulgaristan’da yaşayan Müslüman Pomakların ayrı bir etnik grup olduğu fikrine dayanarak ayrı bir parti ihtiyacından söz edilir: Bu azınlık nüfusunun gelenekleri, kültürü ve folkloru vardır ve dolayısıyla ayrı bir etnik grup olduğu anlamına gelmektedir. Pomaklar, Bulgarca konuştukları halde bunun Pomakların ayrı bir etnik grup olarak tanınmasını engellemediğini savunulmaktadır (Crawford ve Lipschutz, 1998: 487).

Her şeyden önce, “kültürel içerik” temelinde tanımlanan herhangi bir etnik grup kavramının, çeşitli etkileşimsel bağlamda etnik köken analizinin bir aracı olarak

yeterli olmayacağı açıkça anlaşılıyor. Sadece etnik ayırım ve sınıflandırma bireyin veya grubun kaynak ve sosyal statüsünün veya diğer değerlerin kontrolünü koruma veya artırma stratejilerinin bir parçası olduğunda anlamlı bir yorumlama yapılabilir (Barth, 1969: 99). Dolayısıyla, etnisite verili, değişmez veya ilksel (primordial) olarak değil, durumsalcılıkla açıklanabilir. Etnik kimliği oluşturan efsaneler, semboller ve iletişim kalıpları ve uzun zaman dilimlerinden süzülerek gelen değerler, mitler ise etnisitenin sembolik boyutunu teşkil eder (Smith, 1998: 186). Ayrıca normatif davranışlar; akrabalık, evlilik, dostluk, ritüel ve diğer türden törenler gibi bağlamlarda bulunan sembolik oluşumlar ve aktiviteler anlamına gelmektedir (Behera ve Sahu, 2009: 2-3).

Marxist tarihçi Eric Hobsbawm (2012) da etnisitenin durumsal boyutuna dikkat çerekerek “genetik” kullanımı reddetmiştir. Çünkü, genetik kavramı kültürel bir kullanımı kabul edemez. Bunun nedeni, etnisiteyi dille örtürştürme eğiliminde olmasındadır. Tarihi olayların, varsayılan ortak atadan aktarılan ortak anıların, mitlerin, geleneklerin ve sembollerin önemini pek de göz önünde bulundurmaz.

Webster'ın Üçüncü Yeni Uluslararası Sözlüğüne (1967) göre, etnik köken normalde kalıtsal ve kültürel özelliklere dayanan belirli bir bağlılığı ifade eder. Winick'in Antropoloji Sözlüğü (1946), etnik köken terimini içermemektedir. Bununla birlikte, etnik yapıyı, öncelikle dilsel bir grup gibi belirli kültürel özelliklerle ayırt edilebilen bir gruba atıfta bulunan sınırlı bir çağrışıma sahip olarak tanımlamaktadır. Etnik köken, henüz standartlaştırılmış bir kavram haline gelmenin tüm koşullarını yerine getirmiş gibi görünmemektedir, çünkü aktardığı anlam, az çok topluma özgüdür ve büyük ölçüde ilgili topluluğun genel sosyal ve politik yönelimine bağlıdır. Bir kavramın, ulusal olmayan bir devlet ve çok-kültürlü bir otorite sistemi ve azınlık-çoğunluk bağlamlarında farklı anlamlarla ilişkilendirildiği de görülmüştür (Regmi, 2003: 4).

1.2. Etnik Çeşitlilik

Etnik çeşitlilik, bu çeşitliliği eritme yoluyla birlik olmaktan ziyade farklı kültürel, dini ve etnik topluluklara sahip olan ve çeşitlilik yoluyla birlik söyleminin

baskın söylem haline geldiği 1990'lı yılların başından bu yana yeni boyutlara giren modern toplumların en önemli özelliklerinden biridir.

Çeşitlilik, her insanın kendine özgü olduğunu bilmek ve bireysel farklılıkları tanımak demektir. Bunun ırksal, inançsal veya kültürel boyutları vardır. Çoğulculuk kavramı ile yakın ilişki içindedir. Sözlükte çeşitlilik; birçok faktörden etkilenen gruplar ve etniler arasındaki farkların olarak tanımlanır. Çağdaş Arapça Sözlük'te de çeşitlilik, imgelerin renk, boyut ve biçimsel farklılıklara sahip olması olarak tanımlanır (Almaany, 2014: 1).

Politik terimler sözlüğü, çeşitliliği veya çoğulculuğu sosyal yönden dinsel, ekonomik, etnik, kültürel çıkarı barındıran ve iktidarın çatışma, rekabet ve uzlaşma üzerinden geniş bir dağılıma tabi tutulduğu çağdaş toplumlarda farklı dini, ekonomik, etnik ve kültürel çıkarları olan heterojen kurum ve grupların varlığı anlamında ele alır. Çoğulculuk kuramı da yaşamı, her düzeyde felsefi, kültürel, sosyal açılardan çokluk temelinde görür. Bu bağlamda, siyasi çoğulculuk, ideolojik kurumlar çerçevesinde ve sosyal uygulamalarda çeşitliliğe duyulan ihtiyaç anlamına gelir. Partilerde, siyasi kuruluşlarda, çıkar gruplarında, seçim sürecinde ve güç paylaşımında çoğulluğu, çoğulculuk yaklaşımı diğer kuramlardan daha belirgin olarak vurgular. Birden fazla kanalın önemine odaklanarak vatandaşların çıkar ve düşüncelerini ifade etmelerini ve temsilcilerini denetlemelerini, kamu politikalarının gelişimini etkilemelerini vurgular (Al-Azar, 1994: 1). Dolayısıyla etnik çeşitlilik, her biri kendi kültürüne, dinine, diline ve fikirlerine bağlı kalarak, bir siyasi birimde yaşayan grupların bir karışımını içeren toplum veya devletler için geçerlidir. Bireysel düzeyde çeşitlilik; işyerinde, pazarda ve toplumda benzersiz bireylerin varlığının kabulüdür. Böylece çeşitlilik, farklı milletlerden, kültürlerden, etnik gruplardan, kuşaklardan, arka planlardan, becerilerden, yeteneklerden ve her birimizi biz yapan diğer benzersiz farklılıklardan kadın ve erkekleri kucaklar (Unzueta, Knowles ve Ho, 2012: 303).

Çeşitlilik, toplumların çoğulculuğun kapsayıcılıyla birlikte yaşama durumudur. Bu çoğulculuk, çeşitliliğe izin vermeyen kapalı toplumların aksine, en dinamik, üretken ve gelişmiş toplumlarda vatandaşlık ve eşitlik çerçevesinde yönetilir ve çoğulculuk insanların yaşam doğrultularını takip ettirmelerini, haklarını

kullanmalarını ve bu kendilerini geliştirip ilerlemesini sağlar. (Abul-Fotouh, 2014: 1). Bu, Çeşitliliğin potizif yönüdür.

Etnik olguların kendileri içinde sorunlu olması veya ulusal birliği tehdit edecek derecede bir siyasal soruna dönüşmesi, geri kalmış ülkelerle sınırlı değildir. Modernleşmeye rağmen, çoklu etnisite, küresel bir olgudur ve taleplerin tırmanması bağlamında azınlıklar politik şiddet biçimlerine neden olabilir ve ulusal birlik ile iç istikrarı tehdit edebilir. Etnisite kendi başına bir sorun değildir, ancak sorun etnik duygunun kullanılarak istediği siyasal istikrarsızlık yaratabilecek yıkıcı ve tehlikeli bir silaha dönüştürülmek istendiğinde ortaya çıkar (Gaily, 2017: 95). Ayrıca etnik sorunlar, etnik çeşitliliğe sahip ülkelere dış baskı uygulanarak daha eşitlikçi bir yapı kurma talepleriyle birleşebilir. Böylece bu ülkeler dış müdahaleye açık hale gelebilir. Bazı hükümetlerin din, dil veya ırk temelinde başvurduğu ayrımcılık politikaları da birçok iç etnik çatışma çıkabilir. Özellikle de etnik gruplara sınır koymak, etnik çalışmalarda çok yaygın bir sorun olarak görülmektedir (Yusoff ve Sarjoon, 2016: 147). Aynı şekilde, etnik gruplar sık sık önemli çıkarların veya özelemlerin takip edildiği araçlar olma eğilimindedirler. Savaş, bu çıkarların veya özelemlerin diğer etnik grupların çıkarlarıyla ciddi biçimde çatışmasıyla sonuçlanabilir (Anderson, 2005: 180). Bunlar da etnik çeşitliliğin negatif yönünü teşkil eder.

1.2.1. Azınlık

Imara'ya göre azınlık, modern zamanlardaki İslam medeniyeti ile Batı medeniyeti arasındaki etkileşimle Doğu'nun kültürel ve sosyal gerçekliğine Batı'dan gelen bir terimdir. Batı kültürü ile ilişkilendirilen ırkçılık ve etnisite gibi azınlık kavramı da kendilerini belirli ortak özelliklere atıfla diğerlerinden ayırt etmek isteyen topluluklar için anlamlı hale gelmiştir (Imara, 2003: 7). Başkaları da azınlığı, devletin milliyetini paylaşan ancak yurttaşların çoğunluğundan toplumsal cinsiyet, dil, inanç, kültür tarih, gelenek boyutlarıyla ayrılan grup olarak tanımlar (Wahban, 2004: 153).

Azınlık kavramını tanımlarken üç ana trend sayılabilir:

Sayısal Trend:

“Azınlık” terimi, bir ülke nüfusunun geri kalan kısmından sayısal olarak daha az olan ve nüfusun geri kalanından farklı özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumak isteyen bir grup insanı ifade eder. Böyle bir tanım azınlık fenomeninin evrenselliğini yansıtır, nk bir nüfus grubunun, nüfusun geri kalanından farklı özelliklere sahip olmadığı tek bir ülke yoktur. Bu farklılıkların sadece dil veya dinden değil aynı zamanda kültür veya geleneklerden kaynaklandığı gerçeği de dikkate alınmalıdır (Schmitt, 1996: 5).

Etkililik Trendi:

Bu ltn destekçileri politik, sosyal ve ekonomik koşulların azınlık kavramının tanımlayıcı unsuru olduğuna inanmaktadır ve onlara göre, her etnik grubun, ye sayısından bağımsız olarak, yeliğine bakılmaksızın kırılgan, baskı altında veya mağlup olduğuna inanılmaktadır. Bu anlamda azınlık, sayısı en az olan grup için değil, en önemsiz grup için kullanılan bir nitelemedir. Seçkin bir sosyal, ekonomik ve politik statüye sahip olan grup, azınlık kapsamına girmez.

Sosyolog Louis Wirth azınlık grubunu fiziksel veya kültürel özellikleri nedeniyle toplumda farklı ve eşitliksiz muamele altında yaşayan ve bu nedenle kendilerini kolektif ayrımcılığın nesneleri olarak kabul eden bir grup insan olarak tanımlar. Genel olarak, azınlığın çoğunluğun karşıtı olduğu düşünülür. Demokratik toplumlarda, belli bir yerdeki bir bütün olarak nüfusun sayısal oranına dayanır, ancak uluslararası hukukta “azınlık” terimi daha kısıtlı anlamda kullanılmış ve devlet içindeki baskın gruptan farklı olan belirli bir gruba atıfta bulunulmuştur (Shakil, 2013: 10). Azınlığı bu kritere dayanarak organik veya kültürel özellikleri ile toplumun geri kalanından ayrılmış bir grup insan olarak gören yaklaşımlar vardır. Bu azınlıklar, toplumun geri kalanıyla eşit olarak yaşamadıklarını; eşit muamele görmediklerini ve bu nedenle ayrımcılığa uğradıklarını düşünürler (Bahr, 1982: 10).

Etkililik ve Sayısal Trendlerin Bileşimi:

Sayıca azlık ve siyasal durum, sosyal ve ekonomik göstergeler açısından ikincil donumda olmak eř zamanlı olarak dikkate alınarak azınlık tanımlaması yapılabilmektedir.

Böylece azınlık, bir grup insanın fizyolojik ya da biyolojik olarak köken, soy veya dil-din-kültür birliği üzerinden birbirine bağlanması ile oluşur. Geri kalan toplumun yurttaşlığa dayalı kültürel çerçevesinden farklı bir kültürel çerçeve oluşturan siyasal toplumdur azınlık ve azınlıkların kimlikleri, çıkarları zayıflık ve ayrılmaya karşı bir direnç görevi görür (Wahban, 2004: 107).

Amerikan Azınlık Ansiklopedisi, azınlığı, toplumdaki baskın gruplardan daha düşük sosyal statüye, haklara, güce ve nüfusa sahip olan grup tanımlanmıştır. Ancak azınlık tanımlaması yaparken göçmen gruplarıyla bir ülkede yaşayan yerli toplulukları birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Genel olarak, sayı kriteri, diğer kriterleri göz ardı etmeden azınlık olarak tanımlanan bir grubu tanımlamanın temelini oluşturur. Bu, Birleşmiş Milletler'de 1985 Jules Deschênes tarafından geliştirilen azınlık tanımında da görülmektedir:

1. Nüfusun geri kalanına göre daha az nüfusa sahip olmak.
2. İkincil bir siyasi ve ekonomik durumda olmak.
3. Nüfusun geri kalanından yırt edilebilir olmak.
4. Kimlik bilincine sahip ve bunu sürdürmek için çalışma içinde olmak.

Devletler, doğaları gereği azınlıklara muameleleri konusundaki dış eleştirilere karşı hassastır ve bunu, egemenlik alanlarında ve dokunulmaz bir konu olarak görür. Çünkü azınlıklara muamelelerinin düşmanları tarafından istismar edilebilecek bir dış politika aracı olduğunu düşünür (Kumaraswamy 2003: 244).

Azınlık terimi içeriğini başına eklenen dinsel, ulusal ve benzeri niteliklerden almaktadır. Aynı zamanda, azınlıklar konusundaki tartışmalar çoğu zaman çatışmalı ve politik olarak yüklü cereyan etmektedir. Azınlıkların sınıflandırılmasında benimsenecek kriterler üzerine birçok görüş vardır. En önemli iki görüşü şunlardır (Wahban, 2004: 121-123):

Birinci görüş: Etnik azınlıkların ırk, dil, din ve iç temel bileşenlerine göre sınıflandırılması.

1. Irksal azınlıklar: Renk ve gözlerin şekli gibi fizyolojik özelliklerde kristalleşen ortak bir etnik kökene bağlı gruplar.

2. Dilsel azınlıklar: Grup, toplumun genelinin dilinden farklı bir dil konuşur.

3. Dini azınlıklar: Her grubu diğerinden ayıran en belirleyici unsur dindir.

İkinci Görüş: Etnik azınlıkların politik, ekonomik ve sosyal statülerine göre sınıflandırılması.

1. Hâkim etnik azınlıklar: siyasal, ekonomik ve sosyal yapıya egemen olan ve toplumlarındaki karar alma sürecini kontrol eden azınlıklar.

2. Hâkim olmayan etnik azınlıklar: Hâkim azınlığın aksine, politik, ekonomik ve sosyal yaşamın hiçbir yönüne hükmetmezler.

1.2.2. Popüler Sınıflar Ve Cinsiyet

"Popüler sınıflar" terimi, sosyal tabakalaşmayı düzenleyen bir veya daha fazla hiyerarşik ölçeğin altındaki sosyal pozisyonlarda yoğunlaşır (Hamel ve Siméant, 2006: 2). Toplumsal cinsiyet, sosyal aktörü, onun üzerindeki sosyal bakış açısını ve sosyal seçimlerini ve ailesini her zaman etkileyen, etnik kategori veya sosyo-ekonomik durum gibi diğer sosyal faktörlerle yakından ilişkili olan bir sosyal farklılaşma unsuru olmakla birlikte, etnik ilişkiler konusunda yapılan sınırlı araştırma, toplumsal temsilleri radikal bir şekilde değiştiren ve bir bireyin sosyal ilişkiler içindeki yerini belirleyen bir faktör olarak cinsiyet faktörünü nadiren ele almaktadır (Schuft, 2010: 66). Örneğin, Frederick Cooper ve Ann Laura Stoler (1997) tarafından yayımlanan kitap, toplumsal cinsiyet, "ırk" kategorileri ve az ya da çok sosyal ya da yasal güce sahip sınıflar arasındaki belirli sömürge bağlamlarında "sınırların" çiziminin tarihsel ve sosyolojik bir analizini yapar. Burada sosyal grupların dahil edilmesi ve uzaklaşması sırasında sınıf ayrımlarına, cinsiyet reçetelerine, kültürel bilgilere ve ırka dayanan gerilimin önem kazandığı belirtilir (Schuft, 2010: 86). Sınıf ve sosyal statü faktörleri, "medeniyet" sınıflandırması ve cinsiyet veya etnik kökenle birleşerek, onu daha iyi iletebileceği düşünülmektedir (Schuft, 2010: 93).

1.2.3. Milliyetçilik Kuramları

Bu başlık altında milliyetçilik kuramlarını, Konuralp'in (2013) milliyetçilik derlememesi üzerinden ele alacağız.

“Millet” kavramının modern kullanımını 18. yüzyıl öncesine kadar götürebilmek olası değildir (Hobsbawm, 1993: 17). Milliyetçikle milletin hangisinin diğerinden önce ortaya çıktığına ilişkin iki yaklaşımdan milliyetçiliğin modern milletlerden önce geldiğini düşünüyoruz. Bu nedenle öncelikle milliyetçiliğin kullanılışları üzerinde duracağız.

Milliyetçilik sözcüğü bugünün dünyasında birçok kullanımı içermektedir. Anthony D. Smith (2001: 5-6) bu kullanımları şöyle örnekler: Milletlerin oluşum ve büyüme süreci; millete ait olma duygusu veya bilinci; milletin bir dili veya sembolizm; millet adına bir sosyal veya siyasal hareket; genel ve özel millet doktrini ve/veya ideolojisi. Bu kullanımların da işaret ettiği gibi, milliyetçilik analiz edilmesi gereken çok geniş bir kavramdır.

19. yüzyılda öne sürülen iki eğilim dikkat çeker. Bunlardan biri milliyetçiliğe olumlu yaklaşırken, diğeri karşı çıkar. Ancak milliyetçiliği yermek veya övmek yerine birinci niyet, onu tam anlamıyla kavramak olmalıdır. Şunu belirtmek gerekir ki, milliyetçiliğin araştırma nesnesi olarak belirginleşmesi, 20. yüzyılı bulmuştur. Bu nedenle, 20. yüzyıl milliyetçilik kuramlarına atıfta bulunmak yarar sağlayacaktır. 20. yüzyılın ilk yarısında milliyetçilik üzerine çalışmalar iki çeşittir. Birinci gruptaki çalışmalar, belirli milliyetçiliklerin tarihine odaklanır. Bu çalışmaların özelliği, milliyetçiliğin varlığının ‘neden’ ve ‘nasıl’ gibi sorularla sorgulanmamasıdır (Özkırımlı, 2008: 59).

İkinci gruptaki çalışmalar, belli milliyetçilik tipolojileridir. Örneğin, Hayes'in (1931) tipolojisi ‘insancıl’, ‘geleneksel’, ‘Jakoben’, ‘liberal’, ‘ekonomik’ ve ‘kaynaştırmacı’ milliyetçiliklerden oluşur. Smith'e (1999: 36) göre, bu tipoloji, milliyetçi ideolojilerin karmaşıklıklarına duyarlı olmamızı sağlayan, uygulamada farklı iplikleri karıştıran somut yönelim veya olaylardan ziyade saf biçimleri tasvir eder.

Smith (1999: 36), bir milliyetçilik tarihçisi olan Hans Kohn'un 'Batılı-gönüllü ve Doğulu-organik' ikiliğine dayalı tipolojisini daha etkili bulur. Fransa, İngiltere ve Amerika'daki milliyetçiliğin 'usçu, iyimser ve çoğulcu' karakteri, onu Doğu'daki otoriter ve daha duygusal milliyetçilikten ayırır. Smith (1999: 37), Kohn'un bu ayrımı orta sınıfların güç ve özlemleriyle temellendirir.

Kohn (1944: 16), milliyetçilik ve milliyeti yakından ilişkili görerek, milliyetçiliği şöyle tarif eder:

Milliyetçilik halkın büyük çoğunluğunun içine işleyen ve tüm üyelerinin içine işleme iddiası taşıyan bir halet-i ruhiyedir; milliyetçilik ulus-devleti siyasal örgütlenmenin ideal biçimi ve milliyeti tüm kültürel enerjinin ve ekonomik esenliğinin kaynağı olarak tanır. Dolayısıyla, insanın en yüce sadakati milliyetinden ötürü kendi yaşamı onun esenliğinde kök saldığı ve olasılaştığı varsayıldığından ulus-devletedir.

Bu milliyetçilik tanımı ruh hali olan milliyetçilik, kültürel kaynak olan milliyet, siyasal örgüt, ekonomik esenlik, sadakat olan ulus-devlet arasındaki bağa değinir. Milliyetçiliğin bu çok yönlü ve kapsamlı tanımı, İkinci Dünya Savaşı'nı takiben milliyetçilik araştırmaları için yeni bir çağa geçişi işaret eder. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 20. yüzyılın ikinci yarısında, sömürge imparatorluklarının çöküşü ve yeni ulus-devletlerin doğuşuyla milliyetçilik araştırmalarına ilginin yoğunlaştığı görülür. Bu dönemde, ilk çalışmalar modernleşme okulu araştırmacılarına aittir. 'Geleneksel' ve 'modern' toplumlar arasındaki ayrıma ve ilkinden diğeriine geçişe dikkat çeken bu çalışmaların temel odağı 'ulus inşası' sürecidir. Apter, Coleman, Binder, Halpern, Pye, Geertz, Emerson, Lerner, Deutsch, Gellner and Benedict Anderson modernist kuramcılara örnektir (Özkırımlı, 2008: 62-67).

Brendan O'Leary (1997: 191), Gellner'in kuramını milliyetçiliğin modernist açıklamasının göze çarpan bir örneği olduğunu söyler. Siyasal ve ulusal varlığın örtüşmesinden hareketle Gellner (1983: 1), milliyetçiliği bir duygu veya bir hareketi işaret eden bir siyasal ilke olarak algılar. Bu düşünce çizgisi, ulusları 'verili' ve değişmez kategoriler olarak görülmekten alıkoyar. Çünkü milliyetçilik de önceden var olan kültürleri almış ve milletlere dönüştürmüştür.

Gellner (1964: 169) için, milliyetçilik, milletlerin kendi bilinçlerine uyanması değildir; milliyetçilik milletleri olmadıkları yerde 'icat' eder. Milliyetçilik bazen milletleri icat eder ve genellikle varolan kültürü çarpıtır (Gellner, 1964: 43). Bu

anlamda, tarihsel açıdan milliyetçilik milletlerden önce gelir. Yani devlet veya milliyetçilik millet tarafından yaratılmaz; ama bunun tersi doğrudur (Hobsbawm, 1993: 24).

Milliyetçilik kuramlarıyla ilgili bu kısa giriş notlarının ardından şimdi Anderson'ın ve Smith'in milliyetçilik kuramlarına biraz daha ayrıntılı biçimde yer vereceğiz. Anderson'ın kitabı Smith'in 'Milli Kimlik' adlı kitabından önce basıldığı için önce Anderson'ın yaklaşımını ele alacağız. Anderson'ın kuramını anlatırken, sonlarına doğru, bağımlılık okuluna da değineceğiz.

Milliyetçilik araştırmaları kapsamında, Benedict Anderson'ın 1983 yılında yayımlanan 'Hayali Cemaatler' adlı çalışması, önem taşımaktadır. Anderson'a (1993: 20) göre, milliyetçiliğin bir ideoloji olarak sınıflandırılmasıyla birlikte işler karışmaya başlar. Eğer 'liberalizm', 'faşizm' olgular gibi bir ideoloji değil de 'akrabalık' veya 'din' gibi olgularla bağlantılı düşünülseydi, daha az karmaşa olurdu (Anderson, 1993: 20). Bu nedenle, O2nun millet tanımı, antropolojik ruhla gelişir. Anderson'ın (1993: 20) yazdığı gibi, "ulus hayal edilmiş bir topluluktur –kendisine aynı zamanda hem egemenlik, hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir."

Bu tanımın dört unsuru bulunmaktadır: Birincisi, ulus, "hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder" (Anderson, 1993: 20). Gellner'in uluslara ilişkin 'icat' ifadesiyle kendi 'hayali' ifadesini karşılaştırır. Gellner'in 'icat'ı, 'hayal' ve 'yaratım'la değil, 'uydurma' ve 'sahtekarlık'la bağlantılı olarak kullandığını savunur (Anderson, 1993: 21). İkincisi, bu hayal edişin sınırlı doğasıdır: Dünyadaki en büyük ulusların bile ötesinde onları diğer uluslardan ayıran sonlu sınırlar bulunur (Anderson, 1993: 21). Hiçbir ulusun kendisini tüm insanlıkla özdeşleşecek biçimde hayal etmesi olasılıksızdır (Anderson, 1993: 21). Üçüncüsü, ulusu egemen olarak hayal edilir çünkü Aydınlanma ve Devrim hiyerarşik hanedan mülkünün kutsal meşruiyetini sarstığı bir çağa girilmiştir (Anderson, 1993: 21). Dördüncüsü, ulus üyelerinin yoldaşlığı nedeniyle bir cemaat olarak hayal edilmiştir (Anderson, 1993: 22). Üyelerinin gözünde her türlü eşitsizliğin ve sömürünün

üzerindeki bu yatay kardeşlik duygusu gönüllü ölümü olanaklı kılar (Anderson, 1993: 22).

Anderson (1993: 26) için, milliyetçiliğin kültürel kökleri, bu sınırlı hayaller uğruna yapılan büyük fedakârlıkların kaynağını anlamada yaşamsal önemi ve rolü vardır. Milliyetçiliği ilk aşamada bir siyasal ideoloji olarak algılamak yerine Anderson, onu onun öncülü olan ve doğuran geniş kültürel sistemlere atıfla incelemeyi önerir (Anderson, 1993: 26). O'na göre, ulusların hayal edilişi üç temel ve eski kültürel tasarımın önem ve etkilerini yitirdiği bir zaman ve mekânda olanak bulmuştur.

Bunlardan ilki, kutsallığı ontolojik doğruluğa, o da bunun bir parçası olduğundan, biricik bir köprü biçiminde bağlayan kutsal yazım dili düşüncesidir. Milliyetçilikten farklı biçimde, hakikat dilleri olarak Kilise Latincesi ve Kur'an Arapçası 'başkalarını kendi dinine döndürerek kazanma' yetisine sahiptir (Anderson, 1993: 29). Hakikat dillerinin bu yetileri sayesinde IV. Adrian (Nicholas Breakspear) bir 'İngiliz' olarak Papa veya Osmanlı sultanı Yavuz Selim bir 'Türk' olarak Halife olabilmıştır.

İkincisi, hükümdarın meşruiyetinin ilahi kaynağı, hükümdarı toplumun doğal yapılışında hiyerarşik olarak en üstte konumlandırıyordu (Anderson, 1993: 51). Böylece hükümdara bağlılık tıpkı kutsal yazı dilinde görüldüğü gibi hakikatin içsel bir parçasıydı. Anderson (1993: 36), "eski meşruiyet ilkesinin temellerinin çürümekte olduğu uzunca bir süredir, hanedanlar kendilerine daha 'ulusal' payandalar arıyorlardı" diye yazar.

Üçüncüsü, kozmoloji ve tarihin bir zamansallık algısıyla bütünleşmesiyle; yani zaman tasavvurunun değişmesiyle ilgilidir. Toplumun birbirlerini tanımayan üyeleri, yazılı veya görsel medya aracılığıyla ortak zaman deneyimi yaşayarak sanki birbirlerini tanıyorlarmış gibi hisseder. Anderson (1993: 39) der ki,

Ortaçağ'ın zaman-boyunca-eşzamanlılık kavrayışının yerini alan (...) 'homojen ve içi boş zaman fikri' oldu. Burada eşzamanlılık, deyim yerindeyse çaprazlama (transverse) zamandır; zamanları keserek işleyen ve işareti, haber ya da vaat ve gerçekleşmesi değil, saat ve takvimle ölçülen zamansal rastlantı ve çakışmalar olan bir eşzamanlılık.

Anderson (1993: 39), bu dönüşümün hayali bir cemaat olan ulusun doğuşu için önemini örneklemek için, ilk kez Avrupa’da 18. yüzyılda ortaya çıkan iki tahayyül biçimi olan roman ve gazetenin yapısına dikkat çeker. Ekonomik ve bilimsel gelişmeler, yeni ve hızlı iletişim sistemlerinin yaygınlaşması yukarıda değinilen birbiriyle bağlı kesinlikleri ortadan kaldırdığı gibi tarihi de kozmolojiden kopardı (Anderson, 1993: 51).

Kapitalist yayıncılığın gelişmesinin bu sürece etkisi büyüktür. Kapitalizm, halk dillerinin yaygınlaşmasını devrimci bir yolla ulusal bilinci güçlendirerek hızlandırmıştı. İlk etapta, Latin dilinin karakteri, içrek (ezoterik) bir yön kazanmasıyla değişmeye başladı. Bunun nedeni, tüm Avrupa entelijensiyasının antik çağ yazınına ilgisinin artmasıyla Kilise Latincesinin farklılaşmasını getirmesiydi (Anderson, 1993: 54). İkincisi, kapitalist yayıncılık, Protestan Reformu’nun başarıya ulaşmasına, halk dillerinin yaygınlaşarak Latincenin en sağlam kalesini yıkmasıyla katkıda bulundu (Anderson, 1993: 54-55). Üçüncüsü, bazı monarklar halk dillerinin yaygınlaşmasını yönetsel merkezileşmeyi güçlendirmek için kullandılar (Anderson, 1993: 56). Bu, aynı zamanda Latincenin de konumunu sarstı. Tarihsel süreç içinde kapitalist yayıncılık halk dillerinin daha istikrarlı ve yeknesak duruma gelmelerine yardım etti. Kısaca belirtmek gerekirse, Anderson, ulusal bilinçle halk dillerinin yaygınlaşması yoluyla dilsel çeşitlenme ve ulusal bilinç arasındaki bağlaşımı, korelasyonu ortaya koyar.

Anderson, Tom Nairn’in yaklaşımına değinerek milliyetçiliğin doğuşundaki halkçı doğaya dikkat çeker. Nairn (2003: 328), milliyetçiliğin yeni orta sınıf entelijensiyasının kitleleri tarihe davet etme durumunda kalmalarına gönderme yaparak davetiyenin kitlelerin anlayacağı dilde yazılması zorunluluğunun altını çizer. Avrupa’da halk dillerinin yaygınlaşma sürecini anlatmaya da yaramasına karşın, şunu belirtmeliyim ki, Nairn yukarıdaki alıntıyı, sömürgecilik karşıtı hareketlerin halkçılığa başvurma durumunu anlatmak için kullanır. Anderson’sa burada Nairn’in açıklamasıyla kendi atfı arasındaki bağlamsal farkı dikkate almaz görünür. Anderson’a (1993: 98) göre, ilk Avrupa milliyetçiliklerindeki halkçı nitelik açıktır: Serflik ve köleliğin kaldırılması; halk dillerinin resmi dil olarak tanınması; kitle eğitiminin desteklenmesi; oy hakkının genişletilmesi gibi örneklerle bunu gösterir.

Bu bağlamda, popüler milliyetçilikler, 19. yüzyılın ikinci yarısında bağımsız ulus-devletlerin için model teşkil etti.

Anderson'ın (1993: 99-128) yazdığı gibi, resmi milliyetçilikler sahneye çokuluslu imparatorlukların popüler milliyetçiliklere yanıtı olarak çıktı. Özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısında 'ulus' düşüncesinin Avrupa'nın hemen her yerinde genel kabul görmesiyle Avrupa-Akdeniz monarşileri, hangi halk dilini devlet dili olarak tanıdıklarına göre bir ulusal kimliğe yaklaşma eğilimi gösterdi (Anderson, 1993: 101). Örneğin, Romanov, Hanover ve Hohenzollern hanedanları, Rus, İngiliz ve alman olduklarını 'keşfettiler' (Anderson, 1993: 101). Bu süreç, Seton-Watson'un kavramlaştırmasını kullanacak olursak, 'resmi milliyetçilik'lerin doğuşunu getirdi. Anderson'ın (1993: 102) belirttiği gibi, Romanovların Ruslaştırma politikaları, resmi milliyetçilik kavramına en çok uygun düşen örnektir. Gerici değilse bile muhafazakâr olan resmi milliyetçilik politikaları ulusla hanedanlık mülkü arasındaki ayrımı gizlediği ölçüde, yalnızca Avrupa'da değil, Afrika ve Asya'daki yönetici sınıfların sığındığı liman oldu (Anderson, 1993: 126-127). Bu, aslında hiç de kolay bir süreç değildi. Tersine, artık Macarlaştırılması gereken Slovaklar, İngilizleştirilmesi gereken Hitliler, Japonlaştırılması gereken Koreliler, ve benzerleri olduğu için tüm dünyada birçok çelişkiler ortaya çıktı (Anderson, 1993: 127).

20. yüzyılda Afrika ve Asya'nın sömürgeleştirilmiş bölgelerinde son bir milliyetçilik dalgası görüldü. Bu son dalganın genel karakteri, Avrupa'nın halk dili temelli popüler milliyetçiliği emperyal-resmi milliyetçiliğinin bir karması oluşudur (Anderson, 1993: 157). Söz konusu bölgelerdeki çift dilli entelijensiya veya aydın takımı, bu modeli farklı öğelerini birleştirerek benimsediler ve sonra kendi cemaatlerini/topluluklarını ulusal bakımdan 'hayal' ettiler. Bu son dalga, Sanayi kapitalizminin başarısından kaynaklanan küresel emperyalizme tepki olarak görülür. 20. yüzyılın anti-emperyalist Üçüncü Dünya milliyetçilikleri de bu son dalga milliyetçilik kategorisinde değerlendirilebilir. Bu son dalga milliyetçilikle, bu çalışmada ele aldığımız konu arasında bir zamansal çakışma olduğundan bu nokta üzerinde biraz daha durmak yararlı olacaktır.

Eğer emperyalizm karşıtı düşünce ekollerinin koşulsallığını tam anlamıyla ortaya koymak niyetindeyse, milliyetçiliğin ekonomik yönlerine de değinmek

durumundayız. Bağımlılık kuramı, bu düşünce ekolleri arasında en etkili olanlardan biridir. Bağımlılık kuramı, modernleşme okulunun eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır (Leys, 2005: 112). Bağımlılık kuramını benimseyen araştırmacılar, ‘geleneksel’ ve ‘modern’ toplumların birbirlerinden bağımsız incelenemeyeceğini veya tanımlanamayacağını savunurlar. Çünkü modern toplumlar, geleneksel olarak adlandırılan toplumları sömürmüş ve bu sayede gelişmiştir. Bağımlılık kuramcılarına göre, geleneksel toplumların az gelişmişliği için en temel ‘explanan’ (açıklayıcı) budur. Onlar, geleneksel toplumları ‘uydu’ veya ‘periferi’ (çevre) ülkeler olarak adlandırırken, modern ülkeler için ‘metropol’ veya ‘merkez’ tanımlamasını kullanırlar. Bağımlılık kuramına göre, geleneksel toplumlar modern toplumlara asimetrik bir ilişkiyle bağımlı olagelmışlerdir çünkü merkez ülkeleri, sermaye fazlası olan ülkelerken, çevre ülkeleri sermaye açığı olan ülkelerdir. Colin Leys (2005: 112), bağımlılık savını şöyle özetler:

Bağımlılık okuluna göre metropolün politikası yararlı değil, zararlıydı; yabancı yatırımın içe akışı, çok daha fazla menfaat ve karın dışarı akışını artırır görüldü; ‘modernleştirici elitler’ halkın değil kendi yabancı çıkarlarına hizmet eden, gerçekten komprador [işbirlikçi], lümpen-burjuvaziydi; dünya ticareti az gelişmişlik yapılarını çözümleyici gibi değil, sürdürücü gibi davrandı. Kapitalist gelişme (...) periferiye hiçbir şey sunmamıştı; çözüm, metropollerle bağları düşürmekte ve ‘kendimerkezli’ ulusal ekonomik büyümede yatıyordu.

Bağımlılık okulu, Üçüncü dünya milliyetçiliği gibi milliyetçi ideolojilerin temeli olmuştur. Basitçe söylemek gerekirse, Batı dışı bir milliyetçilik olarak Üçüncü Dünya milliyetçiliği, sömürgecilik ve emperyalizm karşıtı görüşleri sorgusuz sualsiz kabul etmiştir (Dawa, 1992: 6). Bu çalışmada bağımlılık kuramı analizlerinden alınan milliyetçi yaklaşımları ‘ekonomik milliyetçilik’ olarak adlandıracağız. Bu çalışma bağlamında ekonomik milliyetçiliğin temel güdülenişi, az gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülkenin, Leys’in deyişiyle, ‘ulusal ekonomik büyüme’yi gerçekleştirmek için ekonomik ulusal çıkarlarına güçlü bağlılığa işaret etmektedir. Ulusal ekonomik büyümeye ulaşma yolları, koşullar ve bağlam değiştikçe farklılık gösterebilir. Örneğin, Samir Amin gibi bağımlılık kuramcıları kapitalist sistemden kopuşu reçete ederken, daha ılımlı kuramcılar ve siyasetçiler, korumacılığı yeterli bulmuşlardır.

Bu çalışmada, ekonomik milliyetçiliğin bağlamsal kullanımına bağlı kalsak da bu terimin öncülerinin kullandığı biçimiyle neleri ifade etmede başvurulduğu

üzerinde durmayı yararlı görüyoruz. Eric Hobsbawm (1993: 45-46), devlet, ulus ve ekonomiyi birbirine bağlı olarak gören Amerikan federalisti Alexander Hamilton'ın savlarına atıfta bulunur. Hobsbawm (1993: 46), Hamilton'ın 'Büyük Ulusal Önlemler' listesinin tamamen ekonomik olduğunu belirtir ve şöyle der: "Ne olursa olsun, millet hem milli ekonomiyi hem de devletin milli ekonomiyi sistemli bir biçimde ve bunun 19. yüzyıldaki ifadesi korumacılıktı." Hamilton'dan esinlenen Alman iktisatçı Friedrich List (1856: 283), ulusal ekonomi, ulusun ekonomik kalkınmasını donatması ve onu geleceğin evrensel teşekkülünde uygun yerini almak üzere hazırlaması gerektiğini savunur. Hobsbawm (1993: 45-47), bu düşünceleri, ulusal ekonominin veya ekonomik milliyetçiliğin temeli olarak görür.

Bir diğer ilgili kavram emperyalizmdir. Philip Marshall Brown (1945: 84) emperyalizmi özgün anlamıyla şöyle tanımlar: Emperyalizm, herhangi bir ulusun metropoliten alanın dışındaki başka halkları sömürmek amacıyla denetimini genişletme çabasıdır. Bu açıdan, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş ülkelerin ekonomik ve siyasal tahakkümüne direnç göstermek, anti-emperyalist bir duruş olarak görülür. Emperyalizmin siyasal, ekonomik ve kültürel çeşitlerini kabul etmekle birlikte bu çalışmada ekonomik çeşidine atıfta bulunacağız (Galtung, 1971: 81).

Marksizmden esinlenmiş bağımlılık kuramları, bağımsızlık, anti-emperyalizm, ulusal ekonomi veya ekonomik milliyetçilik sosyalizm ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi bulanıklaştırır. 'Sosyalizm'i 'enternasyonalizm'e (uluslararasılık) atıfta algılamak ve tanımlamak uzlaşmaz bir ikileme sonuçlanır. Bu gerçeğin altında yatan nedenin sosyalizmin çeşitlerini göz ardı etme eğiliminden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Başka bir ifadeyle, Ortodoks Marksizmin etkisindeki doktriner sosyalizm anlayışı Sol'daki alternatif yaklaşımları ve farklı seçenekleri, en azından akademik anlamda, görmezden gelir. Hobsbawm (1993: 149) yaygın izlenimi tersyüz etmek için milliyetçiliğin ve sosyalizmin çağrılarının nasıl birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan çağrılar olarak görülemeyeceğini savunur ve örnekler.

Benedict Anderson (1993: 16), Hobsbawm'a Marksist hareketlerin ve devletlerin yalnızca biçimsel değil, özsel anlamda da milliyetçi hale geldiğini ve bu

eğilimin sona ereceğini düşündürecek hiçbir işaretin olmadığını savunduğu için hak verir. Ayrıca Anderson (1993: 17), Nairn, Marksizmin milliyetçilik kuramıyla ilgili olarak tarihsel başarısızlığını kabul ettiği için takdir eder. Bu anlamda, Anderson'a (1993: 17) göre milliyetçilik Marksizm için bir 'anomali'dir (aykırılık-anormallik).

Bağımlılık ilişkisi açısından milliyetçiliğin ekonomik yönünü ele aldıktan sonra bu noktada etno-sembolik yaklaşıma odaklanarak milliyetçilik kuramlarını tartışmaya dönüyoruz. Etno-sembolikçiler, milliyetçilik üzerine akademik yazındaki modernist hegemonyaya eleştireldirler (Özkırmı, 2008: 208). Anthony D. Smith de etno-sembolizmle özdeş bir milliyetçilik araştırmacısıdır ve bu yaklaşımı modernizmle sentezlemeye çalışır (Özkırmı, 2008: 209). Smith (1998: 226), yaklaşımını şöyle anlatır:

Modernitenin koşulları ulusların, ulusal devletlerin ve milliyetçiliğin yeryüzünün her tarafında tekrarlanmasını açıkça destekler. Bu, bizi birçok ulusun, önceden beri var olan - hatta bunların çok ötesine geçtikleri zamanlarda bile- etnik bağlar ve duygular temelinde kuruldukları ve milliyetçiliklerinin harekete geçirmeyi istedikleri 'halk'ın çoğunluğunca yankılanan bu etnik sembolleri, hatıraları, mitleri, ve gelenekleri ister istemez kullandıkları üzerine kurulu etno-sembolikçi savı kabul etmeye yönlendirir.

Smith (1998: 226), bu sentezin küreselleşme, etnik parçalanma ve etnik bağların yeniden diriltilmesi konusundaki post-modern ilginin yorumlanmasında bu sentezin kullanışlı olduğunu kaydeder. O'nun millet tanımı etno-sembolik öğeleri de içerdiği için yukarıda değindiğimiz tanımlardan daha geniştir. Smith'e (2007: 32) göre, "millet, tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlanabilir. Milli kimliğin karmaşık ve soyut doğası, bu tanımda düzgün bir biçimde içerilmiştir (Smith, 2007: 32).

Smith'in (2007: 121) kuramında, milliyetçilik, "hal-i hazırda ya da potansiyel olarak bir 'millet' kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket olarak" tanımlanır. Bu yaklaşım milliyetçilik içindeki üç asli kavramı içerir: Ulusal özerklik, ulusal birlik ve ulusal kimlik. Milliyetçiliğin ideolojik çerçevesinde bu kavramların ulus için idamesi, milliyetçilerin ana hedefidir. Buna ek olarak, milliyetçiliğin ideolojik çerçevesinde, ulus merkezi odağa yerleştirir ve onun esenliğin teşvik edilir (Smith, 2001: 9).

Bu noktada, Smith'in 'ulus' kavramını nasıl algıladığı üzerinde biraz daha durmakta yarar var. O'na (2001: 11) göre, 18. yüzyılda milliyetçi ideolojilerin gelişmesinden önce bazı 'modern öncesi uluslar' bulunduğundan, bir kavram olarak 'ulus'un yukarıda değinilen tanımı bu öncülü yansıtır. Aralarında açık seçik sınırlar olmadığından Smith ayrıca ulusu etnik topluluktan ayırır: Etnik topluluğun genellikle siyasal eğilimleri, kamu kültürü ve topraklılığı yoktur (Smith, 2001: 12). Doğru düzgün bir ismi, ortak mitleri, paylaşılan hatıraları/tarihi olması millet ile etnik grubun benzer özellikleridir. Ancak, birincisi kültürel ayırt edici vasıf bir etnik grubun özelliği, ortak kamu kültürü ulusta görülür (Smith, 2001: 13). İkincisi, etnik grubun yurtla bağı varken, ulus bir yurdu zapt etmiştir (Smith, 2001: 13). Üçüncüsü, etnik grup bir miktar dayanışma yansıtırken, ulus ortak hak ve görevler ve tek bir ekonomiye dayalıdır (Smith, 2001: 13).

'Etnik çekirdek' ve ulus arasındaki ilişkinin dikkate alınması, ulusun kuruluş sürecini anlayabilmek için önem taşır. Smith (2007: 67), farklılaşan toplumsal ve kültürel parametreler içinde sürekli değişen kültürel dışavurumlar bağlamında dalgalanma ve dayanıklılığın bir arada bulunduğunu bildirir. Bu durum nesilden nesle geçirilen miras ve gelenekler haline gelirken aynı zamanda topluluğun kültürel görüşünü de kısıtlar (Smith, 2007: 67). Bu doğrultuda, Smith (2007: 67-68), 'etnik çekirdek'in aşama aşama ortaya çıktığı çerçeveyi şöyle tasvir eder:

Belli olaylar, kahramanlar, peyzajlar ve değerlerin yanı sıra imajlardan kültürden, ayinlerden ve sanat eserlerinden oluşan belli bir gelenek, etnik kültürü ayırt edici kılan özelliklerin toplandığı ve topluluğun nesillerin seçici bir biçimde sonuçlar çıkardığı bir ambar biçimini almaya başlar.

Ayırt edici etnik topluluklar aynı zamanda ortaçağların krallıklarının ve devletlerinin çekirdeğini oluşturur (Smith, 2007: 69). Smith'e (2007: 70) göre, bu etnik çekirdekler ulusların takip eden karakterlerini, biçimlerini ve sınırlarını ortaya çıktıkları süreçte açıklamaya yardım ederler. Çağdaş ulusların çoğunun başlangıçta çok etnisiteli temelde inşa edildiği, baskın etnik topluluğun diğer etnik toplulukları kendisine çektiği ve adı ve kültürel içeriği baskın etnisite tarafından verilmiş olan devletin bünyesine kattığı anlatılır (Smith, 2007: 70). Yani, uluslar her zaman yeniden işlenebilecek etnik unsurları gerektirir (Smith, 2007: 71).

Smith (2007: 89), ‘yatay’ ve ‘dikey’ etnik topluluklar arasında ideal-tipik bir ayrıma gider. Bu ayrım, sadece etnik çatışma veya uyuşmazlığın kaynağını ve modern öncesi dönemdeki etnik devamlılığı ortaya koymaya yaramaz; aynı zamanda ulusların, etraflarında inşa edildiği farklı çeşitleri olan etnik çekirdekleri ortaya çıkarmaya ve yine ulusların kuruluşundaki iki farklı güzergâhı göstermeye yarar (Smith, 2007: 92). Birincisi ‘yatay’ olarak adlandırılmıştır çünkü bitişik etnik toplulukların yüksek kademeleriyle sıkı bağların yardımıyla yayılmaya çalışan bir etnik topluluk üst tabakasıyla sınırlıdır (Smith, 2007: 90). Ortak etniklik duygusu bu etnik topluluk çeşidinde çoğu zaman statüsü yüksek bir tabaka veya yönetici sınıf olarak onun asabiyesine/grup içindeki birlik ruhuna (esprit de corps) bağlıdır (Smith, 2007: 90). ‘Yatay’ etnik topluluklarla karşılaştırıldığında, ‘dikey’ etnik topluluk daha yoğun ölçüde tümleşik ve popülerdir çünkü etnik kültür diğer sosyal tabaka ve sınıflara yayılmaya yatkındır (Smith, 2007: 90). Burada farklı sınıfları ortak miras ve gelenekler etrafında birleştiren özgün bir tarihsel kültür mevcuttur (Smith, 2007: 90). Sonuç olarak da etnik bağ, daha yoğun ve dışlayıcıdır çünkü etnik topluluğa kabulün önündeki set daha yüksektir (Smith, 2007: 90).

Smith’in (2007: p. 102) kuramında, ulusların kuruluşundaki iki ana güzergâh şöyledir: Yatay etnik topluluklar için bürokratik içeriliş ve dikey etnik topluluklar için yerliliğin seferberliği. Birincisinde yönetsel, ekonomik ve kültürel devrim yoluyla diğer etnik topluluklar ve orta ve alt sınıflar egemen durumdaki yatay etnik topluluğun kültürüne bürokratik devlet aracılığıyla dâhil edilir (Smith, 2007: 102). Kamusal kitle eğitim sisteminin kurulması, yoğun siyasal toplumsallaşma gibi bir nihai sonuca hizmet eder (Smith, 2007: 102). İşte bu, laik ve kitle uluslarının yaratılmasıdır (Smith, 2007: 102). Bundan uzun bir süre önce, aristokratik etnik kültürün bundan daha yavaş biçimde yayılarak daha gerçek anlamda, etnikliğin yanı sıra sivil, medeni ve yasal hakların kapsamının genişlemesi yoluyla krallık içinde bir ulusal kültüre dönüşmeye başladığını da eklemek gerekir (Smith, 2007: 102). İngiltere ve Fransa gibi güçlü devletler direnen etnik toplulukları kapsamayı becererek aşağı yukarı türdeş etnik topluluklar olmayı başarmış ve yeni ulus kavramı böylece doğmuştur (Smith, 2007: 102).

İkinci güzergâh olan yerliliğin seferberliğinde, bürokratik içerilmeye göre daha popüler veya halka dönük bir rotayla karşılaşırız. Yerliliğin seferberliğiyle bu güzergâh, etno-dinsel ‘ben’ algılarının daha eylemci ve siyasal olanlarla değiş tokuşunu gerektir ve bir önceki modele göre küçük demotik/halk topluluklarından başlar (Smith, 2007: 113). Batılılaşmaya ve modernliğe yönelik tutumları değişiklik göstermesine karşın, küçük entelektüel eğitimci çevrelerinin ana amacı topluluklarının iddia edilen etnik geçmişine gönderme yaparak halkı harekete geçirmeye ve saflaştırmaya/arılaştırmaya çalışmaktır (Smith, 2007: 113). Bunu gerçekleştirmek için, topluluğun karşısına geçmişteki altın çağlarından anlam haritaları ve tarihsel törellikler çıkarmaları gerekmişti (Smith, 2007: 113). Bu güzergâhla, geri etnik topluluğu dinamik ve yerli bir siyasal ulusa dönüştürmeyi ummuşlardı (Smith, 2007: 113).

Uluslar ve etnik toplulukların tarihsel ve kavramsal bir çakışması varmış gibi görünür (Smith, 2007: 71). Fakat bir etnik geçmişten yoksun olarak da ulusların ortaya çıkabileceğine dair olasılık da söz konusudur. Amerika, Arjantin, Avustralya ve Afrika’daki aşağı Sahra ülkeleri örnek olarak verilebilir. Bu da modern uluslarla etnik çekirdeklerin arasındaki ilişkinin sorunlu ve muğlâk olduğu anlamına gelir (Smith, 2007: 73). O halde, bir ulusun köklerini her modern ulusun kendi arkasında bir etnik temel bulamayacağı modern öncesi bağlarda aramanın nedenleri şöyle özetlenebilir:

Birincisi, tarihsel açıdan ilk uluslar modern öncesi etnik çekirdekler etrafında oluşmuştur; ve sonra da kültürel etki ve güçleriyle dünyanın başka yerlerinde ulus inşası süreçleri için model haline (Smith, 2007: 73). İkinci neden, etnik modelin sosyolojik anlamda bereketli olmasıdır (Smith, 2007: 73). Etnik model, modern döneme süregelen topluluğu modern öncesi ‘demotik’ biçimiyle kavramak daha kolay olduğundan hızla popülerlik kazanmıştır (Smith, 2007: 73). Üçüncüsü, eğer etnik kökler yoksa ulus kurma süreci yarım kalırdı (Smith, 2007: 73). Bu şu demek ki, bu süreçte uydurma veya bulanık etnik geçmiş ve bağların olduğu topluluklarda bile, ulusal sürekliliği ve birliği sağlamak için mitoloji ve sembolizm yaratmak gereklidir (Smith, 2007: 73).

Bazı benzerliklere karşın, ulus, modern öncesi zamanların etnik devletlerinden ve topluluktan farklıdır. Başka bir ifadeyle, ulus ideal-tipi modern çağa eşlik eder. Yukarıda değindiğimiz üç neden ulus ve modernlik arasındaki bağı aydınlatır. Smith'in ulus ve etnik topluluğu birbirinden ayırması, konuyu kavramsallaşturmamıza yardım eder.

Smith'in ulus tanımı üzerinde durduktan sonra şimdi de milliyetçilikle ilgili değerlendirmesine geçiyoruz. Smith (2007: 118), milliyetçiliğin siyasal ideoloji ve sosyal hareket çeşidi olmanın yanı sıra bir kültür biçimi olmak gibi birtakım düzeylerde işley görebileceğini söyler. Milliyetçiliğin ulusal kimliğin kuruluşundaki rolü, onun modern öncesi etnik topluluklara ve Batı'daki ulusal devletlerin ilerici doğumuna çok şey borçlu kültürel ve sosyal matriksini incelemeksizin anlaşılabilir (Smith, 2007: 118).

Yukarıda bahsedildiği gibi, Smith'in milliyetçilik tanımında üç anahtar öge bulunmaktadır: Özerklik, kimlik ve birlik. Smith'e (2007: 121-122) göre, milliyetçilik devletin değil; ulusu ilgi merkeze koyduğu için onun ideolojisidir. Dünyayı tasviri ve toplu hareket reçeteleri hep ulus ve onun üyesi olan bireylerle ilgilidir (Smith, 2007: 122). Ulusların yalnızca kendi egemen devletleri olduğunda özgür olabileceği düşüncesi gerekli değildir (Smith, 2007: 122). Dahası, her milliyetçi hareket ille de belirli bir devletleri olmasına öncelik vermez (Smith, 2007: 122). Katalan, İskoç ve Flaman milliyetçilerinin çoğunluğu, tam bağımsızlık elde etmektense, çokuluslu bir devlette özerklik ve kültürel eşitlik elde etmeyi önemser (Smith, 2007: 122). Her ulusun kendi devleti olması gerektiği, genel geçer bir algıdır; ancak bu, milliyetçiliğin çekirdek doktrininden çıkarılacak bir zorunluluk değildir (Smith, 2007: 122). Yani bu anlayışa göre, milliyetçilik esasında bir kültürel doktrin veya daha doğrusu, kültürel doktrini merkezine koymuş bir siyasal ideolojidir (Smith, 2007: 122).

Özerklik kavramıyla ilişkili olarak 'kendi kaderini tayin' (self-determination) ilkesi milliyetçiliğin temel direklerinden biridir. Her milliyetçi, özerklikle alakadardır (Smith, 2007: 125). Fichte, Schlegel ve diğer Alman romantikleriyle özerklik ülküsü ulusal 'kendi kaderini tayin' felsefesine ve kendi devleti bünyesinde otantik ulusal iradeyi gerçekleştirmek için kolektif mücadeleye yol açmıştır (Smith, 2007: 125).

Dolayısıyla, otantik ulusal iradeyi gerçekleştirme yolunda topluluk kendi ‘iç ritmi’ni izleyebilir, kendi iç sesine kulak verebilir ve bozulmamış, saf durumuna dönebilir (Smith, 2007: 125-126).

Milliyetçiliğin bir diğer ögesi olan ‘kimlik’, basit ifadeyle ‘aynılık’ olarak anlaşılır (Smith, 2007: 122). Topluluk üyeleri benzer biçimde giyindiğinden, yediğinden ve aynı dili konuştuğundan diğer topluluklardan giyim kuşamda, yiyip içmede ve konuşmada farklılaşır (Smith, 2007: 123). Topluluk, diğer topluluk veya gruplardan farklılaşırken kendisi içinde aynılığı temsil eder. Bu benzerlik veya benzemezlik temsili ulusal ‘kimliğin’ anlamlarından biridir (Smith, 2007: 123). Etnik geçmiş dilbilimi, tarih ve arkeoloji yardımıyla ‘kollektif kendiliğin’ otantik kimliğini ortaya çıkaracak kaynakları sağlar (Smith, 2007: 123).

‘Birlik’ kavramının da milliyetçilik açısından açık ve içrek anlamları mevcuttur (Smith, 2007: 123-124). Temelde birlik, ulusal toprak veya yurdun bütünleşmesi demektir (Smith, 2007: 124). Bölünmüşlük durumunda ‘birlik’, ulusu yurdu içinde birleştirmek anlamı taşır (Smith, 2007: 164). Milliyetçiler konuya daha felsefi bir yaklaşım sergiler: Yurdun dışında kalmış ulus öğelerini ‘kayıp’; onların yaşadıkları toprakları da ‘rehinde’ (irredenta) görerek, oraları yeniden alıp onları kurtarılmayı düşlerler (Smith, 2007: 124). 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyılın başlarındaki İtalyan, Yunan ve pan-Cermen hareketleri, milliyetçi irredantizme örnektir (Smith, 2007: 124).

Milliyetçilik bağlamında ‘birlik’ kavramının bir diğer anlamı Fransız Devrimi’ne dayanır. Fransız yurtseverler, kardeşlik kavramını ‘millet içindeki bütün milliyetlerin kardeşliği ve toplumsal tutunumu’na atıfla kullanmıştı (Smith, 2007: 124). Aile metaforu burada şecereci ‘ulus’ anlayışının dayanağı olarak karşımıza çıkar (Smith, 2007: 124). Smith (2007: 125), Fransa örneğinden yola çıkarak milliyetçi ‘birlik’ kavrayışının bir sonucu olarak, kültürel farklılıkları eritmeye yönelik etkisini şöyle anlatır:

Milliyetçi birlik fikrinin derin doğurguları olmuştur. Bunlardan biri de milletin (cumhuriyetin) birliği ve bölünmezliği fikrini teşvik etmiş, kültürel ve siyasi türdeşlik adına bütün aracı organ ve yerel farklılıkların, ekseriyetle zor yoluyla,

ortadan kaldırılmalarını haklı göstermiş olmasıydı. Bunun neticesi, devletin ‘millet olma’nın aracı ve heterojen bir nüfusun çeşitli etnik kültürlerinin zorunlu olarak yerini alacak bir ‘siyasi topluluk’ ve ‘siyasi kültür’ün yaratıcısı haline geldiği kitlesel seferberliğe dayalı toplumsal ve siyasi bütüleştirme politikaları olmuştur. Burada milliyetçi birlik kavramı etnik köklerine rücu eder ve kültürel farklılıkları tasarlanan milletle aşacak bir tekbiçimlilik oluşturmaya çalışır.

Modern öncesi dönemin kutsal ‘seçilmiş halk’lar mitinin laik ve modern karşılığı olarak süreç içinde milliyetçiliğin kültürel matriksinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle, seçilmiş halklar doktrini, her bir ulusun özgünlüğünü ve eşsizliğini işaret eder. İsraililer/Yahudiler bu seçilmiş halkların en bilinen örneğidir. Modern öncesi dönemin etnik toplulukları için de aşağı yukarı benzer mitler mevcuttur. Smith’in (2007: 136) belirttiği gibi, modern öncesi zamanlarda seçilmiş halklar tanrıları tarafından seçilirken, bugün küresel düzeydeki gerçeklik temelinde geçerli bir ideoloji ve sembolizm tarafından her bir ulus, kültürel miraslarından ötürü eşsizliğe davet edilir. Bu, milliyetçiliğin modern ulusal toplulukların kuruluşundaki rolünü özetler. Şairler, oyun yazarları, müzisyenler, antropologlar, dilbilimcileri gibi aydınlar milliyetçi kavrayış ve söylemin gelişmesi ve yayılması için uygun düşen imaj, mit ve sembollere anlam verirler (Smith, 2007: 150). Bu nedenle de, kültürel milliyetçilik doğuşu konusunda aydınlara çok şey borçludur.

Milliyetçiliği bir bütün olarak ele alıp kapsamlı bir açıklamasını yapması, Smith’in milliyetçilik içindeki çeşitlere duyarsız olduğu anlamına gelmemelidir. Tersine, Smith (2007: 129), çeşitli milliyetçi hareketlerin hedeflerine odaklanılınca milliyetçiliklerin farklı biçimlerinin görüldüğünü vurgular. Smith (2007: 129) milliyetçiliği, rengini içinde bulunduğu bağlamdan aldığı için bukalemuna benzetir. Yani milliyetçiliğin her bir desenini ancak ve ancak özgül bağlamında anlaşılabilir. Bağlamların özgüllüğü, bizi milliyetçiliklerin tipolojilerine götürür. Örneğin, Smith de milliyetçiliği iki kategoriye ayırarak ele alır. Bunlar ülkesel/toprağa dayalı milliyetçilik ve etnik milliyetçiliktir. Her iki kategori de kendi içinde bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası hareketler şeklinde iki alt kategoriye ayrılır (Smith, 2007: 133-134).

Toprağa dayalı milliyetçi bağımsızlık öncesi hareketler, sömürgecilik karşıtıdır; ve ulus anlayışları sivil ve ülkeseldir (Smith, 2007: 133). Toprağa dayalı milliyetçi bağımsızlık sonrası hareketler, bütünleştirici olup nüfusun etnik farklarını sivil ve ülkesel ulus anlayışıyla yeni siyasal topluluk üzerinden birleştirmeye çabalar (Smith, 2007: 134). Etnik milliyetçi bağımsızlık öncesi hareketler, ayrılıkçı ve diaspora milliyetçiliklerdir ve etnik ve şecereci ulus anlayışına dayanılır (Smith, 2007: 134). Temel siyasal güdülenmeleri, siyasal birimden ayrılıkçılık ve yeni bir etno-millet kurmatır (Smith, 2007: 134). Etnik milliyetçi bağımsızlık sonrası hareketler, etnik ve şecereci ulus anlayışlarına sahip olup irredantist ve pan-milliyetçiliklerdir ve benzer etno-milli devletlerin birliği veya dışarıda kalan ‘akrabaların’ topraklarıyla birlikte ilhakı yoluyla genişlemeyi amaçlar (Smith, 2007: 134).

Bazı milletçilik kuramlarının değerlendirmesinin ardından Anderson ve Smith’in yaklaşımları arasındaki ilişki konusunda bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Smith’in milliyetçilik kuramında ulusun etnik yönüne yoğunlaşılması dikkat çekicidir. Anderson ve Smith’in her ikisinin de milliyetçiliğin kültürel yönüne vurgu yapmalarına karşın, Smith’in Etnik topluluğun rolüne eğilmesi O’nu Anderson’dan ayırır. Anderson (1993: 163), ulusun ‘kan’dan değil ‘dil’den yola çıkılarak anlaşılabilirliğini ve insanın bu hayali cemaate davet edilebileceğini ortaya koyar. Bu açıdan, Anderson’ın ırkçılıkla milliyetçiliği nasıl karşılaştırdığına da atıfta bulunmakta yarar var.

Anderson (1993: 166) ırkçılığın ve anti-Semitizmin milliyetçilikten doğduğu ve faşizmin milliyetçilik hakkında diğer herhangi tarihsel olaydan daha fazla şey anlattığı iddiasını reddeder. O (1993: 167) şöyle yazar:

Milliyetçilik tarihsel mukadderatın terimleriyle düşünür, oysa ırkçılık zamanın başlangıçlarından bu yana iğrenç bir çiftleşmeler dizisiyle aktarılan ebedi bulaşıklıklar rüyası görür: Tarih dışıdır. Zenciler, o görünmez katran fırçası sayesinde sonsuza kadar zenci kalacaklardır; İbrahim’in tohumu Yahudiler, ne pasaport taşırlarsa taşınırlar, hangi dilde konuşur, okur, yazarlarsa yazsınlar sonsuza kadar Yahudi’dirler. Irkçılık rüyalarının kökenleri ulus değil, sınıf ideolojilerinde, en çok da yöneticilerin kutsallık, ‘mavi’ ya da ‘beyaz’ kan iddialarında, aristokratlar içi ‘üremelerde’ yatar.

Dolayısıyla modern ırkçılığın farazi babasının bir küçük burjuva milliyetçileri değil de ‘soylu’ aristokratlar olması Anderson’ı şaşırtmaz. Buna ek olarak, ırkçılığın

ve anti-Semitizmin ulusal sınırlar içinde çıkması ve dış savaşlardan çok içerdeki baskı ve egemenliği gerekelendirmekte kullanılması dikkat çekicidir (Anderson, 1993: 168).

Genel milliyetçilik kuramları hakkındaki değerlendirmemizin son noktası olarak ‘yurtseverlik’ kavramının milliyetçilikle ilişkisini ele alacağız. Sözlük anlamı olarak yurtseverlik, basitçe ‘ülke sevgisi’ tanımlanır (Stanford Encyclopaedia of Philosophy, 2009). Bu, da ‘yurtseverliğin kalbi’ olarak görülür (Nathanson, 1993: 35). Biz de bazı sorular yardımıyla yurtseverlik-milliyetçilik ilişkisini değerlendirmeye çalışacağız: Milliyetçilikle yurtseverlik arasında özsəl farklılıklar var mıdır? Yurtseverlik, milliyetçilikle karşılaştırıldığında daha naif bir kavram mıdır? Milliyetçilikle yurtseverlik arasında azımsanmayacak bir ayrıma gitmek anlamlı mıdır?

Milliyetçilikle yurtseverliğin birbirlerinin yerine kullanılması alışılmadık bir durum değildir. Ancak, Elie Kedourie, bu iki kavram arasında ayırım çizgisi çekmeye çalışan az sayıdaki araştırmacıdan biridir. Kedourie (1993: 68), bir duygu olan yurtseverliğin özel bir antropolojiye ve devlete veya bireyin devletle ilişkisine dair bir özel doktrine dayanmazken, milliyetçiliğin her ikisine de dayandığını savunur. Fakat bu yaklaşım, keskin çizgiler çekmekte yetersiz kalır. Tersine, böyle bir yaklaşımda yurtseverliğin kapsadığı özelliklerle benzeşen toprağa dayalı milliyetçilikler gibi milliyetçilik tiplerinin olup olmayacağına dair bir ayrıma gidilmez. Dahası, ülkeyle ulus arasında büyük bir çakışma söz konusudur ve dolayısıyla aynı çakışma yurtseverlikle milliyetçilik için de geçerlidir (Stanford Encyclopaedia of Philosophy, 2009).

Milliyetçilikle yurtseverliği birbirleriyle bağlantılı olgular olarak gören Gary R. Johnson (1986: 135), yurtseverliği bir kişinin içinde bulunduğu siyasal topluluğa yönelik sevgi veya sadakatini yansıtan davranış ve konuşmalara atıfla kullanır. Yurtseverlik paylaşılan tarih ve kùltürü vurguladığından aslında milliyetçilik gibi, duygular yaratmada kullanışlı bir siyasal araçtır; ancak bunu yaparken etnisiteye gönderme yapmaz (Caballero, 1999: 595; Canovan, 2000: 415). Bu nokta, Smith’in ülkesel milliyetçilik kavramsallaştırmasıyla ortak bir zemin paylaşır.

Toparlamak gerekirse, bu altbölümde, temel olarak milliyetçilik kuramlarını tartıştık. Bunların arasında, Benedict Anderson ve Anthony D. Smith'inkilere daha fazla ağırlık verdik. Böylece, milliyetçiliğin sembolik, hayali, kültürel, çeşitlenen yönlerini analiz etmiş olduk. Smith'in ülkesel-sivil ve etnik-şecereci milliyetçilik kategorilerini ele aldık.

1.2.4. Mezhepçilik ve Din

Mezhepçiliğin dilbilimsel tanımı ve mezhepçilik kavramıyla ilgili iki çelişkili eğilimi içeren reformist tanım, olumlu ve olumsuz eğilimlidir (Khaled, 2013: 4-5):

A- Olumsuz eğilim: Mezhepçilik, diğer tarafa karşı nefret ve ikiyüzlülüğe dayalı bir olgudur.

B- Olumlu eğilim: Bu görüş, mezhepçiliğin esasında sağlam bir terim olduğunu savunur, ancak olayların evrimi, gerçek anlamından ve bu konudaki en önemli tanımından sapan başka kavramları da içerir.

Taha Al-Alwani'nin tanımı: Mezhepçilik kavramı, dinleri, ırkları veya dilleri ne olursa olsun küçük sayısal seferberlik fikrini içerir. Kavram, yakın zamanda iç ve dış faktörlerin etkisinde bir kriz olarak ortaya çıkmıştır.

Dini dilde "mezhep" terimi, baskın bir grup örneği olmadan düşünülemez. "Mezhep", belirli bir düşünce okulunun seçimini ifade eden sapkınlığı karşılayan başka bir kelimedir, ancak varsayılan öğretinin ve birliğin saflığını zedeleyen gruplar için esnek bir terime dönüşür. Dolayısıyla mezhep mahkûm edilebilir bir gelişme olarak algılanır (Bellanger, 2000: 10).

Dini çeşitlilik kavramı, kimsenin diğerini ve eşitlik ilkesini hukukun üstünlüğü altında inkar edemediği bir bağlamda düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, diyalogun benimsenmesi, baskıdan kaçınma ilkelerini de kabul eder. İslam'ın ışığında diğer dinleri yok saymaz ve başka ilkelerin ve sıkıntılıkların varlığını yasaklamaz. Örneğin, Kur'an'da şöyle der: "Sizin dininiz size, benim dinim de banadır" (Kafirun: 603).

Konuyu örnekleyecek olursak, insanların kolektif kimliğinin niteliği, ulusal entegrasyon için birtakım etkilere sahiptir. Iraklı Arapların bir Arap kimliğine bağlılığı Arap milliyetçiliğini destekleyebilir, ancak bu, Iraklı Kürtleri yabancılaştırabilir. Bu kimliği İslam'la bütünleştirmek, Iraklıları dini bir çerçevede birleştirebilir. Bununla birlikte, pratikte, Şii-Sünni mezhepçiliğinin sürekliliği göz önüne alındığında, bu çerçeve ulusal birliğe değil etnik bölünmeye ve çatışmaya neden olabilir. Diğer yandan, Irak kimliğine yaygın bağlılık, birleşmiş bir Irak milliyetçiliği altında ulusun etnik ve mezhepsel bölünmeleri aşmasına yardımcı olabilir. Aynı şekilde, dinin ve siyasetin ayrılmasına yönelik tutumlar, İslami bir hükümet fikrinin ve nihayetinde dini aşırılık yanlısı toplum kesimlerinin ne ölçüde yanıldığını göstermektedir. Çoğunluğun laik siyaseti desteklediği bir toplum, dini aşırılıkçılığa siyasal İslam'ın egemen söylemlerden daha az tolerans gösterir. Iraklıların bu konudaki tutum değişikliğine yönelik ölçümler dikkat çekicidir (Moaddel, de Jong ve Dagher, 2011: 66).

1.2.5. KABİLE AZINLIĞI

Aşiret şu şekilde kurulur: Aile, oğullarını ve torunlarını, büyükbabasının isminden alınan bir grubun torunlarının torunlarını genişletir; diğer ailelerin dışındaki büyük bir kabile dalında toplanan aile, alt klan olma eğilimini alır, diğer adı aile tabanının atalarının adı olarak alır (Al-Ameri, 1991: 14). Aşiret bağının kuruluşunun, gerçek kan bağına dayanan bir sosyal ilişki olan ya da bir büyükbabanın kabilenin tabanını temsil ettiği anlamında edinilen bir akrabalık olduğu söylenebilir. Kabilenin diğer üyelerinin varlığını engellemek o büyükbabanın görevi değildir (Baghdadi, 1993: 203-204). Kabile, ırk birliğini yadsımayan neo-realizm kavramıyla ilişkilidir ve kabile, bir tehlike algıladığında dayanışma ve karşılıklı bağımlılık içindedir (Gaily, 2006: 30).

Bazı ülkelerdeki kabile halkları; sosyal, kültürel koşulları, ekonomik ve ulusal toplumun diğer sektörleri ile karakterize edilir; yasal statülerini, kendi geleneklerini, özel yasalarını veya düzenlemelerini kısmen veya tamamen düzenleyen; yerli veya kabile halklarının öz tanımlanması, sözleşme hükümlerinin uygulanacağı grupları belirlemek için temel bir kriterdir (Salloum, 2017: 38).

1.2.6. Göçle Gelen Azınlıklar

Yabancı bir azınlık, şu anda içinde bulunduğu devletin dışında kalan etnik veya coğrafi kökene sahiptir. Başka bir deyişle, devletteki kökü yalnızca bir ya da birkaç kuşaktır (Al-Rasheed, 2015: 77). İki tür gurbetçi arasında ayırım yapılmalıdır: İstikrar arayanlar veya iş arayan ancak kendi ülkesine geri dönmek isteyenler. İlk tür vatandaşlık, hak ve yükümlülükleri geldiği ülkedeki vatandaşlarla paylaşabilir (Tubuliak, 1997: 225-227). Örneğin, İslamiyet'ten sonra Doğu Afrika'dan Irak'a göç eden Siyah Iraklılar ve daha sonra gelmiş ve bazıları köle olmuş ya da kazanç aramış siyahlar. 1980'lerde esas olarak orduya katılmak üzere bir başka dalga gelmiştir (Lalani, 2010: 5). "Köle" olarak gördükleri zararlı muameleyi protesto etmişlerdi. Çünkü siyasi ve ekonomik dışlanma yaşıyorlardı. Son tahminlerine göre (UNAMI), yaklaşık 600 aile yoksulluk çekmektedir. Cehalet seviyesi yüzde 80; işsizlik oranı yüzde 80'in üzerindedir. Altı topluluğun temsilcileri, Basra'daki 2 milyonuna ulaşan büyük bir toplulukken Bağdat'ın Sadr bölgesinde de çoğunlukturlar.

2. BÖLÜM IRAK'IN DİNİ VE ETNİK ÇEŞİTLİLİĞİ

Çoğu ülke farklı etnik kökenlere, kültürlere veya dinlere sahip çeşitli topluluklardan oluşmaktadır. Türdeş topluluklar nadiren de olsa görülebilmektedir. Irak ulus-devleti içerisinde ise etnik kökeni, dini ve mezhebi farklı olan çeşitli azınlıklar mevcuttur. Bu azınlıkların bazıları politik olarak etkin olsa da bazıları “ulusal aidiyetlerini” kendi etnik kimliklerinin yanında sürdürmek isterken sosyo-politik bütünleşmeye fazlasıyla hazırdır (Al-ssaf, 2009-2010: 28).

Irak ulus-devleti birçok azınlığı kucaklamaktadır ve bu azınlıklar da kendi içlerinde farklı kollara ayrılmaktadır. Bu azınlıkların bazıları dini bazıları ise mezhepsel farklılığa odaklanırlar. Bu doğrultuda milliyetçilik, eşitsizlikleri yansıtmada temelinde, motiflerin farklı görüşlerdeki karşılığını tespit eder. Bütünleştirici bir sivil milliyetçilik anlayışı ise yalnız devletin bağlı olmak zorunda olduğu ve herhangi bir ihlale yer vermeyen bir anayasal vatandaşlık ilkesinin benimsenmesiyle mümkündür (Al-ssaf, 2009-2010: 28).

Irak'ın tarihi ve coğrafyası kadar o sınırlar içerisinde yaşayan nüfusunun etnik yapısını bilmek de önemlidir. Bu bölümde dini ve etnik kökenlerin çeşitleri ele alınacaktır.

İslam'ın Irak'ta ortaya çıkışını tartışırken mevcut olan en önemli mezhepler olarak Şialar, Sünniler ve Bahailer değerlendirilecektir. İslamın doğuşundan önce Irak'ta yaşayan insanların inanç dünyasını biçimlendiren Hristiyanlık ve mistik dini temsil eden Kakailer ile Sebeliler, Yezidiler, Şabaklar ve Yahudiler gibi diğer din ve mezhepler açıklanacak ve aynı zamanda bu inançların Irak sınırları içerisindeki dağılımı ele alınacaktır.

2.1.1. İslam

Irak, İslami çağrının ortaya çıkmasından önce Perslerin hakimiyeti altındaydı. Arap yarımadasında İslamiyet'in ortaya çıkması ve Pers Devleti'nin çökmesiyle birlikte İslam, Irak'a girmiş ve merkezi din haline gelmiştir. Son istatistikler,

ülkelerdeki Müslüman çoğunluğun nüfus bakımından diğer azınlıklara kıyasla çok daha fazla olduğunu göstermektedir (Abdulwasa, 2001: 338). İslam dini Irak'ta yayılmıştır ve bu ülkede 26 milyondan fazla insan Müslümandır. 1925 Irak Anayasası'nın 13. Maddesinde: "İslam, devletin resmi dinidir ve her türlü ibadeti yerine getirmeye saygı gösterilerek önyargısız bir şekilde serbestlik sağlanır ve devlet tüm ülke sakinlerine tam olarak inanç ve ibadet ritüellerini, kanunları ve emirleri ihlal etmedikleri sürece, geleneklerine göre yerine getirme özgürlüğünü garanti eder" (Irak Anayasası, 2010: 3).

Aslında, "İslam'ın hükümleri" terimi, şeriatı yeniden ortaya koymakta ve bu tür kararları verme yetkisine sahip olan din adamlarının gücünü de dolaylı olarak arttırmaktadır. Irak Anayasası'nın 2. maddesi de "demokrasinin ilkelerini" ihlal edebilecek herhangi bir yasanın geçişine engel olmaktadır. "İslam hükümleri" ile "demokrasi ilkeleri" arasındaki çatışma gelecekteki mevzuatla ilgili endişeleri tetiklemektedir. Bu çatışma muhtemelen yapısı ve birleşimi gereği çok önemli olan Yüksek Federal Mahkeme (YFM) aracılığı ile çözülecektir. 99. Madde, bağımsız yargı kurulmasına, bazı yargı işlevlerine sahip Devlet Konseyi'nin, dini kararlara değinen bir fetva çıkarmasına izin vermektedir. Bu, hukuki bir ikiliğe ve din adamlarının otoritesinin artmasına yol açabilir. Madde 10, genel olarak kutsal yerleri ve Şia'nın kutsal yerlerini ifade ederken Madde 41-A, gereksiz yere 'mezhepçi' düşüncelere davet eden Şia ibadetlerine değinmektedir (Jabar, 2005: 5).

Irak'taki İslam dininin iki büyük mezhebi olduğu söylenebilir:

2.1.1.1. Şialar

Şia mezhebi MS. 661 yılında Muhammed Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı olan İmam Ali'nin öldürülmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Babasının katillerinden intikam almak için bir ordu oluşturma kararı alan İmam Hüseyin de, Irak'ın Kerbela şehrindeki savaş esnasında öldürülmüştür. Bu nedenle Irak'ın Kazimiye, Necef, Kerbela ve Samarra şehirleri Şia mezhebinin dört büyük kutsal şehridir. İslam tarihinin ilk safhalarından bu zamana kadar Kufe, Hala, Bağdat, Necef ve Kerbela gibi birçok Irak şehrinde önemli Şia faaliyetleri olmuştur. Geçmişte, Bahailer gibi önde gelen Şia soyları da Irak'ta hüküm sürmüştür (Nakash, 1996: 31).

Irak'ın Soran, Bağdat, Kerbela, Necef ve Basra şehirlerinde yaşayan insanlar ele alındığında Şia Araplarının bu şehirlerde nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu görülmektedir. Şia nüfusu, Bağdat'tan Basra'ya, Dicle ve Fırat nehirlerinin güneydoğu ve güneybatısı olmak üzere dokuz coğrafi bölgeye yayılmıştır. Ancak, Şia yerleşim alanlarının coğrafi dağılımı net değildir. Şialık Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı Dikar ve Basra'ya, özellikle Basra'daki Sünni nüfusun ağırlıklı olduğu Zubeyr kasabasına kadar yayılmıştır. Oranlar kesin olmamakla birlikte Irak'ta nüfusun yarısı ve Arapların yüzde 75'i Şiadır. Telafer'de yaşayan Türkmenlerin yüzde 15'lik kesimi Şia iken Kürdistan yaşayan Kürtler arasında da Şialığı benimseyenler bulunmaktadır. Mendele ve Haneki'de yaşayan Kürtlerin yarısı Şiadır (Ashraf and Dmeral, 2018: 90).

Şiilerin kutsal kabul ettiği yerlerden birisi olan Necef'te İmam Ali'nin türbesi ve ilim mektebi bulunmaktadır. Her yıl İmam Hüseyin'in ölümünü anmak için Kerbela şehrinde yüzbinlerce kişinin katılımıyla törenler düzenlenir. Saddam Hüseyin rejimi sonrası Baas Partisi'nin çökmesi ve ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesi sonucunda, Sünni grupların Şia yönetimi altında kalmasını hedefleyen ABD ile birlikte gücü eline alan Şialar siyasi arenada önemli rol oynamaya başlamıştır (Ashraf and Dmeral, 2018: 91).

2.1.1.2. Sünniler

Sünniler, Bağdat'tan Dicle Nehri'nin kuzeydoğu ve kuzeybatısındaki coğrafyada yaşamaktadır. Özellikle Diyala, Salahaddin, El Anbar'dan ve Musul'a kadar olan bölgede Sünniler yoğun olarak yaşamaktadır. Sünniler aynı zamanda Şia nüfusunun yoğun olduğu bölgelerden bazılarında da yaşamaktadır. Ayrıca Salahaddin'e bağlı özellikle Düceyil, Samarra, Balad'daki Şia bölgelerinde ve Diyala'nın bazı kesimlerinde Sünni yerleşimlerini görmek mümkündür. Nüfusun %24'lük kesimini oluşturan Sünnilerin büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşayarak şehirlerde yoğunluk teşkil etmezler (Al-Rawashdeh et al., 2012: 22-23).

ABD'nin 2003'te Irak'a saldırması sonrasında Sünniler, Baas Partisi ve Saddam Hüseyin'in sahneden çekilmesiyle Şia gruplara karşı güçlerini yitirdikleri yeni durumu boykot etmişlerdir. Öte yandan, Sünni gruplar Irak sınırları içerisindeki

azınlık konumunda olduklarından Suudi Arabistan gibi bazı Sünni devletlerden destek alırken İran da Irak'taki Şialara arka çıkmıştır (Ashraf ve Dmeral, 2018: 91).

2.1.2. Bahailer

Bahailer, göz önünde yaşamayan dinsel bir azınlık olarak Irak'taki varlıklarını sürdürmüşlerdir. 2003 sonrasında gizlice sürdürdükleri ibadetlerini günyüzüne çıkarıp kendilerini gösterme gücüne sahip olmalarına rağmen politik eylem, inançlarına aykırı olduğu için, sessizce ve dikkat çekmeden yaşamayı tercih etmiş ve hiçbir siyasi talepte bulunmamışlardır. Siyasi söylemler yüzünden hüküm giymiş mahkumlarını hapisten çıkaramamışlardır. Çünkü Baas rejimi, Bahaileri modern bir inancı takip etmelerinden ziyade yıkıcı siyasal bir hareketten sorumlu tutmaktaydı (Salloum, 2015: 391). Baasçılık, Arap milliyetçiliğine dayalı bir uluslaşma hareketidir (Konukcu, 2019: 47). Bu hareket, türdeş bir Arap ulusu yaratma hedefi doğrultusunda azınlıklara şüpheyle bakmış ve pek de hoşgörü sergilememiştir.

Bazı Bahai alimleri, Kuran metni bağlamında İslam inancının özünden kaynaklanan bir inanışa sahip olduklarını düşünüyorlardı. İslam'a olan bağlılıklarını her zaman dile getirmeleri de göze çarpan bir diğer unsurdur. Muhammed Pygamber'e göre İslam, tüm ilahi dinleri kapsadığını belirterek Bahailik inancının İslam'ın devamı ve Tanrı'nın sözünün kendi içinde bir olduğunu savunurlar. Tanrı'nın hiçbir dinde farklı olmadığını ancak çağdan çağa karşılaştıkları farklı ihtiyaçlardan dolayı Tanrı'nın her dönemin insanından emirlerini, kendilerine ve yaşadıkları çağa göre yanıtlamalarını istediğini dile getirirler. Bahai inancı İslam içinde kalmayı savunurken aynı zamanda kendisini yeni bir yapılanma ve zamanın koşullarını gözetken modern bir dini oluşum olarak tanımlamaktadır (Abdul Wahid, 2017: 22).

Bahailer kendine has dini bir azınlık oluşturmuşlardır. Bu inanç, ilk olarak İran'da Müslüman otoritesinin hüküm sürdüğü bir toplumda ortaya çıkmıştır. Başlarda bir azınlıkken zamanla oluşan örgütlenme ile bir mezhebe dönüşmüştür ve sonrasında üç nedenden dolayı Şia mezhebinden ayrılmıştır: İmamlığın doğuşu, dinsel yorumlamanın doğuşu, dinsel yasaların doğuşu.

Bahailer, coğrafi olarak kuzeyden güneye Irak'ın farklı yerlerine dağılmış durumdadır. Ancak son yıllarda güvenlik ve sosyal istikrarsızlık nedeni ile Irak'ın Süleymaniye şehrinde yoğunlaştıkları görülür. Bahai halkı, dinlerinin resmi olarak tanınmaması nedeniyle sıkıntı çekmektedir. Bu sadece Irak'la sınırlı değildir. Ortadoğu'nun hiçbir yerinde Bahailer farklı bir dini grup olarak tanınmamaktadır.

2.1.3. Hristiyan Keldaniler

Araştırmacı Salim Matar "Yaralı Ruh" adlı kitabında Irak nüfusunun İslamiyet yayılmadan önce dokuz milyondan fazla olduğunu belirtmiştir. Nüfusun daha az ya da çok olduğu yönünde başka tahminler de vardır ancak bizi ilgilendiren şey İslamiyet'ten önceki Irak nüfusunun yüzde 90'ından fazlasını Hristiyanların ve yüzde 5'ini Yahudilerin oluşturmasıdır (Fatuhi, 2004: 310-311).

1970'li yıllarının ortasında, özellikle de Süryanice konuşan halkın kültürel haklarının geri verilmesini sağlayana yasanın çıkmasından sonra Iraklı Hristiyanların anavatan sınırları içerisinde gayri resmi bir kurum tarafından doğruluğu tartışmalı bir nüfus sayımı yayımlanmıştır (Fatuhi, 2004: 311).

Keldaniler, milattan önce ikinci binyılın yarısından bu yana Irak'ın güneyine yerleşen Amorilerin bir koludur (Salim, 1989: 337).

Irak'ta yaşayan Hristiyanlar arasında, özellikle kuzeyde bulunan ve Arapça konuşamayan Keldaniler tarımla uğraşmaktaydı. Telkeyf, Bakhdida ve Bahrani'de kendi köyleri mevcuttu.

Irak'taki Hristiyanlar genel olarak şöyle ayrılmıştır:

(1) Irak'ta yaşamaya karar veren Ermeni göçmenler Nasuridir. Nasurilik olarak bilinen bu inanış 15. yüzyılda, "Keldani" adı ile yeni bir sıfat kazanmıştır.

(2) Özellikle İran ve Türkiye'den Irak'a çeşitli göçler olmuştur. Etiyopyyalılara dayandıkları iddia edilen Ermeni ve Nasuriler 1914-1918 yılları arasındaki Birinci

Dünya Savaşı koşulları içinde Irak'a göç ettirilmiş ve günümüzde Bağdat, Basra, Musul ve diğer Irak şehirlerinde yaşamaktadırlar.

2.1.4. Kakailer

“Kakai” kelimesi Kürtçe bir kelime olup erkek kardeş anlamına gelmektedir. Bazı yörelerde baba anlamına da gelmektedir. Bu anlamıyla Kakailik inancı, kardeşlik ve eşitlik inancı olarak tarif edilmektedir. Doğubilimci Edmons, Kakai'nin kökeninin Luristan bölgesinde var olan eski bir topluluktan ortaya çıkmış olabileceğini iddia etmiştir ve Shah Khushin ile birlikte Horaman'a girdiğini savunmuştur. Bu dinin kurucusu olan Sultan İshak, 675 yılında Irak Halepçe'deki Barzenga köyünde doğmuştur. Babası Issa Baba Ali Hamdani ve annesi Hatun Dirak Ramsabar'dır. Sultan İshak, Horaman bölgesindeki Şeyhhan köyüne taşınmış ve 798 yılında ölmüştür. Gömüldüğü köyde türbesi yaptırılmıştır. Çin, Hindistan, Buhara ve İran'dan birçok yandaşı olmuştur. Yöntemleri sayesinde o dönemde geniş kitlelere hitap ederek büyük bir başarı elde etmiştir (AL-Raced, 2006: 2).

Kalın bıyık bırakmak Kakailer için kutsal bir sembole dönüşmüştür. Reenkarnasyona inanan Kakailer, kabir azabına inanmazlar ve şeytan dahil hiçbir varlığa da lanet okumazlar. Her şeyden önce alçakgönüllü ve erdemli olmanın verdiği huzuru vurgularlar ve yalan söylemezler ancak kendi dürüstlüklerini dile getirmekten de sakınırlar. Buna “El-Hak” derler.

Coğrafi olarak Kerkük, Kakailerin en yoğun yaşadığı şehirdir. Hanekin, Mandali, Jalula, Erbil, Süleymaniye ve Horaman gibi başka şehirlerde de yaşarlar. Kendi aralarında olduğu gibi diğer topluluklar arasındaki dayanışmaları da oldukça kuvvetlidir. İnançları doğrultusunda kötülük yapmazlar ve sükunet içinde yaşarlar (Azzawi, 1949: 35-36).

2.1.5. Sabiiler-Mandenler

Sabii sözcüğü Mandence'de “vaftiz olmak” ya da “suya daldırmak” anlamına gelen “sab” fiilinden türetilmiştir. Sabiiler tek tanrılı dine inanırlar (Al-Razi, 1986: 149). Diğer bir görüşe göre sabî kelimesi, eski bir dine mensup olan topluluğa

verilen isimdir ve Arapça bir kelime olmayıp aslı "sabî" olan Süryanice bir kelimedir. "sababa" kelimesinin aksine "Manda" ifadesi Arap tarih kitaplarında yer almamaktadır, "bymanda" veya "Manda Evi" kelimelerinin ise çoğunlukla bilmin veya dinin evi olarak ifade edildiği belirtilmektedir. "mendi" ise ibadet ettikleri ve dini kararları yerine getirdikleri yere verilen isimdir (Al-Marani, 1982: 55).

Sabiiler, Mezopotamya'da yaşayan en eski topluluklardan biridir. Bazıları bu dinin, Tanrının gönderdiği ilk din olduğuna inanmaktadır. Kuran'da bahsi geçen Sabii dini hakkında, bu inanca sahip insanların henüz Hıristiyan ve Zerdüş'ten zulmü ile yüzleşmediği belirtilmiştir. Her ne kadar Kuran'da bahsi geçen Sabiilerin, modern Irak'ın Manden topluluğu ile aynı olup olmadığına dair makul bir teolojik belirsizlik derecesi bulunsa da tek tanrı inancını, İslam'ın yayılmasından önce benimsedikleri açıktır. Ancak bu toplum, karmaşık inançlarının yanlış yorumlanması nedeniyle putperest inançlarla -yıldızlara tapma gibi- suçlanmıştır. Kökenleri hakkındaki şüpheli soruları bir kenara bırakıp bu toplumun Irak tarihine döndüğümüzde, bu insanların Kuran'da üç kez Yahudi ve Hıristiyanlarla birlikte kabul edilen bir dine mensup oldukları belirtilmiştir (Drower and Stevens, 1937: 14).

Vaftiz törenleri, Sabii-Manden mezhebinde önemli bir ritüeli temsil etmektedir. Bu toplum, tarih boyunca Fırat ve Dicle nehirleri yakınlarında yaşamıştır.

Araştırmacı Claire Lefort, Sabiilerin Irak'taki 2014 güvenlik krizinden önce "ırkçılık ve ayrıştırılma durumundan" ciddi anlamda muzdarip olduklarını belirtmiştir.

2.1.6. Yezidiler

Yezidiler, kırsalda geleneksel olarak yaşayan, yani çiftçi ya da çobanların oluşturduğu anadili Kürtçe olan sosyo-dini bir toplumdur. Dünya çapındaki nüfusları 1 milyonu geçmemektedir. "Mir" veya "Şeyh" unvanını taşıyan bu geleneksel toplumun öncüleri, Irak'ın kuzeyindeki Musul şehrinin doğusundaki Şekhan kasabasında yaşamaktadır. Yezidiler arasında kutsal bir yer olarak kabul edilen Yezidi tapınağı Laliş Vadisi'nde yer almaktadır. Ünlü İngiliz yazar Agatha Christie,

Tapınağı, şimdiye kadar gördüğü en güzel yerlerden biri olarak nitelendirmektedir (Kubalek, 2014: 1).

Araştırmacı Driver'a göre, Yezidi isminin kökeni fazlasıyla belirsizdir. İbn Hallikan Yezidiliği, Tanrının geç oluşturduğu bir eser olarak tanımlamıştır. Bu mezhebin ilk olarak "Adeviyye" olarak adlandırıldığına dair görüşler olsa da Yezidilik kelimesinin, ikinci Emevi Halifesi olan Yezid'den geldiği de varsayılmaktadır. Fakat Farsça "tanrı" kelimesi olan yazddn'den türetilmiş olduğu varsayımı tatmin edici olmasa da en kabul edilebilir görüştür (Driver, 1922: 200).

Tüm bunların ışığında bazı evliyalar, "Yezidi" isminin Yezidiler için en doğru ve gerçeğe en yakın isim olduğunu, Tanrıya duydukları arzu olan "Eizdan" ve "Yazdan" kelimelerinden oluştuğu konusunda hemfikirdir. Alman yazar Wickram, Yezidilerin yüce varlık -Yazdan'a- inandıklarını ve Yezidi mezhebinin isminin buradan türetilmiş olabileceğini düşünmektedir. Bir başka araştırmacı Layard ise eski İran dinlerinin en büyüğü olan ve "Yaratıcı" anlamına gelen Yezidi adıyla "Yazdan" kelimesi arasında yakın bir ilişki olduğunu belirterek Wickram'ın görüşünü desteklemiştir (Maho, 2012: 95-96).

Salloum'a göre, bu eski topluluğun isimlendirilmesi, inandıkları yüce varlık doğrultusunda olmuştur. (Izi) Tanrı anlamına, "AA Zaday" Kürtçe'de Yaratan anlamına gelirken (Izuan-Izdan) Farsça'da Tanrı veya Rab anlamına gelmektedir. Bu yüzden Yezidiler kendilerine "beni yaratan" anlamına gelen "Yezidi" adını vermişlerdir. Yezidi halkı, Yezid bin Muaviye ile karıştırılmamalıdır (Salloum, 2017: 129).

Yezidiler, Irak'taki Hıristiyan dini azınlıkları arasında ikinci sıradadır. Irak'taki çoğu azınlığının büyük acı yaşadığı Irak-Şam İlam Devleti (İŞİD) felaketi sonrası başlayan kitlesel göç akınları, resmi istatistiklerde belirtilmemiş olsa da azınlıkların nüfusunun büyük ölçüde azaldığını düşündürmektedir. Yezidiler, Kürtçe konuşurlar ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi altında din özgürlüğüne sahiptirler. Yezidi Şeyhi Khouroto Haji Ismail Baba bir röportajında, Kürt Bölgesel Yönetimi'ndeki bazı yetkililerin, Yezidileri köylerine geri getirdiklerini ve yeterli hizmet almasını sağladıklarını belirtirken, hükümetin kendilerini koruduğunu ve bazı

hizmetleri sunduğunu ancak Kürt partileri arasında Yezidilere kötü davranan bazı yetkililerin de var olduğunu ifade etmiştir (Schemm, 2006: 2).

2.1.7. Şabaklar

Şabakların, dili, dini ve sayıları hakkında birçok görüş mevcuttur. Fakat herkesin kabul ettiği şey Şabakların, yüzlerce yıldır Musul eyaletinde yaşayan Iraklı bir topluluk olduğudur. Musul çevresindeki köylere ve Ninova Ovası'ndaki yaklaşık 72 köy ile birlikte komşu şehirlere kadar yayılmışlardır. Kendi dilleri ve gelenekleri vardır. Her ne kadar kendi aralarında farklılık gösterebilirler de genellikle diğer topluluklarla ortak gelenekleri paylaşırlar. Şabaklar, Abbasilerin son dönemlerinden bu yana en eski tarihi topluluklardan birisi olarak tanımlanmaktadır (Al-Ali, 2008: 2).

Birçok Şabak ailesi 2003'ten sonra artan terör saldırıları nedeniyle yaşadıkları yerleri terk ederek Necef ve Kerbela şehirlerine kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu alanlarda Kürt Bölgesel Yönetimi ile merkezi hükümet arasında uzun süreli bir anlaşmazlık oluşmuştur. Bütün Irak azınlıklarında olduğu gibi, Şabakların sayısı için de kesin rakamlar yoktur ancak sayılarının 250.000'e yakın olduğu tahmin edilmektedir.

2.1.8. Yahudiler

Irak'taki Yahudi topluluğu Tevrat'ın ortaya çıktığı dönemlere dayanmaktadır. Charles Tripp'in History of Iraq başlıklı kitabına göre, ülke 1947'de 117.000 Yahudi'ye ev sahipliği yapmıştır (Graff, 2010: 3).

Geçmiş yıllarda Yahudiler, Irak hayatının ayrılmaz bir parçası konumundaydı. Ancak 1940'ların sonlarından itibaren, Arap hükümetleri Bağdat'taki Yahudileri art arda Siyonizm'i desteklemekle suçlamıştır (Graff, 2010: 4). Günümüzde ağırlıklı olarak gizlice yaşamaktadırlar.

2003'te Saddam rejiminin çöküşünden bu yana Irak'taki Yahudilerin durumu daha da kötüleşmiştir. Devam eden dini hoşgörüsüzlük ve aşırıcilık şartları göz

önüne alındığında, Irak'taki Yahudiler “tacizci, ayrımcı ve zulüm dini” suçlamaları nedenleriyle hala tehlikededir (UNHCR, 2009: 178-179).

2.2. Irak'taki Etnik ve Dilsel Çeşitlilik

Kültürel çeşitlilik, insan uygarlığının bir zenginliği olarak çokkültürlülüğün genel kabulüne dayalı bir formülasyondur. Bazı sosyologlar, en gelişmiş toplumların çokkültürlü toplumlar olduğunu savunmaktadır; çünkü çeşitlilik zengin bir kültürel kaynaktır.

Çokkültürlülük kavramı, toplum içerisindeki tek kültürden ziyade içerisinde birden fazla kültürü barındıran toplumlar için kullanılmaktadır.

Huntington'ın kültür ve kimlik tanımlamalarını kendine özgü olarak, karşıt “medeniyetler” duvarına bağlamıştır:

İnsanlar kendilerini soy, din, dil, tarih, değerler, gelenekler ve kurumlar olarak tanımlarlar. Kültürel grupları kabileler, etnik gruplar, dini topluluklar, milletler ve en yaygın medeniyetler olarak tanımlarız. İnsanlar siyaseti sadece çıkarlarını sürdürmek için değil aynı zamanda aidiyetlerini tanımlamak için de kullanırlar. Kim olduğumuzu çoğu zaman sadece kim olmadığımızda ve kime karşı olduğumuzda biliriz. (Crawford ve Lipschutz, 1998: 398)

Milliyetçi tahayyülün kültürel köklerinde de dinsel tahayyülle çakışma olması şaşırtıcı değildir (Anderson, 1983: 10). Elit kesimin rekabeti ve bunun sonucunda oluşan kültürel seçimler, kültürü siyasallaştırma ve toplum içerisindeki siyasi gücün etnik bir gruptan başka bir etnik gruba geçme etkisine sahiptir (Smith, 1998: 155).

Çok kültürlü yapıya sahip Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasetler, kültür ve etnik kökenleri siyasi güçlerinin azaldığı ya da bunu geri kazanmak istedikleri yerlerde bir araç olarak kullanılmıştır (Crawford ve Lipschutz, 1998: 396).

Etnik azınlık toplumundaki birçok insan iki dilli olsa da etnik köken ile iki dillilik benzer değildir. Etnik büyüklerin değerlendirilmesinde dil engeli büyük bir zorluk olarak görülmektedir (Ramsey ve diğerleri, 2009: 427). Tüm taraflar birleşmedikçe, farklı tarih ve kültürleri paylaşmadıkça, asla tamamen kendi içyapısını düzenleyen ve kendi içinde bağımsız olan bir toplum oluşmayacaktır.

Dolayısıyla ortak özerkliğin temelinde, toplumun birliği ve ayırt edici ortak özellikleri aranmaktadır. Bu ayırt edici özellik ya da özgünlük, bizzat toplumun kendisine ait unsurların niteliği ve niceliği ile ölçülmektedir. Gerçek özgürlük, kendine özgü ve kıyaslanamaz ortak bir kültürel kimlikten meydana gelmektedir (Smith, 1998: 43-44).

Irak'ta farklı dile sahip birçok topluluk bulunmaktadır. Arapça, bu dillerin başında gelmektedir. Kürtler, Yahudiler, Berberiler, Siyahlar, Türkmenler ve Çerkesler gibi Arapça konuşmayan diğer topluluklar, Arap dünyasının toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 13'ünü oluşturmaktadır. İslam'ın yayılmasından önce Arap dünyasında Kürtler, Asuriler, Süryaniler gibi toplumlarla on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ise Arap olmayan Çerkesler, Ermeniler ve Batılı Yahudiler yaşamaktaydı. Dil, bireylerin etnik kimliklerini ifade etmeleri için önemli bir araçtır. Fishman'a göre dil, etnik sembollerden daha fazla anlam taşımaktadır ve dilin kendisi başlı başına ayrı bir etnik değerdir. Bu yüzden etnik köken, geleneksel olarak dilsel çeşitlilik ile bağlantılıdır ve dilin kendisi etnik köken tanımında kilit bir faktördür (Bruti, Valdeón ve Zanotti, 2014: 233).

Wolfram ve Schilling-Estes'in işaret ettiği gibi etnik gruplar daha büyük kültürler içerisinde alt kültürler oluşturma eğilimindedir ve bu alt kültürlerin ayırt edici özelliklerinin bir kısmı dilsel formların kullanılmasıyla oluşturulabilir (Bruti, Valdeón ve Zanotti, 2014: 234).

Bu noktadan hareketle, Iraktaki etnik grupların incelemesine geçebiliriz.

2.2.1. Araplar

MS. 224'te Persler, Irak'ı yedinci yüzyılda Arap Müslümanlar bölgeye girene kadar egemenliği altına almıştır. Müslümanlar son Pers İmparatorluğu olan Sasanileri yendikten sonra bölge Emeviler ve Abbasiler de dahil olmak üzere çeşitli Müslüman hanedanlıkları tarafından yönetilmiştir. MS. 762'de Abbasiler, imparatorluklarının başkenti olarak Bağdat'ı kurmuştur. Abbasi halifesi Harun Reşid (786-809) ve oğlu Memun'un (813-833) egemenliği altında Bağdat, akılcı ve felsefi düşüncenin merkezi olmuştur. Kısa ömürlü bir dönem olmasına rağmen çoğu

Müslüman, özellikle Arap Sunniler tarafından bu dönem “altın çağ” olarak tasvir edilmektedir. 1258'de Moğol saldırısı Abbasi egemenliğini sona erdirmiştir (Kirmanj, 2013: 1). Diğer etnik kökenler ve azınlıklar, Moğolların Bağdat'ta son Abbasi halifeliğine saldırmasından sonra İslami fetihlere kadar ortaya çıkmamıştır (Al-Hassani, 1958: 20).

Doğu bilimciler ve modern Tevrat alimleri “Arap” kelimesinin tarihini incelemiş ve kelime kökenini Sami dillerinde araştırmıştır. Babilliler, Yunanlar, Romalılar ve Asurluların eski yazıtları incelenmiş ve “Arap” kelimesinin ilk olarak Asur Kralı III. Şalmanezzer zamanında yazılan bir Asur metninde kullanıldığı görülmüştür (Ali, 1993: 16).

Irak'ın gelişmesinde Arap milliyetçiliği çok önemli bir etken olmuştur. Bu gelişmenin Baas yönetimine yansması da fazla gecikmemiştir. Irak tarihindeki savaşlar boyunca ilk defa Arap ulusal kimliği, dini ve mezhepsel kimlikleri aşan bir üst kimlik olarak algılanmaya başlamıştır. Irak'ın askeri yapısı 1979'da Saddam Hüseyin tarafından yönetilmeye başlandığında, üst düzey komutanların hepsinin Arap, özellikle de Sünni olduğu görülmekteydi (Köse, 2015: 64-65). Genel olarak Müslüman Arap aşiretleri, güneyde Necef, batıda Anbar, kuzeyde Musul ve Kerkük olmak üzere Bağdat, Basra, Nasiriye, Kerbela gibi ülkenin hemen hemen her şehrinde yaşamaktadırlar. ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesinden sonra Arapların Sünni bölgelerindeki siyasi faaliyetleri azalmıştır.

2.2.2. Kürtler

Kürtlerin kökenini konusunda araştırmacılar ve uzmanlar farklı görüşlere sahiptir. Bazı uzmanlar Kürt kökeninin yeteri kadar iyi araştırılmadığına inanmaktadırlar. Bu durum Kürtlerin, uzmanlar arasında Türk, Arap ya da Ari ırkından geldiğine yönelik anlaşmazlıklara ve tartışmalara yol açmaktadır (Khayra, 2004-2005: 36).

Kürtlerin kökeni, kurucusu ve ilk yerleşim yerleri hakkında kesin bir görüş ya da varsayım yoktur. Kürtlerin kökenini belirlemede Müslümanların ve batılı tarihçilerin farklılık göstermesi, belgelere dayanır ispatının bulunmamasından

kaynaklanmaktadır ve halen devam eden farkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Al-Sha'er, 1991: 5).

Minorski, Kürtlerin, MÖ. birkaç yüzyıl öncesine kadar Kürdistan bölgesinde yaşayan Aryan kökenli olduğuna inanmaktadır. Başka bir çalışmada da Kürtlerin 9. yüzyılın ortalarında Pers İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Medlerden geldiğine yönelik yaklaşımlar mevcuttur. Kürtlerin aslen Doğu İran'dan veya doğudaki İran platosundan göç ettiklerini ve şu anki Kürdistan bölgesinde tarihin ilk günlerinden beri var olduklarını hatta o bölgedeki çok sayıda göçebe toplumla zaman içerisinde birleşmiş olmaları Minorski'ye göre çok büyük bir olasılıktır (Khayra, 2004-2005: 37). Bazı soy bilimciler, Kürt halkının birçok kültürel etkiye sahip olduğunu belirtirken bazıları ise Kürtlerin özellikle Kuzey Zagoda'da yaşayan "Rafidain" ırkına ve kültürüne yakınlıkları olduğunu belirtmektedir. 20. yüzyılın başlarında bölgeyi ziyaret eden Avrupalı gezgin Hay, Irak'ta bilinen Kuru, Baban ve Talabani gibi bazı Kürt kabilelerinin Arap kökenli olduklarına dair inancının olduğunu belirtmiştir (Khayra, 2004-2005: 39).

Jassim Mohammed el-Khalaf'ın Kürtler hakkındaki görüşü, kökenlerinin Van Gölü'nün güneyinde yaşayan Zagros halkına dayandığı yönündedir. Muhammed Ghalab ise kuzey Irak topraklarının uzun süredir Orta Asya'dan gelen Hint-Avrupalı göçebelerin hedefi olduğunu belirtmektedir (Khayra, 2004-2005: 38).

ABD Dışişleri Bakanlığı'na göre, Irak'taki Kürtlerin yüzde 15-20 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Irak'taki Araplardan sonra Kürtler, en büyük ikinci nüfusu oluşturmaktadır. Süleymaniye, Erbil ve Duhok, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı şehirler arasındadır. Körfez Savaşı'ndan sonra bu şehirleri kapsayan coğrafi bölge, Kuzey Irak olarak adlandırılmıştır (Ashraf ve Dmeral, 2018: 92).

Irak'ta yaşayan Kürtlere göre Mustafa Barzani, II. Dünya Savaşı sırasında Batı İran Cumhuriyeti'nin (Mahabad) lideriydi ve İran'da başlayan özerkleşme düşüncesi Irak'ın siyasi haritasına da yansımaktaydı (Sousa, 1986: 25). Irak'taki Kürtlerin yüzde 75'inin Sünni, yüzde 15'inin Şia ve geri kalan yüzde 10'luk kesimin diğer din ve mezheplerden oluştuğu tahmin edilmektedir.

2.2.3. Türkmenler

Türkmenler, kökenleri 7. yüzyılda Moğolistan merkezli birleşmiş 24 kabilenin Oğuz boylarına dayanan bir Asya-Türk halkıdır. Onuncu yüzyılda, İslam'ı kabul etmişlerdir ve onuncu yüzyılın sonlarına doğru bu durumu Selçuklu Türkleri takip etmiştir. Arap yazarlar ilk olarak yazılarında, Orta Asya'da yaşayan Türkmenler için "Gazzeliler" ifadesini kullanmıştır (Kayali ve diğerleri, 1979: 708). Birçok araştırmacıya göre, İslam'ı kabul ettikten sonra kendilerini Türkmen olarak adlandırmışlardır. Türkmenler farklı zamanlarda birçok siyasi durum nedeniyle göç etmek zorunda kalmış ve Irak'ı anavatanları olarak seçmişlerdir. Türkmenlerin Irak'a göçü, Emevi, Abbasi, Büveyhi, Selçuklu, Celayir, İlhanlı, Safevi ve Osmanlı dönemleri gibi birbirini takip eden farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Türkmenler, Irak'ta bazı devletler ve sultanlıklar kurmuşlardır. Bunlar, Irak Selçukluları, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri, ile Kerkük Türkmen Kıpçak Sultanlığı, İlhanlılar, Celayirliler ve Musul Atabeyliği (Zengees), Erbil Atabeyliği gibi feodal şehir devletleridir (Kayali, 2005: 4). Türkmenler, Araplar ve Kürtlerden sonra Irak'taki üçüncü en büyük etnik gruptur. Günümüzde, Irak'taki Türkmen nüfusunun, yaşadıkları köyler, kasabalar ve ilçeler de dahil olmak üzere 2,5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Irak nüfusunun yüzde 14 ila 16'sını oluşturdukları tahmin edilmektedir; ancak, daha yüksek yüzdelerin varlığı da savunulmaktadır (Kerkuklu, 2007: 8).

Türkmenlerin kökeni ve karakteristik özelliklerinin yanı sıra, lehçelerinde de çeşitlilik mevcuttur. Irak'taki Türkmen dili lehçeleri sayıca fazla olsa da (Telafer lehçesi, Kerkük lehçesi, Diyala lehçesi, Bağdat lehçesi ve diğerleri) bu çeşitlilik aralarındaki dilsel anlaşmayı engellememektedir. Bunun nedeni Kerkük'teki Türkmenlerin, kökenlerinin ortak tek bir yere dayanmasıdır. Aslında bu dil İstanbul Türkçesinden ziyade Azeri Türkçesine ve Bakü lehçesine oldukça yakındır. Kerkük'te de modern Türkiye'de olduğu gibi Azerbaycan kökenli Azerilerin, nüfus içerisinde karışık yaşamasından dolayı Irak'taki Türkmenler, bu dilin en saf ağızını konuşmaktadırlar (Showani, 2006: 108-109). Türkmenler, özellikle Ninova (Telafer) ile Kerkük'ün Altun Köprü bölgesinde, ayrıca Salahaddin'in Tuzhurmatu ve Diyala'nın Mandali bölgelerinin geri kalanında dağınık olarak yaşamaktadırlar.

Türkmenler, Osmanlı döneminde kilit rol oynamışlardır, Osmanlı İmparatorluğu'nun gözü olurken, ordu ve yönetimde büyük görevler üstlenmişlerdir. İmparatorluk, Türkmenlere çiftlikler ve eğitim görecekları okullar tahsis etmiştir ve Osmanlı'nın son zamanlarında Irak topraklarına gelmişlerdir. Çok sayıda Türkmen, İran ve Türk asıllıdır fakat halen ülkelerine ve öz kökenlerine bağılı yaşamaktadırlar (Al-Hassani, 1958: 26). Kürtlerin, Körfez Savaşı'ndan sonra bölgedeki silahlı mücadelesinin etkisiyle bazı Türkmenlerin bu şehirlerden göç etmesi gerekmiştir (Ashraf ve Dmeral, 2018: 93). Kürt gruplar Körfez Savaşı'ndan faydalanarak 2003 yılına kadar kendilerini her yönden geliştirmeye çalışmışlardır. Türkmenler aynı coğrafi bölgede yaşamalarına rağmen Irak vatandaşı olarak kabul görmemişlerdir ve diğır güçlerin hedefi haline gelerek etnik seçimler için baskıya maruz kalmışlardır. Günümüzde halen siyasi alanda güç kaybetmektedirler (Ashraf ve Dmeral, 2018: 93-94).

3. BÖLÜM: 2003 SONRASI IRAK'TAKİ SİYASİ İSTİKRARSIZLIK

Siyasi istikrarsızlık, dünyanın çoğu ülkesinde yaşanan önemli olgulardan birisidir. Gelişmiş ülkelerin bir dizi tekniğe ve deneyime dayanarak bu durumu aşmasının tersine gelişmemiş ülkelerin çoğu bu olgunun ekonomik, sosyal ve kültürel sonuçlarından muzdariptir.

Gelişmemiş ülkeler arasında olan Irak, geçtiğimiz yirminci yüzyıldaki modern devlet kuruluşundan bu yana siyasi istikrarsızlık içindedir. Fakat 2003 sonrası siyasi istikrarsızlığın hem iç hem de dış faktörler nedeniyle yayılmasından dolayı bu durum diğer dönemlere nazaran fazlasıyla artmıştır. Bunları ortadan kaldırmak için ülke içerisinde herhangi bir girişimde bulunmak ya da bölgesel ve uluslararası düzeyde istikrarı sağlayabilecek çözümler üretmek gerekmektedir.

2003'ten sonra Irak'taki siyasi istikrarsızlık olgusunu, kavram, sebep ve çözüm mekanizmaları açısından tartışmak, bu araştırmanın asili amaçlarındandır. Siyasi istikrar kavramı, siyasal araştırmalar kapsamında olsa da toplumbilimciler arasında farklılık göstermektedir. Bu olguya sahip olmayan siyasi bir toplum yoktur ve bu, gelişmiş ülkelere nazaran geri kalmış ülkelerde daha şiddetli görülen bir durumdur (Naji, 2008: 2).

Muhammed El Gazali'ye göre, rejim liderlerinin rejimin kendisine bağlı kalması ve dinin emirlerine uymaları sebebiyle istikrar sağlanmaktadır. Bu gerçekleşmezse siyasi istikrarsızlık ortaya çıkacaktır (Naji, 2008: 3). Muhammed Beşir, parlamenter sistemde siyasi istikrarsızlık tanımını, bir partinin seçmenlerin net çoğunluğunu alamayarak parlamentoya girememesi durumu olarak nitelendirmektedir. Bu durum küçük partilerin hükümetle anlaşamaması sonucu hükümetlerin oluşumunu ya da devrilmesini kontrol etmelerini sağlar (Naji, 2008: 4).

Siyasi istikrarsızlık, devlet düzenine, bulunduğu döneme ve demokratik işleyişte takip edilen yöntemlere bağlı olarak farklılık göstermekle beraber siyasi

düzenin doğasını, birbirleriyle olan etkileşimlerini, ekonomik, sosyal ve politik gelişimini büyük oranda tahrip etmektedir (Odeh, 2013: 23).

Terminolojik olarak siyasal istikrar, ekonomik, sosyal ve politik koşulların sağlanmasında rol oynayan değişken ve karmaşık bir yapıya sahip siyasi ve anayasal kurumların ortaya çıkması olarak tanımlanabilir (Odeh, 2013: 24). Bu durumda istikrar kelimesi, durgun ve gelişmemiş demek değildir aksine sistem dinamiğini güçlendirmek, etkinliğini ve uyumunu artırmak, onun en iyiye doğru ilerlemesini sağlamak anlamına gelmektedir.

Birçok siyaset bilimi araştırmacısı, geçmişteki oluşumları şimdiki zamanla ilişkilendirmeyi de içeren siyasi istikrarsızlık kavramına farklı tanımlar getirmektedir. Mohammed Abed al-Jabri bunu, toplum içerisindeki birlik ve uyumu sağlayamayan, kendisiyle müttefik olan diğer toplumlarla iyi ilişkilerini koruyamayan her bir Arap ülkesindeki yöneticilerin yeteneksizliği ve yetersizliği olarak tanımlamaktadır. Arap dünyasındaki siyasi istikrar belirli kabileler veya aileler tarafından sağlanmaktadır. Kralın veya cumhurbaşkanının siyasi gücünün kendilerini destekleyen aşiretlerle doğru orantılı olması sebebi ile hükümeti destekleyen kesimdeki bir aşiretin kendi arasında ya da başka bir aşiretle fikir ayrılığına düşmesi durumunda kral ya da cumhurbaşkanının vereceği kararların uygulanma hükmü de zayıflayacaktır. Diğer aşiretlerin veya altındaki müttefiklerinin hükümete karşı tutumu ve bağlılığı da azalırsa uzun ya da kısa vadeli herhangi bir siyasi istikrarsızlık söz konusu olacaktır ve bu da rejiminin düşmesine yol açacaktır (Dawood, 2014: 184). Hamdi Abdul Rahman Hassan siyasi istikrarsızlık tanımını şöyle açıklamaktadır: Rejimin karşılaştığı krizlerle başarılı bir şekilde başa çıkamaması ve toplum içindeki çatışmaların önüne geçememesi durumunda rejimin, meşruiyetinin ve etkisinin azaldığı halk üzerinde siyasal şiddet uygulayarak onları bir dairede kontrol altında tutması durumudur (Hassan, 1996: 124). Bu tanım, egemen otoritenin gücüyle toplumdaki fikir ayrılıklarının önüne geçerek varlığını istikrarlı bir şekilde sürdürebileceğini ancak gücün kontrol altına alınamaması durumunda, sistemin siyasi istikrarsızlığa ve azalan bir meşruiyete yol açacağını ve toplumun tepkisiyle yapılan değişikliğin bir sonucu olarak kabul edilecektir. Bu değişimin toplumdaki birkaç azınlığa etkisi olsa da Hassan siyasi istikrarsızlık tanımını başka

bir şekilde şöyle tanımlamaktadır: Rejimin toplum içindeki çatışmaları ve içerideki şiddeti önleyebilecek çözüm kaynaklarını yeterli şekilde kullanamaması durumudur (Hassan, 1996: 124). Kahire Üniversitesi'nden Neven Mussad ise kavramı şöyle tanımlamaktadır: Bu olgu esnek ve göreceli bir yapıdadır ve sistemin kabiliyetini gösterir. Rejim, kitlelerin beklentilerini karşılamak için gerekli değişiklikleri yapmak ve olası çatışmaların önüne geçmek için içerisinde barındırdığı kurumları azami düzeyde kullanarak meşruiyetini ve geçerliliğini sürdürebilir (Shattib, 2013: 305-306).

Siyasi şiddetin, iç savaşların ve ayrılıkçı hareketlerin zamanla yok olması toplum içindeki siyasi istikrarsızlıkta büyük bir değişiktir çünkü siyasi şiddetin ortadan kalkması siyasi istikrarın önemli bir göstergesidir. Siyasi şiddet, siyasi amaçlara veya ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak için başkalarına zarar verebilecek fiziksel gücün fiili kullanımı olarak tanımlanabilir (Shattib, 2013: 308). Ancak bu görüş, mutlak terimlerle benimsenemez, örneğin: Platon'un bahsettiği şehir devleti, birçok içsel şiddetin varlığına rağmen adaleti sağladığı demokrasi yüzünden siyasi istikrara kavuşmuş ve ayrıca 1664'te İngiltere'deki devrim, halk tarafından seçilen parlamentoda kralın rolünün kısıtlanmasına neden olmuştur. Farklı yapıda ırk ve dinleri barındıran Amerika Birleşik Devletleri'nin göreceli demokrasisi nedeniyle Amerika'da da bir tür siyasal istikrar sağlanmıştır. Dış faktörler de siyasi istikrarsızlığa neden olmaktadır. Örneğin, bazı ülkelerin dış müdahalede bulunarak başka ülkelerdeki azınlıklara çeşitli şiddetler uygulaması ve iç müdahalede yaşanan çelişkiler siyasal istikrarsızlığa yol açmaktadır.

Aşağıdaki siyasi istikrarı sağlayan hipotezlerin çoğu, azınlıkların bağımsızlık doğrultusundaki fikir ayrılıklarına göre değişkenlik göstermesinden dolayı ortaya çıkmaktadır:

- Çeşitli medya ve modern iletişim teknolojilerini kullanarak toplumsal seferberlik durumunda, bireyleri ve insan gruplarını etkilemek, yeni bir farkındalık duygusu oluşturmak, aralarındaki dayanışmayı ve kimliklerine olan bağlılıklarını artırmak; devlete meydan okuyan siyasi grupların ortak hedefleri, Lübnan, Sri Lanka,

Etiyopya ve Burma'da olduğu gibi diğer gruplar arasında mezhepsel çatışmaların olması (Benneoui, 2015: 77-78).

- Karl Deutsch'a göre Azınlığın zayıf ekonomik ve sosyal koşulları söz konusu olduğunda, hükümeti iç ve bölgesel düzeylerde devirmek için bir dayanışma ve isyan ruhu oluşmaktadır. Siyasi azınlığın durumu sadece sosyal ve ekonomik durumunun bir yansımasıdır (Benneoui, 2015: 78).
- İçerisinde azınlıkları barındıran komşu devletler, azınlıklar arasındaki yakın ilişkiyi kesmek veya kararsız hale getirmek için Kafkas cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa'nın eski Sovyet entegrasyonunun benimsenmesi gibi baskı ve zorla asimile etme yöntemlerinin kullanılmasından yanadır (Benneoui, 2015: 78-79).

Hiç şüphe yok ki azınlıkların kısıtlandırılması, baskıya uğramaları ve geçici siyasi başarılarından sonra her defasında merkezi otorite tarafından sindirilmeleri bu azınlıkların mahremiyetlerine daha fazla uymaları ve her türlü güçlkle başa çıkma potansiyeline sahip olmalarını sağlar. Irak'ın da içinde bulunduğu birçok etnik gruptan oluşan devletlerde siyasi istikrarı etkileyen birçok faktör vardır.

3.1. Siyasal Sistemin Meşruiyeti

Meşruiyet kavramı, Arap-İslam mirasındaki “biat” kavramının karşılığıdır. İbn Haldun bu konuda meşruiyetin, Müslümanların hiçbir zaman itiraz etmemesi konusunda söz vermeleri ve her zaman emire bağlı kalmalarıyla alakalı bir sözleşme niteliğinde olduğunu bilinmektedir demiştir. McIver'a göre meşruiyet, idari sınıfın, toplumun korunması için temel değerler ve çıkarların aynı doğrultuda olmasıyla elde edilmektedir (Khazraji, 2004: 177).

Meşruiyet, iktidarla toplum arasında kurulan güç-itaat ilişkisinin aksadığı durumlarda önemi anlaşılan bir denge halidir. Anayasal koşullar, siyasi iktidarın eylem ve işlemlerinden doğar, göstergeler halkın siyasi iktidara karşı verdiği tepkiler biçiminde hissedilir. Toplumsal rızanın olduğu yerde siyasi iktidarın güç kullanma yetkisi olmaz (Khazraji, 2004: 179).

Çok temel bir düzeyde farklı modeller veya demokratik yönetim kavramları, vatandaşlara sınırlı seçim hakkı tanımak ve vatandaşlara düzenli olarak seçim hakkı

vermek gibi iki kategoriye ayrılabilir (Rapeli and Schoultz, 2015: 3). Bu nedenle insanların memnuniyeti ve toplumu kimin yöneteceğine dair kabul ettikleri ortak karar anlamına gelen meşruiyet, dünyanın herhangi bir ülkesinde politik istikrarın en önemli şartlarından biridir.

Irak 2003'ten önce tek partili siyasi çoğunlukla ve azınlıkların katılımı olmaksızın siyasi meşruiyetle yönetilmekteydi. Anayasanın 7. Maddesinin (b) fıkrasında "Irak çok uluslu bir ülkedir ve Arap halkı, Arap ulusunun ayrılmaz bir parçasıdır" şeklinde belirtilmiştir (Irak Devlet İdare Kanunu, 2003: 165). Irak siyasi sistemi 2003'ten sonra çökmüştür ve barışçıl güç alışverişine, çok partilere ve anayasal bağlılığa dayalı yeni bir sistemle değiştirilmiştir.

Araştırmacı Saad Salloum'a göre; her bölünme tatmin edici bir durum olan şizofreniye benzemektedir ve bu bölünmeler ölümün yolunu açmaktadır. Başka bir deyişle eğer kişi kendi içerisinde bölünürse, aile kanla bölünür, kilise kendi başına bölünür, mezhepler kendi üzerinde bölünür ve bütün ülke kendi kendine bölünür (Salloum, 2015: 356). Bu politika, araştırmacıları Irak'taki çeşitliliği "ülke birliği için bir tehdit ve tehlike" olarak ele almaya itmiştir. Çoğulculuk çalışması, devlet perspektifinden, ulusal birliği tehdit eden baskın toplumların kültürel eğilimlerinin araştırılması anlamında "güvenlik yaklaşımı" olarak adlandırılmıştır (Salloum, 2015: 24).

3.2. Ulusal Kimlik Krizi

Ulusal kimlik, özellikle Irak gibi ülkeler ve vatandaşları için çağdaş zamandaki en önemli konulardan biridir. Çünkü ekonomik ve sosyal yaşam esas olarak politik istikrarla ilgilidir. Irak yapısının çoklu toplulukların birleşiminden oluşması ve iktidar makamlarının ülke güvenliğini ve istikrarını güvence altına almayan tutumları, tek partililik ve idarede aşırı merkezileşme gibi sebeplerin yanında işgal öncesi dönemde birleştirici bir ulusal kimliğin olmamasından dolayı Irak bu krizi yaşamaktadır (Zangana, 2014: 94).

2003'ten sonra olanlar, ülke içerisindeki bölünmeyi ve rekabeti tetiklerken, azınlıkların ulusal kimliklerini geri kazanıp tekrar ulusal alanda boy göstermek

istemelerine neden olmuştur. Azınlıkların, azalan güçlerini tekrar kazanmak ve seslerini duyurmak istemeleriyle ilgili daimi anayasaya karşı "biz Iraklıyız, bu anayasayı kullanarak, bu mezhebi öldüren haksız rejimler altında yaşadığımızı, bu milliyetçiliğe karşı savaştığımızı, o bölgeyi yok eden tarikatlarla daha az kavgalı olduğumuzu hatırlamak istiyoruz" gibi birçok söylem geliştirmişlerdir.

Küresel kimlik krizinin hızlı bir şekilde okunması, toplumun kendi başına bir sorun olmadığını gösteriyor. Huntington'un tanımladığı birçok toplumun sorunu, Amerika'nın yaşadığı kimlik probleminden farksız değildir. Ulusal tartışmalar zamanın evrensel bir özelliğidir. Onları diğer insanlardan ayıran ortak noktalar nelerdir? Biz kimiz ve nerede yaşıyoruz? Japonlar, konumlarının, tarihlerinin ve kültürlerinin onları Asyalı yapıp yapmadığını tartışıyor mu? Demokrasileri servetleri ve modern yaşamları onları batılı kılar mı? İran ve Güney Afrika "kimlik arayışı içinde olan ulus" olarak tanımlandılar. Huntington'a göre Çin, Suriye ve Brezilya bir kimlik krizi ile karşı karşıyadır (Mahdi, 2009: 484).

Anayasanın mezhepsel çokluk, ulusal ve kabile farklılıkları maddeleri üzerinde durulması Iraklıları birden fazla farklı düşünceye itmiştir ve Irak'ın bütünlüğüne ve ulusal kimliğine odaklanmak yerine sürdürdükleri bu ayrılıkçı hareketin Irak bütünlüğüne mal olacağından habersizlerdir. 40. maddede olduğu gibi "Her dinin veya mezhebin takipçilerinin, ibadetlerini uygulamakta özgür oldukları belirtilmiştir" (Irak Anayasası, 2005: 13). "Devlet, Iraklı kabileleri tanıtmaya ve işlerini halletmeye isteklidir" denilmektedir (Irak Anayasası, 2005: 14). Aynı zamanda, 2003 Irak Anayasası'nın 18. maddesinin (a) fıkrası öngörmektedir ki, "Irak vatandaşlığı, vatandaşlığın temelidir." (Irak Devlet İdare Kanunu, 2003: 166). Her ne kadar anayasal vatandaşlığa göndermede bulunulsada burada Konuralp'in (2018) dikkat çektiği gibi, bütünleştirici bir ulusal kimlik yaratımından ziyade bir "yeniden kabileselleşme" eğilimi dikkat çekmektedir.

Hayfa Ahmed'in görüşüne göre, Irak devlet başkanının ulusal kimliği varsa ve Irak'taki tüm etnik grupları, dinleri, mezhepleri ve azınlıkları kapsıyor ve gölgesi altında bulunan diğer ulusal, dinsel, mezhepsel özellikleri farklı olan azınlık kimliklerin varlığını engellemiyorsa mezhepsel birleşme ve birlikte yaşama Irak'ta

olay olur (Muhammed, 2012: 10). Ulusal kimlik, o ülkeye ait birey ile devlet arasında var olan yasal, politik ve sosyal bir bağıdır. Bireyin, anayasa ve ilgili kanunlara göre yasal olarak kendisine verilen görev ve yükümlülüklerini yerine getirmesi karşılığında, hürriyet haklarından yararlanma ve yasal haklarını kullanma ve yasaları ihlal etmeksizin devlet vatandaşlığına sahip olması devletin hukuk sistemine dayalıdır (Zangana, 2014: 100). Belki de sorunun kökü bütün ulusal, dini, dilsel, etnik çeşitlilik ve mezheplerin kaynaşmasını sağlayan birleşik bir Irak kimliğini temsil edebilecek birleşik bir devlet düzeninin bulunmamasıdır (Mohammed, 2013: 181). Ulusal kimliğin, azınlık kimlikler ve ilişkiler karşısında zayıflığı, devletin anayasal ve politik yapısındaki zayıflık anlamına gelmektedir (Al-Douri, 2013: 304).

3.3. Yeniden Dağıtım Krizi ve Ekonomik Sebepler

Ülkeler farklı mal varlıklarına sahiptir ancak bu varlıkların dağılımları sosyal adaletin yeterli bir göstergesi değildir. Ulusal düzeydeki kişi başına düşen ortalama gelirin, hem yoksul hem de zengin nüfustaki ortalama gelir oranının hesaplanıp, toplam nüfusu bazına yayılması sosyal adaleti gösterilebilir (Issawi, 2000: 103-104).

Siyasal sistem felsefesinin temelinde mal varlığının azlığı ya da çokluğu olmadığını belirtmekte fayda var. Yani ülkenin mal varlığını ülke sakinlerine iş, yatırım, inşaat gibi çeşitli şekil ve şekillerde dağıtmak adil olacaktır. Bu dağıtım ne zaman ki o insanların memnuniyetini ve kabulünü alırsa kendi ülkelerini kalkındırabileceklerine dair inançları da artacaktır. Başka bir deyişle, toplumda genel kurallar ve düzenlemeler bulunmalı, bu kurallar, etnik, mezhepsel ya da bölgesel ilişkilerine bakılmaksızın toplumda bir hak beyanı olduğunda istisnasız tüm bireylere uygulanmalıdır. Kişisel ilişkiler, akrabalık ve diğerleri gibi dar düşünceler üzerinde durulmamalıdır (Baghdadi, 1993: 284).

Irak Anayasası'nın 25. Maddesinin 5. fıkrasında şöyle belirtilmektedir: Irak'taki il ve illerin tüm halklarına ait olan Irak'ın doğal refahını, bu bölge ve illerin hükümet ve idarelerine danışarak yönetmek. Bu hizmetten elde edilen ithalat bütçesinin adaletli bir şekilde dağılımı, ülkenin yoksun olduğu alanlar göz önünde

bulundurularak nüfusun ülke genelinde dağılımı, gelişimi ile orantılıdır (Irak Devlet İdare Kanunu, 2003: 172).

Aynı zamanda Madde 12’de şöyle denilmektedir: Iraklılar cinsiyet, fikir, inanç, milliyet, din, mezhep veya kökene bakılmaksızın kanun önünde eşittirler. Irak, vatandaşlarına ırk, milliyet veya din temelinde ayrımcılık yapılmasını yasaklar ve herkes kişisel güvenlik, yaşam ve özgürlük hakkına sahip olup hukuki prosedürler haricinde hiç kimse hayatından veya özgürlüğünden mahrum edilemez (Irak Devlet İdare Kanunu, 2003: 167).

Ekonomik istikrar, dünyanın herhangi bir ülkesinde istikrarın işaretlerinden biridir. Ekonomi siyasal gücü ve uyum unsurlarını sağlar. Ekonomi, devlet kurumlarını ve çeşitli mekanizmalarını finanse etmek için özellikle savaş halinde olan veya sosyal sorunlardan ya da dış tehditlerden muzdarip olan ülkelerde çok önemlidir.

Irak zengin bir ülke olmasına rağmen ekonomik dosyasındaki bulanıklıktan muzdariptir. Bunun arkasında yatan birkaç neden vardır. Sosyalizm, kapitalizm ya da diğer türlü ekonomik hedefinin net olmaması. Ekonomik dosyasını, uyguladığı kararsız politika, yaşadığı kültürel sorunlar, kendi içinde yaşadığı güvenlik sorunlarından kaynaklı diğer dosyalarla ilişkilendirmenin yanı sıra Irak, diğer gelişmiş ülkeler gibi gelir kaynaklarını çeşitlendirmeden neredeyse tamamen petrol ihracatına dayanan yekpare bir ekonomiye sahiptir.

Etnik ve mezhepsel şiddet etrafındaki mevcut ekonomik durum, küreselleşme ve kurumsal dönüşüm zaferiyle ironik bir şekilde bağlantılıdır. Yeni bir açılış, piyasalar, mallar, hizmetler, sermaye, insanlar: yeni demokrasiler ve dünyayı sarsan “küçülen devlet” ideolojilerin uygulanması... Bazı önemli istisnalar dışında, kısmen gelişmiş pazar ekonomileri düşük düzeyde kültürel çatışmalar yaşadı. Bu çatışmalardan acı çekti, ancak devlet ekonomisinin daralması ve küreselleşmenin baskılarıyla serbest piyasaya geçiş başladı. Devletin rekabet isteğini ve kaynakların tahsis edilme konusundaki gücünü zayıflatan, endüstriyel rekabete olan talepler ve dış borcun artması yüksek düzeyde çatışma ve hatta şiddet ile ilişkilendirildi (Crawford ve Lipschutz, 1998: 4).

3.4.

Siyasal Katılım

Siyasi sistemlerin çalışma düzeni bir ülkeden diğerine farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler barışçıl güç alışverişi yoluyla demokratik yönetim yöntemlerini takip ederken, muhalefeti dinlemek ve eleştirmek gelişmiş ülkelerdeki herkese yönetime katılımın kapısını açmaktadır.

Bazı ülkeler, otoriter ve harici kimsenin hükümete katılmasına izin vermeyen siyasi bir rejim tarafından yönetilmektedir. Rejim çeşitli bahaneler altında ülkenin güvenliğine yönelik dış bir tehdit olduğu iddiası gibi kişi, başkan, prens veya başka bir isimdeki ya da halkın farkında olmadığı ve demokrasiyi uygulayamadığı zamanlarda küçük bir iktidar grubu (seçkinler) tarafından kontrol edilmektedir (Imam, 1994: 6-7).

Aristo kitabına şu sözlerle başlamıştır “İlk devletlerden bu yana, her devlet iyilik ve mutluluk sağlamak, ortak iyilik ve yarara ulaşmak için yapılmıştır. Her eylemin sonunda iyilik sağlanması gerekir. İktidarın referansı ancak onun gayesi ile meşrulaştırılabilir. İktidarın amacı toplumun iyiliği ve mutluluğudur. Bu gayeyi kim daha fazla yerine getirebilecek kabiliyete sahipse o iktidar olmalıdır. Yönetim şekli mühim değildir, önemli olan iktidardaki kişi veya kişilerin toplumun gayesi olan mutluluğa erişmek için gereken yeterliliğe sahip olup olmamalarıdır (Al-Tabib, 2007: 87).

Siyasi sistemler, bir ülkeden diğerine çalışma biçimleri bakımından farklılık gösterir; bazıları gelişmiş ülkelerde olduğu gibi demokratik yönetim yöntemlerini takip ederken bazıları da otoriter yönetimi ve otoriterliği takip eder. Sosyolojik bakış açısıyla siyasal katılımın anlamı, bir bireyin sosyal ve ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmak için siyasi hayatta rol oynadığı, her vatandaşa hedeflerine ulaşması için katkıda bulunması gereken yol ve yöntemler bütünüdür. Vatandaşların bu çabalara katılımı, sosyal sorumluluk duygularını ortak amaç ve sorunlarına çeviren öz motivasyona ve gönüllülüğe dayanmaktadır (Tabib, 2007: 89).

Irak, 2003'ten sonra tek partili rejimden artık daha fazla etnik kökene dayalı siyasi hayata katkı sağlayacak çok partili rejime geçmiştir. Ancak bu geçiş, bütünleştirici bir ulusal kimliğin güçlendirilmesini beraberinde getirmenin tersine

parçalı ve kabilesellenen yapıyı güçlendirmiştir. Bu da siyasi istikrarsızlığın en önemli gerekçelerinden birini teşkil etmiştir.

3.5. Güvenlik Sebepleri ve Nüfuz Krizi

Siyasi alanda çalışmanın güvenli bir ortam gerektirmesi yaygın bir uygulamadır. Bu ortam adayların siyasi programlarını sundukları ve seçmenlerini ikna etmeye çalıştıkları alanlardır. Aynı zamanda seçmenler herhangi bir baskı veya korku duymadan oy kullanma yerlerine gidebilmelidir. Şiddet, bir ülkenin çeşitli etnik yapılarının kaçınılmaz bir sonucu olmak zorunda değildir. Ancak bazı etnik çeşitlilik toplulukları siyasi geçişler sırasında yaşadığı karmaşık sosyal ve siyasi koşullar altında şiddete karşı daha savunmasızdır (Hafez, 2009: 96). Modern devletin kurulması sırasında çeşitli etnik yapıların yönetiminde siyasi, ekonomik ve sosyal katılımın birçok olasılığı olmasına rağmen, bu grupların toplumdaki ve yönetimindeki bütünleşme derecesini etkilediği belirlenmiştir (Hafez, 2009: 96).

Siyasi şiddet uzun süredir, vatandaşların seçimlerini olumsuz etkilemekte ve diğer güç unsurlarına rağmen seçimlere katılmalarını engelleyerek onları tehdit etmektedir. Belirgin siyasi istikrar, ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlik gibi politik alanın tamamındaki her gelişme veya ilerleme sürecinin temelidir. Irak'taki siyasi bloklar yüzünden diğerleriyle olan ilişkilerde hedefler belirlenmeli, ülkeye hizmet etmek ve her alanda durumu iyileştirmek için karşılıklı güvene dayalı esneklik benimsenmelidir (Al-Sarhan, 2015: 42). Bu hatalar siyasi sistemi birçok ulusal ortaklıktan mahrum etmiştir ve bazı unsurların uzun bir süre boyunca işlerin gidişatını kontrol etmesine izin vermiştir.

Genel anlamda, “nüfuz etme” terimi, hükümet performansındaki belirli değişikliklerle ve mevcut siyasi sistemin bazı çıktılarıyla bağlantılıdır. Dağıtım krizi gibi, ancak aynı zamanda kimlik krizleriyle meşruiyet krizi arasında sosyolojik bir boyut da içermektedir (Salehi, 2015-2016: 28-29). Bu nedenle siyasi istikrarın meşruiyet, bütünleşme ve katılımcılık yoluyla ülkeyi yönetmeyi amaçlayan politik sistem koşulları vardır.

3.6. Kültürel Türdeşlik

Demokratik çalışma, her şeyden önce gerçekliğe çevrilmiş kurallardan veya metinlerden çok bir kültür ve davranıştır ve bu kültür tesadüfen oluşmaz ancak deneyim, daha fazla birikim ve olgunluk gerektirir.

Montesquieu, ünlü *Yasaların Ruhunu* adlı kitabında yönetim modeli arasında cumhuriyet, monarşi ve otoriterleşme olmak üzere üç ayırım yapmaktadır (Thompson, Wildavsky ve Ellis, 2010: 15). Bu ilkeler her sistemin mülkte onur, cumhuriyette erdem, otokratik hükümetin korkusu gibi kurumlarını muhafaza etmek için gereklidir. Montesquieu, bu ilkeler ışığında her toplumdaki yasaların sosyal ve politik örgütlenmenin korunmasına nasıl yardımcı olduğunu açıklar (Thompson, Wildavsky ve Ellis, 2010: 15).

Hanna Batatu, Iraklıların tek bir halk ya da siyasi grup olmadığını, Irak'ın Kürtler, Türkmenler, Persler, Yezidiler, Sabiiler gibi birçok etnik ve dini azınlığa sahip olduğuna işaret etmektedir. Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Araplar ortak özellikleri paylaşmalarına rağmen kendi içlerine kapanmıştır (Batatu, 1990: 31).

Emile Durkheim'ın *Dini Hayatın Temel Biçimleri* kitabındaki din çalışması işlevsel bir yaklaşım sergilemektedir. Dinin işlevinin, bireyi ait olduğu topluma bağlayan bağları güçlendirmek olduğunu iddia etmekte ve dini inançların çeşitliliğine rağmen her yerde aynı işlevleri yerine getirdiklerini çünkü tüm bu inançların, bireyin toplumla bütünleşmesini sağladığını belirtmektedir (Thompson, Wildavsky ve Ellis, 2010: 17).

Montesquieu, toplumsal istikrarın bir faktörü olarak din işlevine özellikle önem vermiştir. Buna göre din, işlevsel ve yasal olarak sosyal ilişkilerin düzeniyle tutarlı olmalıdır (Thompson, Wildavsky ve Ellis, 2010: 15).

Madde 9'da şöyle denilmektedir: Etnik, ulusal, dini ve mezhepsel azınlıklara kültürel haklarının büyük ölçüde geri verilmesinden, Arapça ve Kürtçenin Irak'ın resmi dilleri olduğundan bahsederken, Iraklıların çocuklarına Türkmençe, Süryanice veya Ermenice gibi dilleri eğitim kurumlarında veya özel eğitim kurumlarında öğrenme hakkını garanti etmektedir (Irak Devlet İdare Kanunu, 2004: 2). Anayasa

20. maddenin (b) fıkrasında, seçimlerde oy kullanması temeliyle Iraklı hiçbir seçmene karşı cinsiyet, din, inanç, ırk, milliyet, dil, zenginlik ya da okuma ve yazma gibi özel durum ayrımı yapılmayacaktır denilmektedir (Irak Devlet İdare Kanunu, 2003: 170).

3.7. Bölgesel Nedenler

Siyasi sistem, etrafını saran çevresel etkenlerin çocuğu gibidir ve bu sistem sürekli çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Uyumsuz olan çevre faktörleri bu sistem tarafından reddedilmektedir ve bunu değiştirmek çevrenin sorumluluğundadır.

Irak ile ilgili olarak, Irak'ın bölgesel rolünün etkisini belirleyen üç değişken vardır (Atwan, 2007: 148):

- ABD'nin Orta Doğu'da bölgesel istikrarı sağlamak istemesi ve bu doğrultuda yapmış olduğu dayatmalar,
- Irak'taki siyasi sistem, Irak'ın öncelikleri ve çıkarları konusunda anlaşabilme becerisi, siyasi güçler arasındaki güven eksikliği, dış güçlerin zenginlik tekeliyle iç işlerine karışmaya çalışmaları,
- Federal hükümetlerin bağımsız hükümet yetkililerinin güçlerinden fazlaca yararlanması.

Bazı görüşlere göre dış faktörler politik dengesizliğe neden olmaktadır ve gelişmelerle paralel olarak uluslararası müdahalelerin bunda payı vardır. Örneğin, bazı ülkeler başka bir ülkedeki azınlıklara karşı bir şiddet yöntemi sergileyerek o azınlıkların siyasi istikrarlarını tehdit etmektedirler (Naji, 2008: 3).

İran, Iraklı Şiiileri, Körfez Ülkeleri ile olan siyasi mücadelelerinde zorbalık peşinde koşturmakta ve Irak'ı istikrarsızlaştırmaya çalışmaktadır. Araplar ve Amerika da Irak'ın diğer komşu ülkeleri tarafından aynı amacı paylaşmaktadır (Jassim, 2013: 3).

Bazı silahlı grupların desteği de dahil olmak üzere, komşu ülkelerin Irak deneyimini engellemek için takip ettiği birçok yöntem ve çeşitli entelektüel

materyalleri yayınlayan medya yoluyla, özellikle politik anlamda genel istikrarsızlık sürecini kolaylaştırmıştır.

3.8. Uluslararası Nedenler

23 Mayıs 2003 Cuma günü Bremer, CPA 2 Numaralı “Varlıkların Çözümü” emrini imzalamıştır. Emir, Savunma Bakanlığı ve Irak İstihbarat Teşkilatı da dahil olmak üzere çok çeşitli Irak kurumlarının varlığını resmen feshetmiştir. Eski ordunun tüm üyelerinin hizmetine son verilmiş ve koalisyon “Özgür Irak için ulusal bir öz savunma yeteneği oluşturmada ilk adım” olarak Yeni Irak Ordusu (YIO) adlı bir ordu kurmayı planladığını duyurmuştur. Bremer’ın basın sözcüsü Dan Senor, bütün geceyi duyuru metnini ve Rumsfeld’in özel yardımcısı o zaman Bağdat’ta bulunan Larry Di Rita ile birlikte basın planlarını koordine ederek sürdürmüştür (Dobbins ve diğerleri, 2009: 57).

Her ne kadar Londra, ordunun dağılmasına itiraz etmese de İngiliz yetkililer bunun yapılma şekline endişe duyuyorlardı. Londra’daki son durağı boyunca, Slocombe şunları söylemiştir: “Eski ordunun toplumla yeniden bütünleşmesi bir sorun olacaktır. Çok sayıda işsiz eski asker başka yerlerde suç sorunu yaratmaktadır.” Slocombe’in ilk tepkisi yumuşaktı: “Ordu işsizlik problemini çözmek için uygun bir araç değildir” (Dobbins ve diğerleri, 2009: 58).

Uluslararası faktörlerin Irak’taki siyasi istikrarsızlığın derinleşmesine ve Irak toplumundaki bu olgunun artması üzerinde olumsuz bir etkisi olmuştur. ABD, Irak’taki başarılı anayasal deneyini yeniden düzenlememiştir. Irak, mezhepsel ve etnik yapıları birbirinden ayırarak tarihinin en kötü siyasi tecrübesini yaşamıştır. Siyasi rekabetlerin yaşandığı ve bölgesel aktörlerin önemli bir rol oynadığı süreçte ortaya bitkin, durağan, demokratik ilkelere sahip olmayan ve seçimlerden oluşan bir mekanizmaya sahip siyasi ve demokratik bir yapı çıkmıştır (Dawood, 2014: 196). Bu doğrultuda, Irak’ın uzlaşmasını sağlamak yerine diğer ülkelerin korunmasına ilişkin birçok nedenden dolayı dış etkenlerin Irak’ın istikrarsızlaştırılmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

3.9. Sonuç

Bu bölümde siyasi istikrarsızlık, araştırmacılar tarafından sunulan farklı tanımlar, politik kavramların tanımları, azınlık ve dilsel açıdan demokrasinin nasıl sağlanabileceğine dair örneklerle siyasal istikrar ele alınmıştır. Siyasal istikrarsızlığı sağlamak için azınlıkları teşvik etmede rol oynayabilecek, azınlığı etkileyen ve devlet içinde farklı bir kimlik kılan modern iletişim platformları aracılığıyla toplumsal seferberlik ile düşmanlık ve çatışma ruhunu körüklemek gibi değişkenlerden bahsedilmiştir. Irak gibi çok etnik gruptan oluşan devletlerde siyasi istikrarı etkileyen birçok faktör bulunmaktadır:

Siyasi Sistemin Meşruiyeti: Arap-İslam mirasındaki “biat” kavramının karşılığı, demokratik meşruiyet tanımı, yönetilenlerin çoğunun yetkisi olmadığı sürece, yöneticilerin otoritesi meşru değildir; Irak'taki siyasi meşruiyet 2003'ten sonra doğmuştur.

Ulusal Kimlik Krizi: Ulusal kimlik, halk veya milletin ortak kültür açısından özelliklerini yansıtır ve ulusal kimlik, millete belirli bir his veren ve devleti istikrarlı siyasi yaşamının temeli olarak belirleyen özelliklerin bir ürünü olduğundan, sosyal bütünlük ve siyasi birlik arayışı içinde olduğu anlamına gelmektedir. Modernizm, diğer tüm bağılıkları silmeden aşmaktadır (Abid, 2008: 138). Irak toplumu, toplumsal inşasında ve tarihsel oluşumunda önemli sıkıntılar yaşamıştır, etnik ve dini yapı yoluyla bu toplumun üyeleri ülkelerindeki kendi varlıklarına katkıda bulunmuşlardır (Abid, 2008: 146). Otoriterleşme ve yönetimde aşırı merkezileşme, diğer sebeplerin yanı sıra işgal öncesi dönemde ulusal kimliklerin birleşmemesiyle başarısız olmuştur. 2003'ten sonra bölünme, rekabeti artırmış ve ulusal kimlik pahasına alt kimliklerin ortaya çıkmasını desteklemiştir. Azınlık kimliklerine, genişlemelerini desteklemek ve artırmak için birçok neden bulunmuştur. Ulusal kimliğin azalması ve zayıflamasına dair kalıcı anayasa, bu anlama gelen birçok maddeyi içermektedir.

Yayıma Krizi ve Ekonomik Sebepler: toplumda genel kurallar ve düzenlemeler bulunmalı, bu kurallar, etnik, mezhepsel ya da bölgesel ilişkilerine bakılmaksızın, toplumda bir hak beyanı olduğunda, istisnasız tüm bireylere uygulanmalıdır. Kişisel ilişkiler, akrabalık ve diğerleri gibi dar düşünceler üzerinde

durulmamalıdır (Baghdadi, 1993: 284). Irak anayasası, 25'inci maddenin 5 ve 12. fıkraları ile servetin adil şekilde dağıtılmasını desteklemektedir. Mevcut etnik ve mezhepsel şiddet dalgası ülkenin ekonomik durumunu etkilemiş ve devletin rolünü azaltmıştır.

Siyasi Katılım: Siyasi sistemler, bir ülkeden diğerine çalışma biçimleri bakımından farklılık göstermektedir; bazıları gelişmiş ülkelerde olduğu gibi demokratik yönetim yöntemlerini takip ederken bazıları da otoriter yönetimi ve otoriterliği takip etmektedir. Sosyolojik bakış açısıyla siyasal katılımın anlamı, bir bireyin sosyal ve ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmak için siyasi hayatta rol oynadığı, her vatandaşa hedeflerine ulaşması için katkıda bulunması gereken yol ve yöntemler bütünüdür. Vatandaşların bu çabalara katılımı, sosyal sorumluluk duygularını ortak amaç ve sorunlarına çeviren öz motivasyona ve gönüllülüğe dayanmaktadır (Tabib, 2007: 89). Irak, 2003'ten önceki tek parti sisteminden 2003'ten sonra etnik kökenlerin siyasi hayata katkıda bulunmasıyla çok partili sisteme geçmiştir.

Güvenlik Sebepleri ve Nüfuz Krizleri: şiddet, bir ülkenin çeşitli etnik yapılarının kaçınılmaz bir sonucu olmak zorunda değildir. Ancak bazı etnik çeşitlilik toplulukları siyasi geçişler sırasında yaşadığı karmaşık sosyal ve siyasi koşullar altında şiddete karşı daha savunmasızdır (Hafez, 2009: 96). Modern devletin kurulması sırasında çeşitli etnik yapıların yönetiminde siyasi, ekonomik ve sosyal katılımın birçok olasılığı olmasına rağmen, bu grupların toplumdaki ve yönetimindeki bütünleşme derecesini etkilediği belirlenmiştir (Hafez, 2009: 96).

Kültürel Türdeşlik: Anayasa Madde 9'da etnik, ulusal, dini ve mezhepsel azınlıklara kültürel haklarının büyük ölçüde geri verilmesinden, Arapça ve Kürtçenin Irak'ın resmi dilleri olduğundan bahsederken, Iraklıların çocuklarına Türkmenice, Süryanice veya Ermenice gibi dilleri eğitim kurumlarında veya özel eğitim kurumlarında öğretme hakkını garanti etmektedir (Irak Devlet İdare Kanunu, 2004: 2). Anayasa metninin yanı sıra 20. maddenin (b) fıkrasında seçimlerde oy kullanması temeliyle Iraklı hiçbir seçmene karşı cinsiyet, din, ırk, inanç, milliyet, dil, zenginlik

ya da okuma ve yazma gibi özel durum ayrımı yapılmayacağından bahsedilmektedir (Irak Devlet İdare Kanunu, 2003: 170).

Bölgesel Sebepler: diğer ülkelerde olduğu gibi Irak da çevresinden hem olumlu hem de olumsuz olarak çok etkilenmiştir. Irak'ı çevreleyen mevcut bölgesel ihtilafın bir sonucu olarak bölgesel devletler Irak'ı istikrarsızlaştırarak, silahlı milisleri destekleyerek müzakere pozisyonlarını iyileştirmek için Irak'a olumludan ziyade olumsuz bir etkide bulunmuşlardır.

Uluslararası Nedenler: ABD kuvvetlerinin 2003'te Irak'a girmesinden hemen sonra ordu ve istihbarat servisleri dahil olmak üzere pek çok kurum çökerek Irak'ın zayıflamasına katkıda bulunmuştur. Uluslararası faktörlerin, Irak'taki siyasi istikrarsızlığı artırması ve Irak toplumundaki bu olgunun artması üzerinde olumsuz bir etkisi olmuştur. ABD, Irak'taki başarılı anayasal deneyini yeniden düzenlememiştir. Irak, mezhepsel ve etnik yapıları birbirinden ayırarak tarihinin en kötü siyasi tecrübesini yaşamıştır. Siyasi rekabetlerin yaşandığı ve bölgesel aktörlerin önemli bir rol oynadığı süreçte ortaya bitkin, durağan, demokratik ilkelere sahip olmayan ve seçimlerden oluşan bir mekanizmaya sahip siyasi ve demokratik bir yapı çıkmıştır.

4. BÖLÜM

2003 SONRASI IRAK'TA ETNİK ÇEŞİTLİLİK VE SİYASİ ÇOĞULCULUK

2003'ten sonra Irak'taki siyasi ve parti sistemindeki değişimin doğası, türü ve bu değişim için kullandığı araçlar, siyasi çoğulculuğun benimsenmesine yardımcı olmuştur. Siyasi çoğulculuğun kökleri bağımsızlıktan önceki dönemlerde partilerin ve akımların ortaya çıkmasından çok daha önce modern Irak tarihinde farklı biçimlerde ve farklı dönemlerde kendisini göstermiştir. ABD'nin 2003'teki Irak işgali, entelektüel ve politik eğilimleri, bir partinin ideolojisini tüm bir sisteme dayattığı totaliter rejimden, partizan çoğulculuk üzerine kurulu demokratik bir sisteme dönüştürmede doğrudan bir rol oynamıştır. Bu, gizlice yürütülen eski partilere ek olarak yeni partilere siyasi hayata girmenin yolunu açmıştır.

Bu bölümde çoktarafli partiler kavramının açıklaması, çoktarafli partilerin nasıl oluştuğu tartışılacaktır. Ayrıca, siyasi partilerin dilsel ve hukuki arkaplanlarını tartışacağız. 2003'ten sonra Irak'ta etnik ve çoktarafli sistem, farklı özellikleri yansıtır:

- 2003'ten sonra etnik çeşitliliğin ve parti çoğulculuğunun Irak siyasi sistemine etkisi.
- Irak'taki etnik çeşitlilik ve çok kültürlülük sorunu ve bunun 2003'ten sonraki siyasi istikrara etkisi.
- 2003'ten sonra Irak'taki çok partili ve etnik çeşitliliğin özellikleri.

4.1. Çok partililik kavramı

Çoğulculuk, siyasi gücün kurumsal düzenlemeler veya formlar aracılığıyla dağıtılması anlamına gelir. Yani siyasi, ideolojik, etnik veya entelektüel olsun, iktidar belirli bir gruba münhasır değildir. Çoğulculuk modelinin tanımlanması zordur, üçten başlayarak birçok form olabilir ve her form içinde yine birçok form ve birçok anlam bulunabilir. Her ulusal kuruluşun, kamu çerçevelerine girmesini

önleyen özel ve benzersiz bir avantaj sağladığı yerlerde çok partili geçiş yöntemine bakarsak bu formlar arasındaki ortak noktaları görebiliriz (Duverger, 2011: 237).

Çok partili sistem olayların doğasına uyuyor gibi görünmekte, yani siyasi seçim genellikle iki alternatif arasındaki seçim biçimini ele almaktadır. Her zaman bir çift yönlü eğilim mevcuttur. Her politika, iki tür çözüm arasından bir seçimi temsil eder; bu, merkezin siyasette olmadığı anlamına gelir (Mitchell, 2004: 21). Bu açıdan, iki partili sistemin doğal ve temel eğiliminin değiştiği, iki farklı olgunun sonucu olarak değişebileceği başlangıç noktasına karşılık gelen teorik bir model oluşturabiliriz: Tüm tarafların içinde bölünmeler-örtüşmeler, ılımlılar-aşırılıkçılar, ayrılıkçılar-uzlaşmacılar, diplomat-doktrin, barışçıl-ateşliler vardır. Eğer gruplaşmalar şiddetlenir ve artık uzlaşamazlarsa, ikiciliğe olan temel eğilim programlanır ve çok partili siyasetin yolunu açar (Mitchell, 2004: 21).

Taraflar arasındaki ilişkilerin bir sonucu olarak parti sistemi, çok partili sistem veya tek parti sistemi olabilir (Al-Sharqawi, 2007: 219). Fahmi Howeidi "Partiler siyasetteki öğretilerdir" demiştir (Howeidi, 1993: 78).

Çok partili sistem devlette ikiden fazla siyasi partinin varlığına dayanmakta olup, kamuoyu ve siyasi yaşam üzerindeki güçleri ve etkileri bakımından önemli ölçüde farklı değildir ve bu sistem dünyadaki en yaygın parti sistemidir. Siyasi alanda faaliyet gösteren parti sayısı devletten devlete göre değişmektedir. Siyasi partilerin çeşitliliği, mevcut bazı siyasi partilerin bölünmesi ya da yeni siyasi partilerin oluşumunun bir sonucu olarak çok partili bir sistemin ortaya çıkmasının nedeni her halükarda devlet vatandaşları arasındaki dini, politik, ekonomik, sosyal ve ırksal farklılıklardır (Aljasour, 2009: 367). Böylece, siyasi hayatın belirgin -çok partili ve tek partili- iki siyasi sistemi, her üyenin kendileriyle aynı olan ve "siyasi" bir parti oluşturan gruba ait olduğu yerlerde siyasal yaşamın sözcükleri tercih edebileceği bir yer olduğuna dair "kabile, etnik, kabilecilik, ırkçılık " gibi kelimelere yer vermiştir (Kitsimbou, 2007: 116).

Marksist çözümlemede, partiler sosyal sınıfların politik ifadesidir. Sosyo-ekonomik yapı, bu sınıfların ikili bir şekilde bölünmesine izin veriyorsa iki taraflı bir

sistemle karşı karşıya kalacaktır. Bu durumda çok partili siyasi partileri görmekteyiz. Muhafazakar, liberal, burjuva ve işçi partileri gibi (Al-Ani, 1986: 272).

Yeni makamları seçmek için yapılan seçim yarışmaları, sömürge sonrası politik liderlerin etnik sorumlulukları, ulusal sorumluluklara uyacak şekilde manipüle etmeleri için bir fırsat sağlayacaktır. Çok partili seçimlerde, siyasi manzara gerçek bir savaş alanı gibi olacaktır, kabile düşüncelerine dayanan söylemler, yerli halk için sosyal anlamda gerçek bir açık yara haline gelecektir ve siyasi sıkıntılar ilk olarak oradan ortaya çıkacaktır (Kitsimbou, 2007: 67).

Çok taraflılığın, çoğulculuğa olan eğilimini bir kenara bırakırsak etnik milliyetçiliğin, ülkeyi, tarihi veya etnik kökenli gruplara ayıracağını görürüz. Bu da etnik çatışmaların sosyal ve politik çelişkilerinin farklı nedenlerden dolayı karışıklıklar yarattığını açıklamaktadır (Duverger, 2011: 245).

Resmi kayıtlara göre, Mayıs 2017'de Irak'taki siyasi partilerin sayısı 330'a ulaşmıştır. Bu partiler, çeşitli siyasi ve sosyal yönlerde dini, milliyetçi, solcu ve liberal yönelimli partileri içeren ve iktidar için yarışan birçok cepheye bölünmüştür (Atouf, 2018: 6). Bu nedenle, aşağıdakilere göre siyasi partiler ve kökenleri hakkında değerlendirme yapacağız.

4.2. Siyasi Partilerin Dilsel ve Hukuki Arkapları

Bir siyasi parti ilk olarak; “belirli hedeflere ulaşmak ve güç kazanmak için onları sürekli çalışmaya motive eden belirli bir fikri olan bireyler grubu” olarak tanımlanabilir (Al-Ani, 1986: 255).

Vincent Lemieux, 1985 sistemindeki partizanların ve partilerin politikalarında, siyasi partilerin genellikle kalıcı örgütlerden oluştuğunu ve hükümetler arasında arabuluculuk yaptığını, hükümet aygıtındaki ana güç konumlarının kontrolü için seçimlerle halkın desteğini aldıklarını iddia etmektedir (Lemieux, 1985: 3). Raymond Aron, demokrasi ve kapsayıcılıktaki siyasi partileri, hükümetin işlevlerini üstlenmeye gönüllü gruplar olarak tanımlamaktadır (Dagman, 2014: 14).

Yürürlükte olan Irak Anayasasının 39. maddesinin 1. paragrafında; siyasi partilerin önemi ve örgütlenme özgürlüğü vurgulanmaktadır çünkü örgütlenme veya siyasi partilerin özgürlüğünün güvence altına alındığını öngörmektedir. Yukarıdaki maddeden de anlaşıldığı gibi, herhangi bir kişiyi herhangi bir partiye katılmaya zorlamamak ya da üyeliğe devam etmeye zorlamamak için yasaların düzenlenmiş olması, Irak Anayasası'nın siyasi parti kurma özgürlüğünü vurgulaması nedeniyle 2003'teki olaylardan sonra Irak çoğulcu demokratik sistemini desteklemektedir (Irak Anayasası, 2005: 13).

Partinin, siyasal iktidarı kullanmak isteyen bir örgüt olarak siyasal sistemin bileşenlerinden biri olduğunu söylersek genel olarak çıkar grupları olarak demokratik siyasal sürece katılan diğer kuruluşların da varlığından bahsetmemiz gerekecektir (Dagman, 2014: 15).

"Parti" (Fırka) kelimesinin Arapça'daki dilsel anlamı mezhebe dayanır, erkeklerin sahip olduğu parti ve Kuran'ın partileri olmak üzere iki anlama gelmektedir (Al-Razi, 1986: 56). Politikanın tanımı, yargı bilimi ve sanattır, devlet biçimiyle ilgilenen bilim ve örgüttür. Diğer ülke ile ilişkilerini düzenlemenin yanı sıra bir ülkenin yasalarına göre yönetimi veya bir parçasıdır (Tansey, 2012: 34).

G. Burdeau siyasi partiyi şöyle tanımlamıştır: Bazı temel fikirlere inanan ve mümkün olduğu kadar çok vatandaş toplayarak, güç arayarak veya en azından iktidar makamının kararlarını etkileyerek bunları elde etmek ve kazanmak için çalışan insanların bir birleşimidir (Haj Hafsi, 2015-2016: 12). François Borella'ya göre siyasi parti üç temel unsurdan biridir:

- Bir grup birey taleplerini ve politikalarını ifade edebilir;
- Hükümet politikasını etkileyen bir dizi teklifin varlığı;
- Gücü ve uygulamayı kontrol etmeyi amaçlayan bir faaliyetin varlığı.

La Palompara ve Weiner parti kavramının unsurlarını şöyle tanımlamaktadır: Geri kalmış ülkelerdeki partiler önemli çalışmalarında dört unsur kullanmıştır (Harb, 2016: 17):

- Organizasyonun sürekliliği- beklenen ömre bağlı olmayan bir organizasyon anlamına gelir, onu yaratan liderlerin yaşlarıyla doğru orantılıdır.
- Organizasyonun uzatılması- düzenli iç temaslarla ulusal ve yerel birimler arasındaki kuruluşun yerel düzeye yayılması.
- Liderlerin hem yerel hem de ulusal düzeydeki karar alma sürecini (bireysel olarak veya başkalarıyla uyumlu olarak) oluşturma ve sadece güç kullanma şeklini etkileme istekliliği.
- Seçimlerde destekçileri toplayarak ya da bir şekilde -ya da başka bir biçimde - halkın desteğini almak için örgütün çıkarlarını koruması.

4.3. Siyasi Partilerin Doğuşu

Siyasi partiler belirli sosyo-politik ortamlardan doğar. Tarihsel olarak, -belirli bir bölge ya da partiyle sınırlı olmamak üzere- genel bir olgu olarak Maurice Duverger, çağdaş siyasi partilerin kökenlerinin 1850 yılına dayandığını düşünmektedir ve dünyadaki hiçbir ülkenin (Amerika Birleşik Devletleri hariç) siyasal partileri modern anlamda tanımadığını iddia etmektedir. Seçim ve parlamenter köken ile seçim dışı ve parlamento dışı kökenli veya dış kökenli olmak üzere partilerin iki kökeninin olduğuna inanmaktadır. Duverger'e göre önce parlamento blokları kurulur ve ardından seçim komisyonları parti oluşumunda belirginleşir, sonra da bu iki öge arasında kalıcı bir etkileşim sağlanır. Siyasi inançların birliği, parlamenter blokların oluşumunda ana motordur (Tohamy, 2019: 2).

Balambura, Maurice Duverger'le aynı görüşe sahip olarak partilerin 19. yüzyılda bulunduğunu kabul etmiştir. 1822 seçim reformundan sonra partilerin açıkça İngiltere'de ortaya çıktığını ve yerel örgütlerin ardından seçmenlerin seçim listelerine kaydedildiğini belirtmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1830'da Başkan Jackson'dan bu yana ortaya çıkan partiler genişlemiş ve küçük idari birimler düzenleyerek yaptıkları faaliyetlerle partilerini genişletmişlerdir (Al-Ani, 1986: 56). Fransa ve Almanya'da özellikle 1848 devriminden sonra kitle faaliyetlerini artıran meclis grupları ve siyasi kulüpler bulunmaktaydı. Arap ülkelerinde, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönem, partizan örgütlerinin başlangıcını bloklar şeklinde göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki diğer reformlar cumhuriyetin

bölünmesine ve Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bulunan küçük partilerin ayrılmak istemelerine neden olmuştur (Al-Ani, 1986: 56-57).

Duverger, doktrinler yerine partilerin sosyal yapılarını vurgulamıştır. Bugünlerde siyasi partiler, örgütleri veya programlarının doğası gereği, üyelerin sınıflandırılması bakımından çok daha az ayırt edilmektedir. Siyasi parti, belirli yapılara sahip bir topluluktur. Sartori, partiyi şöyle tanımlamıştır: “Bir parti, seçimlerde yer alan resmi bir etiketle tanımlanmış ve seçimlerle kamuya açık adayları seçebilecek (bağımsız veya değil) siyasi bir gruptur” (Kumar, 2014: 60).

Sonuç olarak siyasi parti çeşitliliği, bireylerin üst yapı, siyasal, yasal, entelektüel vb. yoluyla sosyal çatışmalara girmesinden kaynaklanmaktadır; temel sınıf mücadeleleri toplumda çok çeşitli politik ve özellikli tartışmalara dönüşmektedir (Hikmet, 2004: 2). Başka bir deyişle, bu ikilemler temelinde belli eğilimler ortaya çıkmaktadır: Başka bir deyişle, bu ikilemler temelinde, belli eğilimler ortaya çıkmaktadır: siyasi partiler, düzenleyici rolüne ve bireylerin siyasi faaliyetlerinin öncülüğüne göre bu yıllar temelinde veya toplamda çeşitlilik göstermektedir (Hikmet, 2004: 3).

4.4. 2003'ten Sonra Irak'ta Etnik Çeşitlilik ve Çok Partili Siyasal Sistem

Irak'taki etnik azınlıklar, sosyal, kültürel ve politik dokuyu tamamlayan, Irak'ın ayrılmaz bir parçası olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Irak toplumu dini, mezhepsel, ulusal, dilsel ve kültürel çeşitlilik ile nitelendirilmektedir. Bu çeşitliliğin tümü barış içinde bir arada yaşamaya uygundur. Bu durum, sosyal yapının bileşenleri ile siyasal istikrarın temel dayanakları arasındaki uyum için sosyal bir zorunluluktur.

Amerikan düşüncesindeki çoğulcu bir devlet modeli fikri, mevcut siyasi sınırları mümkün olduğu kadar koruyarak çoğulculuğu yeniden canlandırmıştır. Fakat bir grubun diğer bir gruba zulmettiği bir devlet olan Irak'ta etnik veya dini bir grup gücü kontrol etmeye çalışıldığında büyüyen çoğulculuk algısı durmuştur. Sürgündeki Irak muhalefetinin niteliği geçici bir alt çatıya sahip olmaması, Kürt ve

Şia gruplarının güçlü bir devlet merkezini reddetme eğilimini yansıtmakta ve 2003'ten sonra Irak'ın siyasi çerçevesinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Hasan, 2016: 44).

4.4.1. Etnik Çeşitlilik Ve Çok Partililiğin 2003 Sonrası Irak Siyasal Sistemine Etkisi

2003'ten sonra Irak siyaseti, merkezi hükümetin uzun deneyimlerinden ve tek parti sisteminin 35 yıl egemenliğine tahakkuk etmesinden sonra çok partili sisteme yönelik açık bir eğilime tanık olmuştur. Eski rejimin yıkılmasından sonraki gelişmeler siyasi hareketlilik yaratmış ve siyasi hareketler, İslami, laik ve ulusal örgütler kurmak için geniş bir kapı açmıştır (Abdel-Razzaq ve Abdel-Redha, 2016: 29).

Bilindiği üzere, bazı dinlerde siyaset ile din arasında birliktelik olduğu gibi siyaset ve diğerleri arasında da birliktelik vardır. Siyaset, çeşitli yollarla pazarlık ve müzakere sanatıdır. Özünde kardeşlik, uyum ve bir arada yaşama çağrısı olan dinler için ise gündelik mücadele sanatıdır. Görüş çatışmalarını yansıtan, güçlendiren veya aynı toplumun üyeleri arasında bölünmelerin güçlendirilmesine yol açan araç veya araçlardan en önemlisi siyasi partilerdir (Salloum, 2015: 453). Irak'taki partizan hayatı, Nisan 2003'teki Baas yönetiminin sona ermesinden sonra yeniden başlamıştır. Irak'taki sahne, siyasal eylemde bulunmak için büyük bir özlem duyan güçlerin ve kişilerin, farklı isimler taşıyan parti ve yarı partizan bloklarının oluşumuna yol açan siyasi bir karışıklığa tanık olmuştur. Kaosun ortasındaki yayıncılık ve iletişim kurumlarının karışıklığı ve zayıflığı bu oluşumları, binaların duvarlarını dolduran sloganlar ve yazılarla kendilerini ifade etmeye zorlamıştır. Bir önceki devletin kurumları Irak sokaklarında, aşına olmadığı partilerin ve örgütlerin söylevlerini taşıyan pankartların asılı olduğuna tanıklık etmiştir (Khudair, 2018: 5).

Irak'taki partilerin çoğunun komşu ülkelerin dış gündemleriyle bağlantısının olması Irak'taki en kötü ve en ciddi sorunlardan birisidir. Irak, tarihsel ve finansal olarak partilerin hareketlerine bağlıdır ve kararları bu partiler doğrultusunda kontrol

edilmektedir. Irak'ın İran, Suriye, Türkiye, Suudi Arabistan, Ürdün ve Kuveyt ile uzun bir kara sınırı olduğu için, Iraklı politikacılar birbirlerini genellikle bu ülkelerden birine bağlı kalmakla suçlamaktadırlar. İran, Irak siyasi sürecinde önemli bir yere sahiptir. Bağdat'taki elçiliği ve Basra, Kerbela, Erbil ve Süleymaniye'deki konsoloslukları aracılığıyla Irak'ın en çok etkilendiği ülkelerin başında gelmektedir (Atouf, 2018: 11).

Bu yönde Arap-Mağrip ülkelerinin çoğulculuk dönüşümünde yaşadıkları tecrübeden bahsetmek yerinde olacaktır. Bunun en önemli belirtisi, anayasalarında çoğulculuğu benimsemek, çeşitli güçlerden siyasi partilerin kurulması ve genel seçimlerin yapılmasıdır. Çoğulculuğa dönüşüm sürecinin anayasası değişim süreci için esastır, çünkü demokrasinin dayandığı ilkeleri ve temelleri veya dönüşüm sürecinin dış çerçevesini tanımlar (Saleh, 2008: 152). Ancak, kendi başına çoğulculuk anayasasının kabul edilmesinin bu ülkede gerçek bir çoğulculuğun olduğu anlamına gelmesi zorunlu değildir. Fas Anayasası, tek partili sisteme katılan tek anayasadır. Partilerin oluşumu hakkındaki metin hemen hemen bağımsızlığından bu yana, tek partili proje dışı bir sistem vaat eden 1965, 1970, 1977 ve 1992 Fas anayasalarının 3. maddesinde yer almaktadır (Saleh, 2008: 152).

Çok partili sistemin 9 Nisan 2003'ten sonra Irak'a gelmesiyle, eski varlıklar, yeni varlıklar, ideolojiye özgü dini, laik, uzlaşmacı birçok partiden bazılarının göre parti, sadece isim veya basın açıklamaları anlamına gelmemektedir. Çok taraflılıkta güçlerin, demokratik haklarından uzun süre yoksun bırakmalarından dolayı tekrar kamuda demokratik haklarını kullanmayı arzu ederler (İbrahim ve Abdullah, 2005: 101). Tabii ki, bu çoğulcu partinin varlığını organize etmek için belirli, adil ve nesnel kontrollere sahip olmak gereklidir. Bunlarla ilgili olarak Irak, siyasi partiler hukukunun düzenlenmesi yoluyla yasal varlıklara, parti kararlarıyla ilgili kurallara, parti ya da şahıs aleyhine konuşan gazetelere; demokrasinin özüne aykırı olan partilere dahi sınırlamalar getirmemelidir (İbrahim ve Abdullah, 2005: 101).

İyi ve başarılı sistem, Irak toplumunun özelliklerini, bütün mezhepleri, azınlıkları ve etnik kökenleri de dikkate alarak Irak'taki siyasi sürece katılmalarını sağlamalıdır. Ülkedeki tüm azınlıklarla tutarlı, karakter ayırımı yapmadan ve

özgürlüklerini ihmal etmeden sosyal oluşumların ortak paydalarıyla buluşturmaya çalışmalıdır. Bunun anlamı, sistemin birlikte yaşama, karşılıklı tanıma, devletin bütün unsurları arasında işbirliği, iktidar konusunda birbirleriyle barışçıl siyasi rekabet halinde olmaları gerekliliğinin aksine, her birinin varlığı, hakları ve özgürlüğü hakkında güvence hissi veren, fikir birliği içinde paylaşılması gereklidir (Saleh, 2010: 294-295). Birbirlerine karşı önyargılı olmadan; toplumun yapısındaki etnik çeşitlilik, çok partili politik hayatı dayatırken, Irak toplumunun çeşitli bileşenleri içinde hareket eden tek bir ülke çerçevesinde, her bir tarafın özgürlüğünü koruyan siyasi bir sözleşmeyi birleştirerek demokratik mekanizmalar temelinde yönetmesi gerekmektedir (Saleh, 2010: 295).

4.4.2. Irak'ta Etnik Çeşitlilik ve Çokkültürlülüğün 2003 Sonrası Siyasal İstikrara Etkisi

Çoğulculuk olgusu, insan toplumlarının doğasında var olan bir olgudur. İnsanlık tarihinin sosyal ilişkilerinde yer edinmiştir. Varoluşunu keşfetmek için diğer gruplarla paylaşan ve onlarla mücadele eden insan, diğer gruplardan farklılaştığını hissetti. Bu nedenle, farklılaşma başlangıcından beri doğaldır. Çokkültürlü toplum, birkaç farklı gruptan oluşan bir toplum olarak tanımlanmaktadır ve bu toplumların en önemli özelliği, eğilimlerin birleştirilmesi ve farklı grupların ortak adaptasyonudur (Badawi, 1978: 317). Arnt Lebhart, çoğulcu toplumu, Eckstein'in sektörel bölümler (dini, etnik, dilbilimsel, kültürel) dediği şeylerle bölen bir toplum olarak tanımlamaktadır (Lijphart, 2006: 15). Ayrıca dilsel çoğulculuk, çok kültürlülük gibi farklı türleri de bulunmaktadır. Bu tür çoğulculuğu belirli sınırlar içerisinde göz önünde bulundurmamak yanlıştır, tarihsel ve etnografik açıdan çoğulculuk istisna değil, kuraldır (Mutlaq, 2014: 459-460).

Irak'ta 2003'ten sonra ortaya çıkan ve oluşan siyasi partilerde kaydedilebilecek en önemli göstergeler: etnik grupların çok sayıda partiyi oluşturduğu, Irak'taki durum 2003'ten sonra Irak'ın tek parti kontrol sisteminin patlayıcı bir durumu olarak tanımlanmaktadır. Siyasal sistem, azınlıkların ve etnik kökenlerin çoğulculuğu yüzlerce partiye, gruba ve sivil toplum kuruluşuna ulaşan partizanların siyasi hayata katılmalarına olanak sağlamıştır. Bu durum 2003'ten

sonra Irak'taki siyasi süreç üzerinde önemli rol ve etkiye sahip olmuştur. 2003 sonrası dönemde, eski rejimin uygulamalarının doğal bir sonucu olarak gergin olan ilişkiler daha sonraki zamanlarda bölgesel ve uluslararası düzeylerde geniş bir açıklığa tanık olmuştur. Irak partileri bu açıklığı arttırarak ve Irak'ın yeni yolunu desteklemek için çeşitli ülkelerden kazanç elde etmeye çalışmışlardır (Khalifa, 2011: 235).

Irak Hükümet Konseyi ve Irak hükümetinde popüler olan sınırlı sayıdaki partinin dışında, Irak arenasında bulunan Irak siyasi partilerinin çoğu halk üslerinin zayıflığı nedeniyle zayıf ve savunmasız partilerdir ve bu parti liderlerinin çoğu Irak halkı tarafından bilinmemektedir. Entelektüel çerçevelerin belirginleşmesinin yanı sıra, onları siyasi mağazalara daha da yakınlaştıran örgüt yapılarından bazıları sadece kabile ve birincil mezhep uzantılarıdır (El-Masari, 2019: 126-127).

Hiç şüphe yok ki, siyasi parti ve örgütlenme özgürlüğü, demokrasinin temel direklerinden biridir. Ancak, pek çok partinin popüler kurallara dayanmaksızın ortaya çıkması, siyasi yaşamın parçalanmasına katkıda bulunmakta ve Irak vatandaşlarının tercihlerini olumsuz yönde etkilemektedir (El-Masari, 2019: 127).

Dahası, bu partilerin çoğu örgütlerini, Irak ulusal kimliği temelinde değil, ikincil konumdaki mezhep ve mezhep bağları temelinde kurmuşlardır. Dolayısıyla, ikincil konumda değerlendirilmesi gereken bağlılıklar birincil konumda yer alması gereken ulusal bağlılıkların siyasal parti sisteminde önüne geçmiştir. Irak politik sistemindeki istikrarsızlığın nedeni, çoğulculuğun ortaya çıkması ve uyumlaştırılmış çoğulculuğun olmamasıdır. Etkileşimin olmadığı, barışçıl olmayan bir toplumda duygular daha yoğundur (Al-Fayadh, 2007: 137). Eski rejimin uyguladığı zorbalık, bu tür partilerin ortaya çıkmasında en etkili ve en önemli faktördür. Zorbalık, güvenlik olgusunda, mezhepsel azınlıklarda ve hatta aşiretçilikte, demokrasinin çökmesinde ve terörün yayılmasında kaşlarını çatarak, oluşacak sosyal bir olgu için zemin hazırlamaktadır. Bu etnik azınlık mensuplarının üyeleri, şiddet karşısında ayakta durmaları ve varlıklarını savunmaları gerektiğini hissettiklerinde; bu etnik gruplar arasındaki vatandaşlık kavramı, siyasi sistem üzerindeki tehlikeyi temsil

eden, ülkeden gruba olan sadakat önceliğini değiştirmek için siyasal sisteme yansıtılmıştır (Rachid, 2013: 10).

Mezhepçilik, farklı grupların yan yana yaşadığı ancak değişim ve iletişim açısından zayıf kaldığı, kendiliğinden bütünleşme ve kaynaşma eksikliğinden muzdarip, neoliberal bir toplumun politik ifadesidir. Bu, belirli bir dereceye kadar çökmekte olan ve kaybedilen toplumda yalnızca ortak, politik, ideolojik veya ekonomik seviye için değil aynı zamanda herhangi bir sosyal seviyedeki bir fikir birliği için kendi aralarında birbirlerine bağlılık duyan cemaat yöntemi veya yapısıdır. Geleneksel toplum, basit yapısı, zayıflığı ve kendi kendine kaynaşması nedeniyle sinirsel toplum olarak nitelendirilmektedir (Ghalioun, 2012: 104).

Çok partilerin Irak toplumundaki bölünmelerin nedenlerinden biri olduğu sonucuna varılmaktadır. Etnik gruplar Irak'ta huzurlu bir şekilde yüzlerce yıl yaşamıştır. 2003'ten sonra çok partilerin ortaya çıkmasına kadar aralarında herhangi bir çatışma bulunmamaktaydı.

4.5. Sonuç

Bu bölümde çok taraflı parti kavramı "siyasi düzenlemeler veya formlar aracılığıyla siyasal iktidarın dağılımı, iktidarın politik, ideolojik, etnik veya entelektüel olsun, belirli bir gruba ait olmaması anlamında ele alınmıştır. Doğal eğilimin iki farklı olgunun sonucu olduğu söylenebilir. Doğal eğilimin iki farklı olgunun sonucu olduğu söylenebilir: bölücüler-örtüstürücüler, ılımlılar-aşırılıkçılar, ayrılıkçılar-uzlaşmacılar, diplomat-doktrin, barışçılar-ateşliler. Eğer gruplaşmalar şiddetlenir ve artık uzlaşamazlarsa, ikiciliğe olan temel eğilim programlanır ve çok partili siyasetin yolunu açar (Mitchell, 2004: 21). Yeni makamları seçmek için yapılan seçim yarışmaları, sömürge sonrası politik liderlerin etnik sorumlulukları, ulusal sorumluluklara uyacak şekilde manipüle etmeleri için bir fırsat sağlayacaktır. Çok partili seçimlerde, siyasi manzara gerçek bir savaş alanı gibi olacaktır, kabile düşüncelerine dayanan söylemler, yerli halk için sosyal anlamda gerçek bir açık yara haline gelecektir ve siyasi sıkıntılar ilk olarak oradan ortaya çıkacaktır (Kitsimbou, 2007: 67). Resmi kayıtlara göre, Mayıs 2017'de Irak'taki siyasi partilerin sayısı 330'a ulaşmıştır. Bu partiler, çeşitli siyasi ve sosyal yönlerde dini, milliyetçi, solcu

ve liberal yönelimli partileri içeren ve iktidar için yarışan birçok cepheye bölünmüştür (Atouf, 2018: 6). Bir siyasi parti ilk olarak; “Belirli hedeflere ulaşmak ve güç kazanmak için onları sürekli çalışmaya motive eden belirli bir fikri olan bireyler grubu” olarak tanımlanabilir (Al-Ani, 1986: 255). Irak Anayasası partileri kurma ve bunlar katılma özgürlüğünü garanti eder, hiç kimse belirli bir partiye katılmaya veya üye olmaya zorlanamaz, çünkü siyasi sistem çoğulcu bir demokrasidir (Irak Anayasası, 2005: 13).

Maurice Duverger, çağdaş siyasi partilerin kökenlerinin 1850 yılına dayandığını düşünmektedir. Balambura, Maurice Duverger’le aynı görüşe sahip olarak partilerin 19. yüzyılda bulunduğunu kabul etmiştir. Sonuç olarak siyasi parti çeşitliliği, bireylerin üst yapı, siyasal, yasal, entelektüel vb. yoluyla sosyal çatışmalara girmesinden kaynaklanmaktadır; temel sınıf mücadeleleri toplumda çok çeşitli politik ve özellikle tartışmalara dönüşmektedir (Hikmet, 2004:2).

2003’ten sonra Irak’taki etnik ve çok taraflı sistem şu açılardan tartışılmıştır:

- 2003'ten Sonra Etnik Çeşitlilik ve Çok Partili Sistemin Irak Siyasi Sistemine Etkisi: 2003'ten sonra Irak siyaseti, merkezi hükümetin uzun deneyimlerinden ve tek parti sisteminin 35 yıl egemenliğine tahakkuk etmesinden sonra, çok partili sisteme yönelik açık bir eğilime tanık olmuştur. Eski rejimin yıkılmasından sonraki gelişmeler siyasi hareketlilik yarattı ve siyasi hareketler, İslami, laik ve ulusal örgütler kurmak için geniş bir kapı açmıştır (Abdel-Razzaq ve Abdel-Redha, 2016: 29). Çok partili sistemin 9 Nisan 2003’ten sonra Irak’a gelmesiyle, eski varlıklar, yeni varlıklar, ideolojiye özgü dini, laik, uzlaşmacı birçok partiden bazılarına göre parti, sadece isim veya basın açıklamaları anlamına gelmemektedir. Çok taraflılıkta güçlerin, demokratik haklarından uzun süre yoksun bırakmalarından dolayı tekrar kamuda demokratik haklarını kullanmayı arzu ederler (İbrahim ve Abdullah, 2005: 101). Irak’taki partilerin çoğunun komşu ülkelerin dış gündemleriyle bağlantısının olması Irak’taki en kötü ve en ciddi sorunlardan birisidir. Irak, tarihsel ve finansal olarak partilerin hareketlerine bağlıdır ve kararları bu partiler doğrultusunda kontrol edilmektedir.

- Irak'ta Etnik Çeşitlilik ve Çokkültürlülüğün 2003 Sonrası Siyasal İstikrara Etkisi: dilsel çoğulculuk, çok kültürlülük gibi farklı türleri de bulunmaktadır. Bu tür çoğulculuğu belirli sınırlar içerisinde göz önünde bulundurmaktır yanlıştır, tarihsel ve etnografik açıdan çoğulculuk kural değil, istisnadır (Mutlaq, 2014: 459-460).

- 2003'ten Sonra Irak'taki Çoklu Parti ve Etnik Çeşitliliğin Özellikleri: 2003 sonrası dönemde, eski rejimin uygulamalarının doğal bir sonucu olarak gergin olan ilişkiler daha sonraki zamanlarda bölgesel ve uluslararası düzeylerde geniş bir açıklığa tanık olmuştur. Irak partileri bu açıklığı artırarak ve Irak'ın yeni yolunu desteklemek için çeşitli ülkelerden kazanç elde etmeye çalışmışlardır (Khalifa, 2011: 235). Irak Hükümet Konseyi ve Irak hükümetinde popüler olan sınırlı sayıdaki partinin dışında, Irak arenasında bulunan Irak siyasi partilerinin çoğu halk üslerinin zayıflığı nedeniyle zayıf ve savunmasız partilerdir ve bu parti liderlerinin çoğu Irak halkı tarafından bilinmemektedir. Entelektüel çerçevelerin belirginleşmesinin yanı sıra, onları siyasi mağazalara daha da yakınlaştıran örgüt yapılarından bazıları sadece kabile ve birincil mezhep uzantıdır (El-Masari, 2019: 126-127). Siyasi parti ve örgütlenme özgürlüğü, demokrasinin temel direklerinden biridir. Ancak, pek çok partinin popüler kurallara dayanmaksızın ortaya çıkması, siyasi yaşamın parçalanmasına katkıda bulunmakta ve Irak vatandaşlarının tercihlerini olumsuz yönde etkilemektedir (El-Masari, 2019: 127). Bu partilerin çoğu örgütlerini, Irak kimliği temelinde değil, ikincil güvenlik olan mezhep ve mezhep üyelikleri temelinde kurmuşlardır. Irak politik sistemindeki istikrarsızlığın nedeni, çoğulculuğun ortaya çıkması ve uyumlaştırılmış çoğulculuğun olmamasıdır. Etkileşimin olmadığı, barışçıl olmayan bir toplumda duygular daha yoğundur (Al-Fayadh, 2007: 137).

5. BÖLÜM: BİRLİK İÇİNDE ÇEŞİTLİLİK

Bu bölüm, Irak toplumunun doğasını, etnik köken, etnik çeşitlilik arasındaki ilişkiyi çağdaş bir özellik haline getirerek, etnik çeşitliliği bir kriz unsuru değil, vatandaşlık kavramının bir bileşeni olarak ele alacaktır. Bu bölümde incelenecek konu başlıkları ve temel sorular şunlardır:

Etnik Çeşitliliğinin Yönetimi: Çoğulculuk durumunda devlet yönetimi rolleri nedir, azınlık rollerinin korunmasında anayasanın rolü, Irak yönetiminin 2003'ten önce ve sonra etnik çeşitliliği nasıl yönettiğini, Irak toplumundaki etnik çeşitliliği yönetmek için en iyi öneriler nelerdir?

Ulusal Kimliği Yeniden Yapılandırma: Ulusal kimliğin nasıl oluştuğu, Irak ulusal kimliğinin oluşturulması, ulusal kimliği yeniden yapılandırma gereklilikleri, ulusal kimliğin unsurlarını belirlemede benimsenmesi gereken genel ilkeler, ulusal kimliğin geri kazanılmasında hükümetin rolü.

Ulusal Birliğin İnşası: Ulusal birlik nedir, 1921'den 2003'e kadar Irak'ın tarihsel tecrübesi; ulusal birliği inşa etmedeki en önemli unsur ya da unsurlar.

Siyasi Sistem, Çeşitli Bileşenlere ve Tabakalara Sahip Halk: Topluluk çoğulculuğu, barış içinde bir arada yaşama, vatandaşlığı ve ulusal birliği sağlamadaki rolü.

5.1. Irak Toplumunun Doğası

Irak, bir kısım etnik kökenlerin komşu ülkelere müdahale etmek üzere sınırlarını aştığı, bir bölgede yerleşik yaşayan birçok çeşitli etnik gruptan oluşan bir ülkedir. Irak'ın komşusunun siyasi rejimleri, çoğu zaman demokratik ve ideolojik olarak uygunsuz müdahaleleri Irak'taki siyasi istikrarı tehdit etmekte ve etnik temelli siyasi değişikliklerin önünü açmaktadır (Badairi, 2010: 145).

Irak'taki çoklu azınlıklar olgusu, siyasi istikrarsızlıkta etkili bir rol oynamıştır çünkü bu çoğulculuk, barışçıl farklılık yönetiminin katılım haklarına göre yönetilememiştir. Bu nedenle devlet her zaman toplumun bağlantılarını kontrol etmeye ve homojenliği sağlamaya çalışmıştır (Rubaie, 2007: 15).

1921'de modern Irak devletinin kurulmasından bu yana etnik çeşitlilik çağdaş Irak toplumunun bir özelliği haline gelmiştir; bu çeşitlilik, toplumun bileşenleri ve demokrasinin olumlu bir etken olmasına izin veren demokrasi bileşenleri arasında fikir birliği olmamasından dolayı siyasi istikrarsızlığın oluşma faktörlerinden biridir. Irak'taki sosyal yapının istikrarı, azınlık kimliklerine ek olarak, etnik, ulusal ve dindir (Khader, 2015: 88). Irak çoğulculuğunun özelliklerinden biri, toplumun bileşenleri arasındaki farklılığın aynı zamanda birlik faktörlerini oluşturmasıdır. Irak bileşenleri iç içe geçmiş, birbirleriyle açık bir şekilde bütünleşmiş ve çok sayıda bağlantıya sahiptir: Toplumun ulusal olarak Araplar ve Kürtler ile Türkmen ve Şabaklara bölünmesi aslında toplumu birleştirmektedir. Örneğin Kürtler, Şiiiler ve Sünniler üzerine bölünmüştür, Kürt Şiiiler de Arap Şiiiler ile mezhepte bir araya gelmektedirler. Kürt Sünniler için olduğu kadar Araplar ve Türkmenlerle de tanışmaktadırlar (Al-Kaabi, 2012: 2).

Irak bileşenlerinin çokluğu normal bir olgudur; toplum düzen ve uyumunu kaybetti, bu ulusal birliğin kopması ve sosyal inşaat kurumlarının felç olmasıyla sonuçlanan siyasi bir istikrarsızlık durumuna neden olmuştur (Al-Shammari, 2011: 314). Irak toplumunun karşılaştığı sorun, bir arada barışçıl yaşama, etnik kökenler arasındaki uyum ve verimlilik meşruiyetine dayanan otoritenin olmamasıdır. Ortak çıkarlara dayalı güç paylaşımında kendilerine düşen payı almak ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi yoluyla siyasi desteğin, siyasi uzlaşmaya varacak herhangi bir stratejisinin olmaması durumunda siyasi istikrarsızlık ortaya çıkmıştır (Rubaie, 2007: 16).

Ulusal, etnik, dinsel ya da dilsel çoğulculuk, herhangi bir devlet için yasaların kötüye ya da anayasaların siyasi olarak kullanıldığı durumlar dışında, yasal ve siyasi hususlara müdahale etmediği sürece sorun değildir (Hamad and Abdel-Aal, 2014: 21).

Irak'taki etnik çeşitliliği bir kriz yapan şey, onunla başa çıkma şeklidir. Bir uyum çerçevesine dayanmak yerine, diğerini ortadan kaldıran ve herhangi bir rızaya uygun mantığı kabul etmeyen bir sıfır oyuna dayanıyordu. Bu etnik çoğulculuk, her şeyden önce ortaya çıkan bir çatışmanın katalizörü haline gelmiştir. Bu durum özellikle bazı partilerin ekonomik şikayetleri ve diğer partilerin (tarihsel adaletsizlik) aykırılışma duygusuyla bağlantılıdır. Kimlikle ilişkili sosyal ve kültürel çoğulculuğun genellikle sosyal seferberlik üzerinde daha derin bir etkisi vardır. Özellikle ulus inşa eden ulus-devlet projeleri modern anlamda, bu ilkeleri harekete geçirdikleri sürece politik etkileri daha net ve daha kapsamlı olacaktır (Shukur, 2018: 8). Vatandaşlık inancı, toplumun istikrarlı bir hale gelmesinde önemli bir faktördür, toplumun birliğinin ve bütünlüğünün açık bir kanıtıdır. Ancak 2003'ten sonraki vatandaşlık sorunları, devletten ya da ulusal sadakatten, etnik ya da dini bağlılıkla alt sadakatlere bağlılıktan kaynaklanan sıkıntılar, çaresizlikler ve sosyal bölünmelerden kaynaklanmaktaydı. Irak kimliği ve Irak vatandaşlığı duygusunu zayıflatan Irak ulusal kavramı görmezden gelinmiştir. Bu durum birkaç faktöre bağlı olarak derinleşmiştir: siyasi söylemlerin, işgalden bu yana ulusal uyuşmazlığı geri kazandıracak ve vatandaşlığı ileriye götürecek ortak bağlantılar bulmadaki başarısızlığı ve Irak ulusal çatısının özelliklerini yumuşatacak birleştirici bir konuşmaya dayanmaması (Dawood, 2014: 194).

Azınlığın dışlanması, haklarını elde etmek için dış etkenleri içselleştirmelerine neden olmaktadır. Bu, çok bileşenli ülkelerin özellikle de zorbalıktan demokrasiye geçen toplumların geçiş dönemleri iç işlerinde dış müdahaleye bir girdi teşkil etmektedir. Dış faktörler, ABD işgalinden sonra Irak'ta olduğu gibi, toplumun bileşenleri arasındaki rekabete neden olan doğal farklılıklarla da beslenebilir. Irak'ta gerçekleşen dönüşümlerin niteliğini etkileyen eski rejimin yıkılması, dış etkene neden olan en önemli faktörlerden biridir. Dini ve ulusal farklılıkları arttırmaya çalışan işgal makamını, etnik ve dini mezhep kotalarına dayanarak bölünme izlemiştir.

5.2. Etnik Köken Çeşitliliğini Yönetmek

Etnik köken ve çeşitlilik yönetimi, farklı grupların birbirlerini inkar etmeden karşılıklı olarak tanınmasına dayanmaktadır. Çünkü çoğulculuk haritasında tanınmayan bir grubun inkar edilmesi nihayetinde şiddete yol açacaktır (Howeidi, 1993: 79). Çoğulculuk durumunda devletin, ulusal demokratik kültürün yayılması yoluyla ulusal bağları güçlendirme ve artırma çabalarını yoğunlaştırması gerekir. Ulusal kültürün önemli bir parçası olan sivil toplum kuruluşlarının kurulması ve toplumdaki tüm kültürlerin yeniden canlanmasıyla ulusal duyarlılık, toplumdaki diğer tüm etnik yapılara hakim olacaktır. Arap ulusal kimliği de dahil olmak üzere ulusal ve etnik, diğer tüm kimliklerin dar ya da geniş kapsamlı olması gerekir. Kültürel haklarından bahseden azınlıkların, vatanseverliği veya vatandaşlığı sorgulama durumunu ortadan kaldırmak ve vatandaşın azınlık isteklerine devlet lehinde bakmak ulusal, dini projeler ve idari veya yürütme sisteminin yararına değildir (Khadaj, 2007: 3).

Irak'taki azınlıkların inkar edilmemesi ve anayasaya göre ülkedeki diğer azınlıklarla eşit olarak ele alınması gerekmektedir. Vatandaşlık kimliğini ve devlet politikalarını belirlemek için vatandaşlar arasında ulusal bir diyalog bulunmalıdır, ancak bu tür yöntemler kabul edilmelerinden ziyade Irak'taki azınlıkların birçok kez zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu sorun için yasal çözümler çok sınırlıydı ve azınlıkların isteklerine uymuyordu (Hamad ve Abdel-Aal, 2014: 22).

Irak toplumundaki çeşitliliğin yönetilmesi için bir arada barışçıl bir şekilde yaşamak önemli ve büyük ölçüde bu işleri yöneten insanlara bağlıdır. Siyasi uzlaşma, birçok toplumda sivil barış ve istikrarın kurulmasının yolunu açan bir yöntem ve aynı zamanda sosyal ve acil bir siyasi ihtiyaçtır. Hoşgörülü bir bireysel irade yaratılması ve bu iradenin devlet düzeyinde toplu iradeye bağlanması gerektirmektedir (Rubaie, 2007: 21).

Çoğulculukla uğraşmak, çoğulculuğun ve çeşitliliğin meşruiyetine inanmak (sosyal ve politik), birlikte yaşama haklarına saygı duymak, kendilerini ifade etmek ve farklı seviyelerde yaşama katılımı sağlamak şunları gerektirmektedir (Mutlaq, 2014: 477) :

- Irak toplumundaki çeşitliliği kabul etmek ve tanımak.
- Çok çeşitliliğe saygı göstermek öğreti, dil, ilgi alanları, yaşam kalıpları ve öncelikleri arasındaki farkı ve uyumsuzluğu tanımak.
- Çeşitlilik yönetim süreci, herkese fikirlerini ifade etme fırsatı veren uygun bir çerçevede gerçekleştirilmelidir.

Çeşitliliği, ölçülü bir perspektiften, sosyal bileşenler arasındaki dışlanmayı eşitliğe dayalı olarak yöneten bir sistem yoktu ancak bir devlet olduğunu iddia eden ve aşağıdaki nedenlerden dolayı etnik kökenleri ihlal eden ve devlet adına hareket eden sınıf yönetim sistemleri vardı.

- Azınlıkların varlığı ve Irak'taki siyasi istikrara hitap etme rolünü içeren çeşitlilik problemini çözecek gerçek iradenin olmaması.
- Çoğu zaman azınlık sorunları, yalnızca bu sorunu içeren ve onu aşmak için kullanılan barışçıl seçeneklerden ziyade askeri güç ve güvenlik yöntemleri kullanılarak çözülmüştür.
- Otorite yönetiminde ortaklık kavramının yokluğu, Irak anayasaları tarafından kabul edilen vatandaşlık ve eşitlik ilkelerine uyulmaması, belirlenen kurallarda bireysel olunması ve azınlıklara ileri düzey siyasi kamu pozisyonları için görev verilmemesi.
- Etnik çeşitlilik sorununun 2003'ten sonra aykırı bir dava olarak kabul edilmesi; azınlık haklarının ve Irak siyasal programlarındaki rollerinin ortadan kalkması aslında birleşmiş ulusal kimliğe ilişkin kaygı bahanesidir, ki bu aslında yargıların kimliğidir.

Bu durum, azınlık haklarının tanınmamasına, Irak ulusal kimliğinin oluşturulmamasının yanı sıra siyasi farklılıkların ulusal, etnik, dini ve kültürel farklılıklara uyumunu zorlaştırarak ve ciddiyetlerini arttırmakla sonuçlanmıştır. Irak istikrarsızlığı, azınlıkların isteklerinin ihmal edilmesi, varlıklarının kasıtlı veya kasıtsız olarak görmezden gelinmesi ve anayasada yer alan vatandaşlık ilkelerine uygun olarak muamele edilmemesinden kaynaklanmaktadır. 2003'ten sonra yaşanan

demokratik değişimlerin, azınlıklara yönelik politikalarındaki benzer değişikliklerle eşleşmemesi bu politikaların azınlıkların haklarını engelleme girişiminin üstesinden geldiği için yerel yönetimler, hükümet ve federal parlamentodaki rollerini aykırılaştırmıştır (Hamad ve Abdel-Aal, 2014: 32-33). Bu nedenle ulusal çıkar, herkesin sosyal çeşitlilik inşasını anlamasını, topluluğun birliğini korumasını, bölünmeden uzak olan çoğulculuğu ve Irak sosyal gerçekliğinin düzgün bir şekilde yeniden okunmasını gerektirir (Mutlaq, 2014: 478).

Toplumdaki çoğulculuk ve çeşitliliğin doğal olduğunu ve insan yaşamının gelişiminin karmaşık olduğunu söylemek mümkündür. Siyasi sistemler, toplumlarındaki çoğulculuk olgusunu tanımalıdırlar çünkü bu olgu ülkenin siyasi istikrar sürecinde büyük rol oynamaktadır ve ülke içerisindeki siyasi istikrarsızlık üzerinde önemli bir etkisi vardır.

5.3. Ulusal Kimliğin Yeniden Oluşturulması

Tüm insan grupları üzerinde mutabık kalınan ulusal kimliği oluşturma, güçlü ve istikrarlı ulusların kimliklerini oluşturma konusuyla baş etmek durumunda kalmıştır. Herhangi bir araştırmacı, Irak'ın modern tarihindeki siyasi ve sosyal durumundaki gerginlik ve şiddetin sürdürülmesinin ulusal kimliğinin kırılmalığının ana nedeni olduğunu anlamaktadır (Katie, 2008: 173). Ulusal kimlik sabit değildir. Yerel ve uluslararası değişikliklere göre yeniden şekillendirilebilir, kademeli ve bazen devlet koşullarına göre şaşırtıcı olabilir. Tarih, kültür, dil, din, gelenek, töre ve bireylerin deneyimlerine dayanır. Kimlik oluşumundan sorumlu olan şey, kimlik değiştirmede katılımcıların yeniden biçimlendirilmesinden ve dönüştürülmesinden de sorumludur (Makki, 2016: 475). Irak ulusal kimliğinin oluşması zor bir süreç değildir, ulusal kimliğin unsurları yeniden ele alınmalı ve aralarındaki kaygıyı azaltmak için ana bileşenler arasında ulusal bir diyaloga ulaşılmalıdır. Diyalog, diğerlerinin farklılıklarını kabul etmenin yanı sıra benlik duygusundan ziyade herkese yönelik olmalıdır. Belirli bir ideolojiye sahip grup yoksa vatan ideolojisi hepsini bir araya getirmelidir. Ayrıca ülkenin mal varlığı herkese eşit olarak dağıtılmalıdır (Al-Lahibi, 2009: 50-51). Bunun yanı sıra azınlıklar arasında karşılıklı güven oluşturulmalı ve geçmiş deneyimlerden kaynaklanan endişe ya da korkuları

azaltmak için çaba sarf edilmelidir (Zahid, 2008: 177). Ulusal kimliğin yeniden tanımlanması, vatandaşlık kültürünün farkındalığından, kurumsal devletin kurulmasına ve ahlaklaştırılmasına kadar ölçülü bir şekilde uygulanan planlı politikaların oluşturulmasını gerektirir. Olumlu bir şekilde katılabilecekleri ortak değerlerin ve ortak hedeflerinin olduğu, hedeflerin ve çıkarların oluşturulmasına etkili bir şekilde katkıda bulunacaklarının farkına varılması ve bireyin, devletin en temel ihtiyaçlarına karşı duyarlı olması gerekmektedir. Devlet, değerlerin önceliğini oluşturma görevi kapsamında sağlam bir siyasi grup oluşturma ilk adımı olan kamu yararını desteklemektedir. Kurumun siyasi iktidarsızlığı, mevcut ikilemlere geçmişte ve günümüzde çözüm bulamaması, ayrı bir modern devlet topluluğu oluşturma çerçevesinde gerekli unsurları yerine getirememesi vatandaşlık kavramının parçalanmasına ve alt kimliklerin yükselmesine neden olmuştur (Rubaie, 2007: 6). Ulusal kimliğin unsurlarını tanımlamak için aşağıdaki kabul edilecek genel ilkelere karar vermeye başlamak uygun olabilir (Mohammed, 2006: 2):

- Kimlik, bu kimliği taşıyan tüm insanların eşit hak ve görevlerini sağlamada temel ölçüttür ve yasal bir prensip olarak Irak'ın modern politik ve yasal düşüncesiyle tutarlı olmalıdır.
- Kimlik, Irak halkının mevcut gerçekliğini bölünmez olarak yansıtmalıdır. Bu anlamda diğerlerinin yansıması olmadan bir grup algısı oluşmayacaktır. Bu onları dar bir politik konumun ifadesinden ziyade gerçek bir ulusal kimliğe dönüştürür.
- Kimliğin, ülkedeki siyasal ve sosyo-ekonomik hareketi yukarıdaki iki ilkeye dayanarak birleştirme, güçlendirme ve harekete geçirme etkeni olmalıdır. Devletin birleşik siyasi varlığını güçlendirmek, birliği ifade eden kurumlarının inşasını tamamlamak, ülkenin egemenliğini yeniden sağlamak, bölgesel ve uluslararası rolünü sürdürmek için sağlam bir temel oluşturur.

Hükümet, şu andaki inşa işleri için temel olabilecek güvenliği garanti altına almak için, ulusal kimliğin işlevsel eksen aracılığıyla geri kazanılmasında birincil role sahiptir.

Devlet, mevcut aşamada inşa çalışmaları için temel olan güvenliği sağlamada ve ulusal kimliği işlevsel eksen üzerinden geri kazanmada birincil role sahiptir.

Devletin yokluğu ve geçmişteki güvenlik rolü, toplumu çelişkilere teşvik etmede her zaman ana unsur olmuştur. Hükümet görevlerinin, kimlik inşası yönünde yapması gerekenler şunlardır (Al-Bakri, 2009: 3):

- Uzlaşma yolunda ciddi ilerleme kaydedilmesi durumunda hükümet, siyasi sürece dahil olan diğer siyasi partilerin girişimlerini desteklemelidir.
- Hükümetin ulusal ve politik söylemleri ortaklaşa onaylanmalı ve mezhepsel söylemlerden vazgeçilmelidir.
- Tarikatlar, dinler ve milletlerin tüm dini olayları, devlet medyasında eşit düzeyde ulusal olaylar olarak kabul edilmelidir.
- Hükümet, medya söylemlerini ayrımcılığın ortadan kaldırılması için denetlemeli ve vatandaşlık ruhunu teyit etmelidir.
- Ulusal ve ortak nitelikteki konferanslar ve festivaller desteklenmelidir.
- Yeniden yapılanma aşamasının başlangıcı olan pratik bağlamlarda dikkat geleceğe odaklanmalıdır. Bu görev, taraflar arasındaki geçmişe bakma, geçmişine karşı çıkma, karşılıklı şüpheleri ve buna bağlı olarak düşmanlık ve intikam eğilimlerini azaltacaktır.

5.4. Ulusal Birliğin İnşası

Ulusal birlik, her alanda uygarlığın, ilerlemenin ve kalkınmanın temelini oluşturur. Yokluğunda, etnik, dini ve mezhep çeşitliliğinden kaynaklanan krizlerden dolayı insanlar temel güvenlik istikrarlılığını kaybederler (Mahdi, 2012: 176).

Irak ulusal birlik sorunu, modern Irak devletinin kuruluşundan bu yana en karmaşık sorunlardan birisidir. 1921'den 2003 yılına kadar ulusal birlik sorununa gerçek çözümler bulunamamasının asıl nedenleri: Birlik varlığın yapısını tanımlayan siyasal oluşumlar, etnik, dini, ulusal oluşumlar ve aşırı merkezileşme ile iktidardaki rejimlerdir (Mahdi, 2011: 181). Irak halkının büyük ölçüde birbirinden kopmasının nedenlerinden birisi, ardışık hükümetlerin iktidardaki varlıklarına yönelik herhangi bir tehdidi bastırmak için silahlı gücü kabul etmesidir. Bunun ulusal birliğe yönelik bir tehdit oluşturduğu aşıkardır. 2003'ten sonra tüm devlet organlarının çökmesi neticesinde azınlıktaki seçmenlerin kendilerini ifade etmeleri ve devleti kendilerine ayrılmış hakların esasına göre kurma fırsatının ellerine geçmesi sonucunda ulusal

birlik, yeniden Irak için bir sorun haline gelmiştir (Mahdi, 2011: 181). Ulusal birliğin güçlendirilmesi aidiyet, vatandaşlık ve vatandaşın politik ve yasal olarak yeniden değerlendirilmesine öncülük etmektedir. Böylece tüm şartlar ve malumatlar bütün vatandaşların siyasal kalkınmanın inşası ve gerçekleştirilmesi sürecine katılmasına olanak sağlamaktadır (Darwish, 2010: 44). Ulusal birlik, farklı ve ayrı grupları tek bir siyasi alanda kendi özellikleriyle karıştırarak ulusun öğeleri arasında bütünleşerek birlikte barış içinde yaşaması ve tek bir merkezi otoritenin ülkenin tüm bölgelerini ayıran ve tüm toplum üyelerine uygulanan yasalarla yönetilmesi, bütünleşmeyi sağlamak amacıyla inşa edilmektedir (Mohsen ve Zubaidi, 2014: 93).

Ulusal birliğin inşası sadece aşağıdaki unsurları temel almaktadır:

5.4.1. Siyasi Sistem

Siyasi sistemin temel sorumluluğu, barış içinde bir arada yaşama ve ulusal birliğe ulaşmaktır. Siyasi sistemin doğası, huzurlu ve barışçıl bir iklim içerisinde bir arada yaşamın sağlanmasında temel ve olumlu bir rol oynamaktadır. Irak siyasi sistemi, herkesin çıkarlarını ve kimliğini, halkın arzularını yerine getirmek ve aralarında en yüksek düzeyde adalet ve eşitliği sağlamak gibi değerleri temsil etmelidir. Irak toplumundaki tüm öğeler ve azınlıklar arasındaki ulusal sadakat hissini arttırmada ileri adımlar atılmaktadır. “Herkes için devlet” kavramının dışına çıkarak azınlık sadakatine dönüştürülen siyasi sistem ise toplumun öge yapılarını bozmadan vatandaşlar arasında eşitlik ve adalet duygusu yaratmada uzun bir yol kat edecektir (Abu Amer, 2011: 3). Siyasi sistem tarafından tek bir politik hükümet sisteminin kurulması ve ulusal toplumun tüm nüfusuna yayılması alt kültürleri görmezden gelmeden olmaz. Ulusal topluluğun tüm üyeleri için kapsamlı bir siyasi ve kültürel birlik oluşturmak alt kimliğin mahremiyetini korurken tutarlı bir ulusal birlik oluşturmak, bireyin ulusal üst kültüre mensup olma sürecini kolaylaştıracaktır. Ulusal topluma ait olma ve iktidar ortaklığındaki eşitlik için temel olan: Üst kültürün alt kültürler üzerindeki hakimiyetini, güç ortaklığındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktır. Bu eşitsizlik, belirli öğelerin ve azınlıkların siyasi yalıtımına dayanan, ortak üst kültür kaybından kaynaklanmaktadır (Naji, 2009: 4).

5.4.2. Çeşitli Bileşenler ve Katmanlar

Siyasal sistem tek başına ulusal birliğin bütün şartlarını ve gereksinimlerini karşılayamamakta ve tüm unsurların çabalarına ihtiyaç duymaktadır. Irak halkı diniyle, ulusal sembollerıyla, politik ve hizipsel faaliyetleriyle, Irak toplumunun iç uyumunu güçlendirmede temel bir dayanağı temsil etmektedir. Ortak medeni fikir birliği tercihini arttıracak bir dizi bağlantılar vardır: farklı insanların birbirlerinin unsurlarını ve azınlıklarını psikolojik, zihinsel ve davranışsal olarak reddetmelerine son vermek. Herhangi bir alandaki yön ve tutumlara saygı duymak, Irak halkının çeşitli unsurları arasında bir arada bulunma temelinde ilişki kurmanın önemi, bir arada yaşama, hoşgörü, çoğulculuk ve insan haklarının ve ulusal ortaklığın korunması gibi konular bu bağlantılar kapsamındadır. Ulusal birliğin gerçekleri ve tezahürleri ancak bu değerler köklü ve sosyal köklü olduğunda ortaya çıkacaktır (Mahdi, 2012: 181).

5.4.3. Çoğulcu Toplumun Teşviki

Çoğulculuğa ilişkin olarak demokratik seçenek, Irak ulusal birliğini güçlendirmek için olumlu çoğulculuğu yasal, siyasi, ulusal ve dini güçlerin karşılıklı olarak birbirini tanımaları ilkesini benimsemelerine dayanmaktadır. Bu bağlamda hükümet, Irak arenasında toplumun tüm bileşenleri arasında bir tür sosyal bütünleşme sağlamak ve Irak ulusal kimliğinin imajını geliştirmek için aralarında karşılıklı işbirliği oluşturma yoluyla yakınlaşma politikasını harekete geçirebilir (Abdullah, 2007: 11).

Irak gibi çok çeşitli bir toplumun, ulusal birliği uyumlaştırmak ve teşvik etmekten başka bir seçeneği yoktur. Halkın inançları ne olursa olsun uyum, güvenlik ve ulusal birlik içerisinde bir arada var olması ve ulusal ya da dini olan herhangi bir şeyle ayrılmaması bu çok çeşitli toplum için bir emniyet kilididir (Al-Jabri, 2015: 1).

5.4.4. Barış İçinde Birarada Yaşamak

Barış içerisinde bir arada yaşamak, çeşitli toplum gruplarının bir araya gelmesine, topluluk yapısında istikrarın sağlanmasına, karşılıklı güvenin artmasına ve tek bir eritme potasında alt grupların birleşmesine katkıda bulunmaktadır. Tüm bunlar sırasıyla uzlaşma, hoşgörü, adaletin ve dolayısıyla ulusal birliğin

başarılmasının önünü açmaktadır (Mahdi, 2011: 187). Bu nedenle barış içerisinde bir arada yaşamak, Irak'ın sorunlarının üstesinden gelmek için uygun bir platformdur. Barış içerisinde bir arada yaşama eğilimi özellikle ulusal birliğe ulaşmayı hedefliyorsa faydalara ulaşır ve başarısızlık fırsatlarını azaltır (Mahdi, 2011: 188).

5.4.5. Vatandaşlığın Ulusal Birliği Kurmadaki Rolü

Vatandaşlık, Irak devletinin ulusal birliğinin temellerinin birleştirilmesinde önemli katkılar sağlamaktadır çünkü tüm bileşenler ve azınlıklar arasında etkileşimli bir çerçeve sunmaktadır. Böylece, Irak halkının bileşenlerinin saf bir Irak'ta ortaya çıkmalarının, ülkedeki istikrarsızlığa yol açacak olan bağlantılardan uzak durduğu bir pota olmalarını sağlamaktadır (Hassan, 2012: 536).

Vatandaşlık, bir ülkeye ait olma duygusunu zayıflatabilecek herhangi bir alt-sadakat olmadan ve devlete sadakat ruhu yaratılmasına katkıda bulunduğu durumlarda mümkündür (Hassan, 2012: 536).

Ulusal birlik ve inşasını doğrulamak amacıyla Irak toplumunun bileşenleri arasındaki ulusal anlayışı geliştirmek için içtenlikle ve çok çalışmalıyız. Ulusal grup üyelerine, Iraklı çocuklara tüm mezhep ve bağlantılarını içine alan vatan dokusunun ayrılmaz bir parçası olduklarını bildirmek zorundayız. Vatan sınırlarının korunması, milli beraberlik ve maddi sosyal barışın bölgesel müdahalesini sınırlamak ulusal birlik ve ülke inşası için hayati öneme sahiptir (Al-Lahibi, 2009: 48-49).

5.5. Sonuç

Bu bölümde Irak toplumunun doğası ele alındı: Çoklu etnik yapı ve bu etnik yapıların komşu ülkelerle olan ilişkisi Irak'ta dengesizliğe neden olmuştur. Irak'taki azınlıkların çeşitliliği olgusu, siyasi istikrarsızlıkta etkili bir rol oynamıştır. Bu çoğulculuk, barışçıl farklılık yönetimine göre katılım haklarına göre yönetilememiştir, bu nedenle devlet her zaman toplumun ortaklarını kontrol etmeye ve bağdaşıklık kurmaya çalışmıştır (Rubaie, 2007: 15). Etnik çeşitlilik her zaman olumsuz bir gösterge değildir. Irak'ta net bir şekilde birbirleriyle bütünleşen ve çoklu bağlantılara sahip olan bileşenlerinin iç içe geçmiş olması olumlu bir durumdur.

Irak'taki bileşenlerin çeşitliliği normal bir olgudur ancak toplum, siyasi istikrarsızlık durumuna yol açan uyum ve kontrolü kaybetmiştir. Irak toplumunun karşı karşıya kaldığı sorun, güç paylaşımında otorite ve meşruiyetin bulunmaması, toplumsal ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi yoluyla siyasi desteğin siyasi uzlaşmaya taşınması stratejisinin olmaması, ortak çıkarlara dayalı barışçıl bir şekilde yaşamak isteyen etnik kökenler arasındaki uyumsuzluklardan kaynaklanmaktadır (Rubaie, 2007: 16). Irak'taki etnik çeşitliliği kriz haline dönüştüren şey ve bu krizle başa çıkma şekli: Bir uyum çerçevesine dayanmak yerine, diğerini ortadan kaldıran ve herhangi bir oybirliği mantığını kabul etmeyen sıfır oyuna dayanıyordu. Sadakati devletten ya da ulusal sadakatten ziyade etnik ya da dini bağlılıkla alt sadakatlere transfer edilmesiyle oluşan sosyal bölünmeler. Azınlığın dışlanması, haklarını elde etmek için dış etkenleri içselleştirmelerine neden olmaktadır.

Etnik köken çeşitliliklerinin yönetimi, farklı gruplar arasında karşılıklı olarak tanınmaya dayanmaktadır. Çoğulculuk haritasında tanınmayan bir grubun inkar edilmesi nihayetinde şiddete yol açmaktadır. Devlet idaresi, etnik kimlik yerine ulusal kimliği güçlendirmeye ve arttırmaya yönelik çabalarını diğer yöntemlerin yanında yoğunlaştırmalıdır; Irak'taki azınlıklar, anayasaya göre ülkedeki diğer azınlıklarla eşit şekilde ele alınmalıdır; siyasal uzlaşma, birçok toplumda sivil barış ve istikrarın kurulmasına yol açan bir yöntemdir. 2003'ten önce sosyal bileşenler arasındaki dışlanmaya ve eşitliğe dayalı çeşitliliği rasyonel bir bakış açısıyla yönetebilecek bir sistem yoktu ve 2003'ten sonra etnik çeşitlilik problemi, azınlık haklarının ve Irak'taki siyasi programlardaki rollerinin ortadan kalkmasıyla aykırı bir vaka olarak kabul edilmiştir. 2003 sonrası demokratik değişiklikler, politikadaki azınlıklara yönelik benzer değişikliklerle eşleşmedi. Ulusal çıkar, Irak'taki çeşitliliği yönetmek için haklarını, rollerini ve itibarını koruyacak şekilde ortaya yeni bir plan koymayı gerektiriyordu.

Ulusal kimliğin yeniden yapılandırılmasında, Irak ulusal kimliğinin kırılganlığı, siyasi ve sosyal durumdaki gerginlik ve şiddetin sürdürülmesi ana nedenlerdir. Araştırmalar, ulusal kimliğin sabit olmadığını, yerel ve uluslararası değişikliklere göre yeniden şekillendirilebileceğini göstermektedir. Irak ulusal kimlik reformu zor bir süreç değildir, ulusal kimliğin yeniden tanımlanması için kademeli

olarak uygulanmakta olan politikalar planlanmalıdır. Araştırmacılar, ulusal kimliğin unsurlarını tanımlamak için genel ilkelerin benimsenmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Ulusal Birliğin İnşası: ulusal birliği inşa etmek, medeniyet inşa etmek açısından çok önemlidir. 1921'den 2003'e kadar Irak, pek çok nedenden dolayı ulusal birliğini oluşturma konusunda başarılı olamamıştır. Aşağıda ağıklandığı gibi ulusal birliğin inşasında birçok temel unsur vardır:

- Siyasi Sistem: barış içinde bir arada yaşamak ve ulusal birliğe ulaşmak.
- Çeşitli Bileşenler ve Halk Katmanları: siyasi sistem, tek başına ulusal birliğin tüm Şartlarını ve gereksinimlerini karşılayamaz; tüm bileşenlerinin çabalarına ihtiyaç duyar.
- Topluluk Çoğulculuğunun Teşviki: Irak ulusal birliğini güçlendirmek için pozitif çoğulculuk.
- Barış İçerisinde Bir Arada Yaşamak: ulusal birliğin sağlanmasına yardımcı olmak
- Vatandaşlığın Ulusal Birliği Kurmadaki Rolü.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Siyasi istikrarın temellerini oluşturmak için bir dizi mekanizmaya başvurur. Bu mekanizmalar içsel ve dışsal düzeylerde ele alınabilir. İçsel düzeyde kontenjanların iptali, ekonomik yapı, kültür ve güvenlik söz konusuysen dışsal düzeyde bölgesel ve uluslararası işleyiş etkilidir.

2005'te Irak'taki seçimlere eşlik eden mezhep ve milliyetçilik akımı üzerine koalisyon partilerinin kurulması Irak'taki siyasi hareketlilik ilkesinin, Irak toplumunu vatandaşlık esaslı olarak (siyasi kotalara) yönlendirirken Irak'taki inşa süreci ile kesişmiş ve Irak vatandaşlığını oluşturmadaki başarısızlığını kanıtlamıştır (Mohammed, 2016: 115).

Tarihsel olarak istikrarlı olan ülkeler, gelişmiş ülkelerdeki gibi kendilerini dalgalanmalardan korumak için birden fazla kaynağa sahip güçlü ve etkili bir ekonomiye sahiptir. Ulusal güçler, uluslararası politikada olduğu gibi, dünyanın baskın kapitalist güçlerinin düşmanlığıyla sürekli çarpışan modern, etkili ve öz merkezli bir ulusal üretim sistemi kurmayı arzulamaktadır (Amin, 2002: 137). Irak'taki çatışma özünde dini bir çatışma değil, kaynaklara sahip olma mücadelesidir. Irak'ta olduğu gibi gerginliğin yüksek, iletişimin olmadığı ve kitlesel silahlanmanın olduğu toplumdaki insanlarla, buna benzer bazı devletlerin finansmanının bazı çevrelerce sağlanması söz konusudur. Toplumun tüm bileşenleri silahlanmış ve fetvayı beklemektedir. Eğer cihatçılar tarafından fetva verilirse birçok masum insan öldürülecektir (Salloum, 2015: 354). Aslında ülkede ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma sağlanması, siyasi tarafa da istikrar sağlayacaktır. İnsanlara istihdam imkanı sunarak para kazanmalarını sağlayacaktır.

Siyasi sistem, etrafını saran olumlu ya da olumsuz çevresel etkenlerin çocuğu gibidir. Bu nedenle, sistemin çalıştığı ortamı değiştirmek, tüm kurumları, sistemleri ve sektörleri yeniden düzenlemenin bir yoludur. Her kültürün yaratılış ve varoluş, yaşam, ölüm, iyilik, kötülük vb. ile başa çıkma konusunda kendine özgü bir yöntem bilimi vardır. Din, insan gruplarının mitsel gelişim çizgisinin bir uzantısıdır (Salloum, 2015: 54). Irak böyle bir farkındalığa cidden ihtiyaç duymaktadır çünkü

ülke, politik, ekonomik, hatta dini ve kültürel seçkinlikler üretememe konusundaki toplumsal yakınlıktan muzdariptir. Bu nedenle toplumu harekete geçirmek ve seçkinlerin iyi ve etkili üretiminde özellikle siyasi üretiminde rol almasını sağlamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreç birçok mekanizma aracılığıyla gerçekleştirilmektedir, belki de bunlardan en önemlisi ve ilki eğitimidir. Eğitim, herkes için meşru bir haktır - hepsinin olmasa da - dünyadaki siyasi sistemlerin anayasalarıdır. Bunun nedeni, eğitimin günlük yaşamdaki önemi, bireyin kendini geliştirmesi ve politik olarak gerekli becerilerin kazanılmasını sağlamaktır. Kültür ile ilgili ilk bilgileri, toplumun geri kalanıyla ya da en azından toplumun büyük kısmının paylaştığı sosyal ve politik değerleri siyasal terbiye yoluyla topluma entegre edebilmesidir (Hilal, 2015: 7). Uluslararası girişim beyannamesinin birinci ve sekizinci maddesinde, Irak'taki Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, Irak'taki azınlık ve dini cemaat haklarıyla, ırkçılığa karşı haklarının korunmasına ilişkin olarak, 28 Ocak 1932'de, Temsilciler Meclisi'ne geri gönderilmesi için oluşturduğu metin: Irak Hükümeti, resmi dilin dışında konuşan Iraklıların büyük bir bölümüne, Iraklı ilköğretim çocuklarına okullarda kendi dillerinde eğitim-öğretimlerini sağlamak için uygun olanakların olduğu şehirlerde ve bölgelerde kamu eğitimi vermektedir. Bu durum, Irak hükümetinin belirtilen okullarda Arapça kullanılmasını engellemez (Salloum, 2015: 333). Modern iletişim araçları, toplumu eğitmek ve onlara ulusal değerler ve ilkeler sağlamak için önemlidir. İnternet, uydu kanalları, radyo istasyonları ve cep telefonları, ülkeler tarafından insanları eğitmek ve eylemlerini olumlu yönde etkilemek için kullanılabilir (Al-Tabib, 2001: 28-29). Irak, kültürü ve ulusal bilinci yaygınlaştırmak için tüm iletişim araçlarını kullanabilir ve toplumu siyasi, kültürel ve dini olarak bilinçli yetiştirmeye hazırlayabilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, herhangi bir ülke istikrarı için güvenlik gereklidir, onsuz gerçek bir hayat yoktur ve Irak güvenlik sistemindeki bazı şeyleri onarmalıdır. Çünkü güvenlik, toplumdaki herkesin siyasi rolünü korkusuzca kullanmasına olanak sağlayan bir alandır. Bazıları, geçmişteki rejimin, varlığını korumak için bu atmosferi topluma dayattığı konusunda ısrar edebilir ama günümüzde bu farklıdır. Terörist eylemleri ve güvenlik dengesizliği bir yandan benliğin korunması ve bir yandan da politik çatışmanın sürdürülmesinin aracı olarak militarizm türünde başka bir neden oluşturdu. Burada büyük bir sorun yatıyor;

bireyler kendini korumaya çalıştı. Güvenlik faaliyetlerinin yokluğu, terörizmin ve kişisel silahlanmanın kolayca yolunu açtı ve sınırlara ulaştı (Al-Yasiri, 2009: 37-38). Anderson'a göre, devletin bir sosyal sorunu çözmek ve kamu politikası olarak bilinen özel bir planlama ve uygulama stratejisini benimsemek için bir karar vermesi veya bir hareket yolu seçmesi daha doğrudur. Bu literatürde, Easton politikasının genellikle kademeli bir yaklaşım, karma bir anket modeli, grup teorisi, elit teorisi, çoğulculuk teorisi ve politik sistem gibi birkaç yöntemden yapıldığı düşünülmektedir. (Osman, 2002: 38-39). Bu bağlamda, Irak dahil, dünyanın herhangi bir ülkesinde siyasi istikrar için güvenlik istikrarı gerekmektedir.

Dışsal düzeye geçecek olursak, daha önce de belirtildiği gibi devletler, çevre faktörlerden etkilenir. Bu nedenle komşu ülkelerle olan düşmanlık ilişkisi arkadaşlığa veya en azından tarafsızlığa dönüşmedikçe, Irak istikrara kavuşmayacaktır. Bu kapsamda izlenecek işleyişler arasında şunlar yer almaktadır:

(1) Komşu ülkelerle diyalog:

Devletler genellikle sorunlarını doğrudan diyalogla çözerler. Irak, kendisini komşuların içişlerine müdahalesinden korumak için Irak karşıtı davranışların gerçek nedenlerini ve çözümlerini belirlemeye başlamalıdır. İran bölgesel ve uluslararası ilişkilerde kilit oyuncularından biridir. İran'ın hedeflerine ulaşmak için sürdürdüğü eylemleri ve öncelikleri aşağıdaki gibidir (Shahbandi, 2017: 24-25):

- Çok taraflı politik olmak, ekonomik, kültürel ve bölgesel ilişkilerde işbirliğini güçlendirmek ve genişletmek.
- Uluslararası iletişimi genişletmek, yeni demiryolu inşaat makinelerinin yapımı, Orta Asya'yı Basra Körfezi'ne bağlayan demiryolu ağı, çeşitli etnik, bölgesel, dini ve içsel çatışmalara barışçıl bir çözümle katılımın yanı sıra, birçok ülke liderinin Orta Asya'yı sıcak karşılamasına neden olmuştur.

2003'ten sonra tehditler, devletin egemenliğini kaybettiği devlet güvenliğinin korunmasındaki işlevlerini sınırlayan ve anlaşmaya dayalı olmayan tehditlere ve terörizmin yanı sıra bazı ülkelerin coğrafik olarak sınırlarını genişletmek istemesi

Irak sınırına odaklanılmasının temel nedenleri olmuştur (Kazim and Abid Aoun, 2018: 283). Bu nedenle Irak, önemli stratejik konumu nedeniyle kendisini korumak ve vatandaşlarını birbiriyle çatışan partilerden uzak tutmak için yalnızca tarafsızlığı ilan etmek zorunda kalmıştır.

(2) Siyasi Karşılıklılık

Karşılıklılık politikası, diğer ülkelerin hedef devletin işlerine karışmasını önleyen etkili bir caydırıcılık olarak, haklarını güvence altına almak isteyen herhangi bir ülkenin başarılı ve gerekli politikalarından biridir. Bu devletin bunu yapmasını gerektiren genel bir uluslararası ilkedir. Örneğin, Sudan ABD'ye benzer şekilde davranamaz mı? Irak, şartlar ve kapasitesi bakımından benzer ülkelerle çevrili olduğu sürece komşularının politikalarına benzer tepkileri doğru zamanda almalıdır. Bu da bu ülkelerde verilen kararların yeniden ve hızlıca ele alınması için güçlü bir caydırıcılığı temsil etmektedir.

Uluslararası işleyiş de diğer işleyişler gibi önemlidir. Bugün tüm dünya bütünleşmiştir ve Orta Doğu küresel bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu işleyişler arasında:

(1) Güçlü uluslararası müttefikler:

Zayıf ve istikrarsız ülkeler genellikle iç ve dış problemlerle başa çıkmada kendilerine destek olan güçlü bir uluslararası müttefike sırtlarını dayamaktadır. Irak'ın 2003'ten sonraki dış politikası, Irak'ın yıkıcı savaşında zor bir dönemdir. İngiliz politika ve prosedürleri, Irak politikasının, azınlığın pekiştirilmesi (Sünni Arap) kanunu, Kürt ve Şia isteklerini engelleyen güçlü bir merkezi hükümet oluşturulması, ordunun baskı ve iç politikaya ortaklığı gibi en problemleri özelliklerinden bazılarında katkıda bulunmuştur. Bu sonuçlar kısmen, İngiltere'nin yönetiminden ziyade bir kontrol sistemi kurmasına, yani istikrarı korumanın demokrasiyi teşvik etmekten daha önemli olduğu bir sisteme bağlanabilir (Knights, 2004: 16).

(2) Uluslararası Topluluğu Irak Lehine İkna Etmek:

Ortadoğu'da bazı gelişmiş ülkelerin uygulamak istediği reform projeleri olduğu bilinmektedir. Ortadoğu'nun, çıkarları ile daha uyumlu olacağı ve barış için daha büyük bir şans getireceği umuduyla bölünmüş ve dağılmış olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Uluslararası toplumlar, Irak'ta dahil olmak üzere ülke halklarının istikrarsızlığını artıracak olan her şeyi desteklemekte tereddüt etmemektedir. Alt kimlikler batı ülkeleri tarafından desteklenip teşvik edilmektedir. Birleşmiş Milletler, Irak'ta tarafsızlık, meşruiyet, insani kapasite gibi ortak düzeni sağlamalıdır. Irak'ın bu projelerden zarar gören Orta Doğu ülkelerinden biri olarak gelecekte beklenen risklerden bölgede bu tür programları reddetmek için bölgesel bir kamuoyu oluşturarak kaçınmaya çalışması çok önemlidir. Batı ülkelerinin kafalarının içinde çalan alarmın sebebi Irak'taki istikrarlı güvenliği sağlamaktır, bu istikrarsız bir Irak'tan daha iyidir. Çünkü bu durum aşırılık yanlısı gruplar için bir alan oluşturmakta ve Batı'nın çıkarlarına zarar verecektir. Her parçalanmaya, batı ile yeni bir gerginlik ve düşmanlık odaklarının doğması eşlik edecektir. Bu nedenle birliği sürdürmek faydalı ve gerekli olacaktır. O zaman Irak'ın istikrar yolunda ilerleyebilmesi için bölgesel ve uluslararası düzeyde bir takım işleyişi takip etmesi gerekmektedir.

Etnik çeşitlilik, devlet istikrarı veya istikrarsızlığında önemli bir rol oynamaktadır. Etkileri, coğrafi konumları, nüfusu, farkındalık düzeyi, kültürü ve bu grupların üyeleri arasındaki uyumu nedeniyle değişmektedir. Bütün bu nedenler, Irak'taki etnik çeşitliliğin ülkenin siyasi istikrarsızlığında büyük rol oynadığı hipotezini desteklemektedir. Çalışmanın ana bulguları şunlardır:

- Irak etnik çeşitlilik ile kültürel, dilsel, dini ve ulusal farklılaşmanın doğası sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu, her azınlık grubunun belirli bir kimliğe sahip olmasını, Irak toplumunun geri kalanından sınırlı ve yalıtılmış olmasına yol açar.

- Irak'taki etnik çeşitlilik diğer birçok ülkede olduğu gibi normal bir olgudur. Toplumsal olgu, Irak'ta siyasi istikrarsızlık durumunda etkili bir rol oynamıştır çünkü haklar ilkesine ve farklılığın barışçıl yönetimi mantığına göre yönetilememiştir.

- Irak 2003 ve 2005 Anayasası'ndaki etnik azınlıklara kendi dillerinin kullanımıyla ilgili siyasi ve kültürel haklar verilmesi, Irak'taki bu grupların tarihinde

bir dönüm noktası olmuştur fakat yine de Anayasa'yı uygulamak için gerekli mevzuatların yokluğundan acı çekmektedirler.

- 2003'ten sonra Irak'taki siyasi istikrarsızlık çoğu zaman azınlıkların taleplerinin ihmal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Anayasada yer alan vatandaşlık ilkeleri ve eşitliklerinde kasıtlı veya kasıtsız olarak gerekli düzenlemeler yapılmadığı için toplumda var olup olmadıklarını iddia edememektedirler. Irak'ta Anayasa'nın kabulünden sonra demokratik olarak nitelendirilen değişikliklerin bile, yönetim politikalarında, kalıcı Anayasa tarafından kabul edilen çeşitlilik ve etnik gruplara yönelik benzer değişikliklerle eşleşmediğini belirtmektedirler.

- Siyasi sistem etnik çeşitliliği rasyonel bir şekilde yönetememiştir. Oysa etnik grup sorununu çözmek için ciddi bir irade sorunu yoktu bu da birden fazla alt kimliğin kurulmasına neden olmuştur.

- Dış faktör, komşu ülkelerin coğrafi müdahalesi sonucunda çoğu azınlık ve etnik grupları önemli ölçüde etkileyerek Irak'taki siyasi istikrarsızlığın yayılmasında büyük rol oynamıştır. 2003'ten sonra ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, etnik çeşitliliği ayırt edici bir şekilde yöneterek Irak'ın istikrarsızlaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu gruplarla siyasi sistem arasında bir çatışma çıkmıştır.

- Bu etnik azınlıklar ulusal veya dini referanslara başvurmak zorunda kaldıklarından ve Irak devletinin zayıflığı ve genel olarak toplumu koruyamaması ve özellikle de etnik azınlıkların ülke istikrarsızlaştırılmasına büyük katkı sağlaması nedeniyle sadakat çeşitliliğiyle nitelendirilmektedir.

- Güçlü bir ulusal kimlik, alt kimlikleri zayıflatır. Herhangi bir nedenle ulusal kimliğin zayıflaması ise alt kimliklerin büyümesine, güçlenmesine ve sırasıyla gruplar arasında rekabete ve çatışmaya yol açmaktadır. Ulusal kimliği güçlendirmek için devlet, toplumda adalet sağlamalıdır. İnsan sınıfları arasında ayrımcılık yapılmaması, birey haklarına destek olunması, farkındalığı arttırmak ve toplumu, anlayışı yüksek olan herkesle barış içinde yaşamasını sağlayan entelektüel dokunulmazlıktan zevk alması için eğitmek için çalışmaktadır.

- Irak toplum unsurları arasında sosyal bütünleşme eksikliği vardır. Her bir bileşen, diğer hükümetin ve yanlış hükümet politikaları ve işgalinin adadığı ülkenin çıkarları pahasına uzlaşma sağlamayı amaçlamaktadır.

- Irak toplumundaki olumsuz çoğulculuk sürecinin ortadan kaldırılması ve tek bir topluma entegre edilmesi rolüyle Irak'ı yeniden inşa etmekte çok önemli olan ulusal birliğin kurulması, özellikle 2003'ten sonra Irak'taki siyasi istikrarın ana destekçisidir.

Bu araştırmanın sonunda ortaya konulabilecek öneriler şunlardır:

Politik teori çerçevesinde kapsayıcı bir Irak hükümeti oluşturmak, bütün partileri aynı vatanın çatısı altında birleştirir, komşu ülkelerin etnik grupları koruma ve yardım etme bahanesiyle Irak'ın işlerine karışmalarını azaltır. Bu teori, çeşitliliği yönetmede bir yöntem içermelidir. Aynı zamanda, bazı bileşenlerin tanımlanması için "azınlık" veya "etnik köken" terimlerinin kullanılmaması, hassaslığın artırılması ve Irak'taki bileşen geçmişiyle uyuşmadığı sürece, Irak Anayasası yerini almalı ve "bileşen" terimini kullanmalıdır. Çoğulculuğun neden olduğu siyasi istikrarsızlık sorununu ortadan kaldırmak için, devletin topluluk bilincini teşvik ederek, sivil toplum örgütünü destekleyerek ve ülkenin ulusal kültürünün önemli bir parçası olan toplumun tüm kültürleri canlandırıp ulusal bağları güçlendirmeye odaklanması gerekmektedir. Siyasi sistem, alt kültürleri görmezden gelmeden evrensel bir politika benimsemeli, böylece ulusal bir topluluğun tüm üyeleri için kapsamlı siyasi ve kültürel bir birlik oluştururken alt gizliliği koruyarak, uyumlu bir ulusal birlik kurma sürecini kolaylaştıracaktır. Bireyin yüksek ulusal kültüre bağlılığı toplum bütünleşmesinin temelini oluşturur. Bu, demokratik yapıyı güçlendirerek ve tüm ulusal güçler arasında karşılıklı tanıma ilkesini destekleme çabasıyla yapılabilir, sosyal bileşenler arasında bir arada yaşama varlığını sağlamak ve Irak ulusal kimliğinin imajını geliştirmek için tüm bileşenleri birleştirerek çalışır. ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesinden sonra Irak toplumunda yaşanan olumsuzlukların üstesinden gelmek, hoşgörü kültürünü teşvik ederek, vatandaşlar arasındaki sevgi ruhunu güçlendirerek, hesaplaşmaktan uzaklaştırarak, vatandaşlar arasında barış içinde bir arada yaşama vakıflarını yerleştirmek ve siyasi istikrara kavuşmak için

vatandaşlığın temelleri ve ulusal diyalogun benimsenmesi gerekir. Vatandaşlık erdeminin yayılmasının yanı sıra, ulusal birliğin temellerini güçlendirmek için çalışacak ve diğer tüm sadakatlere karşı duracak bir millete ait olma, sadakat ve bağlılık ruhunu yaymak gerekir. Ayrıca, etnik grupların bireylerin tüm tarikat ve bağlantılarında Iraklı çocukları da kapsayan vatan dokusunun ayrılmaz bir parçası oldukları vizyonunu netleştirmeye çalışmak ülkenin inşasında hayati ve etkilidir. Bağlılıklarının ve Irak'la olan ilişkilerinin, ulusal birlik, ülkenin birliği ve güvenliği güdülerine dayanması gerekir. 2005 Irak Anayasası'nın etnik gruplara ilişkin maddelerinin uygulanmasına yönelik çalışmalar ulusal birliğin kelime hazinesini güçlendirmek içindir. Çünkü Anayasa, ulusal birliğin en önemli faktörlerinden biridir. Irak siyasi güçlerinin ülkeyi idare etmede kota yöntemini bırakması, demokratik yönetime doğru ilerleyen, seçimin alt kimliği bozmadan ustalık, tecrübe ve hak ettiği siyasi sistemi yeniden düzenlemesi gerekmektedir. Hükümet ayrıca ekonomik, sosyal, güvenlik ve kültürel konularda kapsamlı bir reform yapmalıdır. Irak kendisine, elverişli bir ortam yaratan veya en azından içişlerine karışılmasından sakınan etkili bir dış politikaya sahip olmalıdır. Böylece, çokkültürlülüğün yeniden kabileselleşmeyi ve parçalanmayı dayatmasının yerine birlik içinde çeşitliliğin yaşaması için gerekli iklimin ortaya çıkması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Arapça Kaynaklar

ABDEL AAL, Mohamed Mahmoud, (2015). “Alt'edd Al'erqy Mn Altnaz'e Ala Altnaghm: Alnmwdj Almalyzy, Alnmwdj Alamryky”, Sudan, diversity center for studies, pp. 1-97.

ABDEL-RAZZAQ, K. T. and Abdel-Redha, A. T., (2016). “alt'eddyh alhzbyh fy al'eraq fy zl qanwn alahzab al'eraqyh l'eam 2015”, Iraq: Al-Nahrain University, Political Science, Political Issues, (45-46), pp. 29-65.

ABDUL WAHID, H., (2017). “albha'eyh: hl hy frqh am ta'efh am 'eqydh?”, The Kingdom of Morocco: Mominoun without borders for studies and research, Department of Religious Studies, Rabat - Agdal, (2), pp. 3-23.

ABDULLAH, A. J. A., (2007). “alyat mn'e alhrb alahlyh”, Iraq: University of Baghdad, Journal of Political Science, (34), pp. 1-19.

ABDULWASA, A. W. bin A., (2001). “alamh alaslamyh wqdayaha alm'easrh”, 1st ed. Riyadh: Obeican Library Press. Available at: <https://books.google.com.tr/books?id=X6x7DwAAQBAJ&pg=PT9&lpg=PT9&dq#v=onepage&q&f=false>

ABID, I. M., (2008). “dwr althqafh alsyasyh fy tshkyl alhwyh alwtnyh fy al'eraq maqbl wmab'ed alahtlal”, Iraq: University of Baghdad, Journal of International Studies / published by the Center for Strategic and International Studies, (35), pp. 135–157.

ABU AMER, J. A., (2011). “alhwyh alwtnyh mfahym walyatt”, Iraq, Farajat, an independent political and cultural electronic journal, pp. 1-6. Available at: <https://www.farajat.net/ar/2011/04/15/> (Accessed: 17 May 2019).

ABUL-FOTOUH, A. M., (2014). “t'edd altnw'e la t'edd alsra'e: almjtm'e walslth walahzab”, Almasry Alyoum, pp. 1-4. Available at: <https://www.almasryalyoum.com/editor/details/63> (Accessed: 27 May 2019).

AL-ALI, N., (2008). “mn hm alshbk?”, Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamaddin, (2429), pp. 1-6. Available at: <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=149586&r=0> (Accessed: 28 April 2019).

AL-AMERI, T. A. H., (1991). “mwsu'et al'asha'er al'eraqyih”, Part I. London: Safa and Marwa Library.

AL-ANI, H. M. S., (1986). “alanzmh alsyasyh waldstwryh almqarnh”, Iraq: Baghdad University Press: Faculty of Law and Politics.

AL-AZAR, M. K., (1994). “alt'eddyh alsyasyh alflstynyh: nhw r'eyh nqdyh llb'ed aldymqraty”, Palestine: Magazine of Palestine Studies, 5(20), pp. 1-28. Available at: www.palestine?studies.org.

AL-BAKRI, Y., (2009). “alhwyh alwtynyh al'eraqyih: mnzwr almkhawf wmsarat albna”, Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamaddin, (2576), pp. 1-4. Available at: www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=164718&r=0# (Accessed: 8 Jun 2019).

AL-DOURI, H. M. A., (2013). “alhwyh alwtynyh mqabl alhwyh alfr'eyh”, Iraq, University of Babylon, Journal of the Faculty of Foundational Education for Educational and Human Sciences. (14), pp. 297-309.

AL-FAYADH, A. H., (2007). “afkar tasysyih fy bna' aldwlh almdnyh al'eraqyih alhdythh”, Iraq: University of Baghdad, Journal of Political Science, (34), pp. 136-139.

AL-HASSANI, A., (1958). “al'eraq qdymaan whydyaan”, 3rd ed. Baghdad: Al-Alam Library Press.

ALI, J., (1993). “almfsl fy tarykh al'erb qbl alaslam”, Iraq, University of Baghdad Press, Part I. 2nd ed.

AL-JABRI, S., (2015). “alwhdh alwtynyh hy afdl alkhyarat lestqrar al'eraq”, Iraq: Alnoor Center for Studies, (4725), pp. 12. Available at: www.alnoor.se/article.asp?id=268073 (Accessed: 17 May 2019).

ALJASOUR, N. A. W., (2009). “mws'et 'elm alsyash”, Iraq, Almanhal. Available at: <https://books.google.com.tr/books?id=i2grDAAAQBAJ> (Accessed: 22 May 2019).

AL-KAABI, A. S., (2012). “khrytt altnw'e walt'edd fy almjtm'e al'eraqy wdwrha fy rsm alkharth alsyasyh”, Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin. (3871), pp. 1-4. Available at: <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=326986&r=0> (Accessed: 18 May 2019).

AL-LAHIBI, F. S., (2009). “ashkalyt bna' alhwyh alwtnyh al'eraqyh”, Iraq: University of Mosul, Regional Studies, 5(13), pp. 33-59.

AL-MADANI, M. N., (2009). “alsab'eh almnda'eywn: al'eqydh waltarykh”, 1 st ed. Damascus: Dar Raslan Press.

AL-MARANI, N., (1982). “mfahym sab'eyh mnda'eyh: tarykh-dyn-lghh”, 2 nd ed., Iraq: Baghdad: Rasheed Street: The Times Printing Press. Available at: https://www.slideshare.net/slideshow/embed_code/key/vZpnbhT86du2rc.

AL-RACED (2006). “alkaka'eyh mn frq al'eraq”, Al-Raced Monthly electronic series, divisions and doctrines, (21), pp. 1-4. Available at: http://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=5414 (Accessed: 25 April 2019).

AL-RASHEED, A. Z. M., (2015). “mshklt alandmaj alwtny fy awghnda”, 1st ed., Cairo: Arab Office for Knowledge Press.

AL-RAWASHDEH et al., A. R., (2012). “al'erb alsnh fy al'eraq: tarykhhm-waq'ehm-mstqblhm”, Iraq: Center for Research and Studies, 1st ed. vol. I.

AL-RAZI, M. bin A. B. bin A. Q., (1986). “mkhtar alshah”, Lebanon: Library of Lebanon, vol. I.

AL-SARHAN, H. A. D. (2015) “athr 'edm alastqrar alsyasy 'ela m'eshrat altnmyh albshryh fy al'eraq b'ed 'eam 2003”, Iraq: University of Karbala, Center for Strategic Studies, Journal of Ahl Al - Bayt Peace Be Upon Them, 1(18), pp. 16-44.

AL-SHA'ER, M. F., (1991). "alkrd fy 'ehd 'emadaldyn alznky", Egypt: Dar Al-Ma'arif Press, Faculty of Arts, University of Menoufia.

AL-SHAMMARI, N. N., (2011). "zahrt 'edm alastqrar alsyasy fy al'eraq waltda'eyat al'erbyh walaqlmyh", Iraq: Mustansyriah University, Political and International Journal, (18), pp. 307-323.

AL-SHARQAWI, S., (2007). "alnzm alsyasyh fy al'ealm alm'ear". Cairo: Cairo University, Faculty of Law.

AL-SSAF, F. A., (2009-2010). "alaqlyat watharha fy astqrar aldwlh alqwmymh (akrad al'eraq nmwdjaan)", Jordan: Middle East University for Graduate Studies, pp. 1-151.

AL-TABIB, M. Z., (2001). "altnsh'eh alsyasyh dwrha fy tnmyt almjtm'e", 1 st ed. Amman- Jordan: The Arab International Publishing Foundation.

AL-TABIB, M. Z., (2007). "elm alajtma'e alsyasy", 1st ed. Libya- Zawya: University of the seventh of April.

AL-YASIRI, A. A. A. (2009) "alab'ead alsbyh l'eskr almjtm'e al'eraqy wsbl alm'ealjh alr'eysyh", Iraq: University of Baghdad, Journal of Political Science, (38–39), pp. 221-244.

AMIN, S., (2002). "alaqtsad alsyasy lltmymh", 1st ed., Beirut- Lebanon: Dar Al Farabi. translated by F. S. Al-Din.

ATOUF, Z., (2018). "altjrbh alhzbyh fy al'eraq b'ed 2003 alwaq'e walthdyat", Iraq, IDRAC Center for Studies and Consultations, pp. 2-24. Available at: <https://idraksy.net/party-experience-in-iraq/>.

ATWAN, K. A., (2007). "mstqbl dwr al'eraq alsyasy alaqlmy", Iraq: University of Baghdad, Journal of International Studies / published by the Center for Strategic and International Studies, (33), pp. 147-176.

AZZAWI, A., (1949). "alkaka'eyh fy altarykh", Iraq-Baghdad: Trade and Printing Co. Ltd., vol. I.

BADAIRI, A. A. W., (2010). “altrkyb alathnwghrafy lskan al'eraq wthlyl atharh fy bna' aldwlh wastqrarha”, Iraq, University of Al-Qadisiyah, Al-Qadisiyah for Human Sciences, 13(1), pp. 145-174.

BADAWI, A. Z., (1978). “m'ejm mstlhat al'elwm alajtma'eyh”, Biuret: Library of Lebanon.

BAGHDADI, A. S. I., (1993). “alwhdh alwtnyh wmsklt alaqlyat fy afryqya”, 2nd ed. Beirut- Lebanon: series of doctoral theses, (Center for Arab Unity Studies). Available at: <https://books.google.com.tr/books?id=pM5snQEACAAJ>.

BAHR, S., (1982). “almdkhl ldrast alaqlyat”, Egyptian: The Anglo-Egyptian Library Press.

BASHIR, B. Y., (2014-2015). “hryt tkwyn alahzab alsyasyh fy alnzam aldswry aljza'ery wdwrha fy tjrbt aldymqratyh aljza'eryh”, Algeria, University of Algiers, Faculty of Law, PH.D. Thesis, pp. 1-251.

BATATU, H., (1990). “al'eraq: albtqat alajtma'eyh walhrkat althwryh mn al'ehd al'ethmany hta qyam althwrh”, Part I. 1st ed. Beirut-Lebanon, Arab Research Foundation, Translation by Afif Razzaz.

BENNEOUI, H., (2015). “tathyr alaqlyat 'ela astqrar alnzm alsyasyh fy alshrq alawst”, 1st ed. Alexandria: Al-Wafa Legal Library.

DAGMAN, M. A.-S., (2014). “alahzab alsyasyh: alftath swsywlvjyh”, Libya, Al -Zaytoonah University press, 1(16), pp. 5-32.

DARWISH, A., (2010). “alyat t'ezyz alwhdh alwtnyh byn alqwy walfsa'el alflstynyh wathrha fy altnmyh alsyasyh "fth" w "hmas" nmwdjaan”, Nablus- Palestine: Faculty of Graduate Studies at An-Najah National University, pp. 1-154.

DAWOOD, A. F. J., (2014). “edm alastqrar alajtma'ey fy al'eraq ma b'ed 2003 drasat thlylyh fy althdyat alajtma'eyh walafq almstqblyh”, Iraq: Mustansiriyah University, Political and International Journal, (25), pp. 182-203.

DUVERGER, M., (2011). “alahzab alsyasyh”, Cairo: General Authority for Cultural Palaces Press, translated by: Ali Muqalad and Abdul Mohsen Saad.

EL-MASARI, M. A. H., (2019). “alnzam alantkhaby wbnā' al'emlyh al'dymqratyh”, 1st ed., Cairo: Al-Arabi Publishing and Distributing. Available at: <https://books.google.com.tr/books?id=yGSMDwAAQBAJ>.

FATUHI, A. H., (2004). “alkldywn.. alkldan mnd bd' alzman”, 2 nd ed., Erbil-Ankawa: Chaldean Culture association.

GAILY, B. E.-D. M. M., (2006). “tswyt alnza'eat fy alswdan: nyfasha nmwdjaan”, 1st ed., Khartoum: Center for Political and Strategic Studies.

GAILY, B. E.-D. M. M., (2017). “astratyjyt adart altnw'e alathny fy alswdan”, Beirut: Center for Arab Unity Studies, Future Arab Magazine, (362), pp. 95-105.

HAFEZ, T. H., (2009). “al'enf alsyasy fy al'eraq”, Iraq: University of Baghdad, Journal of International Studies / published by the Center for Strategic and International Studies. (41), pp. 95-123.

HAJ HAFSI, W., (2015-2016). “dwr alahzab alsyasyh fy tjsyd alhkm alrshyd”, Algeria: Université Mohamed Boudiaf - M'sila, Faculty of Law and Political Science, Department of Law, pp. 2-104.

HAMAD, Y. M. and Abdel-Aal, A. J. I., (2014). “alt'eaml m'e alaqlyat fy etar edart altnw'e (drash mqarnh byn al'eraq walhnd)”, Iraq: Mustansyriah University, Political and International Journal, (24), pp. 17-36.

HARB, O. G., (2016). “alahzab alsyasyh fy al'ealm althalth”, Kuwait: World of Knowledge: A series of cultural books published monthly by the National Council for Culture, Arts and Literature.

HASSAN, H. A. R., (1996). “al'eskrywn walhkm fy afryqya: drasat fy tby'et al'elaqat almdnyh al'eskryh”, 1st ed. Cairo: Center for African Future Studies.

HASSAN, W. F., (2012). “almwatnh wdwrha fy trsyn alwhdh alwtnyh fy al'eraq”, Iraq: University of Karbala, Journal of Contemporary Islamic Studies, (6), pp. 524-541.

HIKMET, M. (2004) “alahzab alsyasyh walsra'e altbqy”, Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin: Center for Marxist and Left Studies and Research, pp. 1-6. Available at: [4http://www.ahewar.org/debat/s.asp?t=4&aid=14510#](http://www.ahewar.org/debat/s.asp?t=4&aid=14510#) (Accessed: 22 May 2019).

HILAL, R. M., (2015). “alt'elym waltsh'eh alsyasyh fy al'ealm al'erby”, Bahrain Institute for Political Development.

HOWEIDI, F., (1993). “alaslām waldymqratyh”, 1st ed. Cair: Al-Ahram Center.

IBRAHIM, H. T. and Abdullah, A. J. A., (2005). “althwlat aldimqratyh fy al'eraq: alqywd walfrs”. 1st ed. Dubai: Gulf Research Center, Series: Iraqi Studies-Third Issue, Available at: https://www.almajles.gov.ae:1818/cgibin/koha/opacdetail.pl?biblionumber=7468&shelfbrowse_itemnumber=19630.

IBRAHIM, S. E., (2018). “almlī walnhl wala'eraq: hmwm alaqlyat fy alwtn al'erby”, Part II. Cairo-Egypt: Dar Ibn Rushd. Available at: <https://books.google.com.tr/books?id=ZSBFDwAAQBAJ&pg=PA647&lpg=PA647&dq=#v=onepage&q&f=false>.

IMAM, A. I., (1994). “altaghyh: drasat flsfsyh lswr mn alastbdad alsyasy,” 3rd ed., Kuwait: World of Knowledge: A series of cultural books published monthly by the National Council for Culture, Arts and Literature.

IMARA, M., (2003). “alaslām walaqlyat: almady-walhadr-walmstqbl”, 1st ed., Cairo: Shorooq International Press.

IRAQ CONSTITUTION (2010) ‘Iraqi Basic Law of 1925’. Iraq: Supreme Council of the Judiciary, pp. 1-26. Available at: <https://www.hjc.iq/view.86/>.

IRAQI CONSTITUTION (2005) 'The Constitution of Iraq of the Year 2005', constituteproject.org. Iraq, pp. 1-41. Available at: https://constituteproject.org/constitution/Iraq_2005?lang=en.

IRAQI STATE ADMINISTRATION LAW (2003) 'The Transitional Stage in 2003', Supporting constitution Builders Globally. Iraq, pp. 163-189. Available at: <http://constitutionnet.org/vl/item/lrq-qnwn-dr-ldwl-lrqy-llmrhl-lntqly-lm-2003>.

IRAQI STATE ADMINISTRATION LAW (2004) 'The Transitional Stage in 2004', Iraqi laws and legislation. Iraq, pp. 1-12. Available at: <http://wiki.dorar-aliraq.net/iraqilaws/law/20670.html>.

ISSAWI, I., (2000). "altnmyh fy 'ealm mtghyr: drasat fy mfhwm altnmyh wm'eshratha". 1st ed., Cairo: Dar Al-Shorouk.

JASSIM, F., (2013). "alta'efyh wanhyar aldwlh al'eraqyh alhdythh", Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin, (4270), pp. 1-5. Available at: <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=386090&r=0> (Accessed: 21 May 2019).

KATIE, A. H., (2008). "dwr alnkhb alwtnyh fy tf'eyl alhwyh al'eraqyh almshtkrh", Iraq, Baghdad University, Journal of Political Sciences, 172–173(36), pp. 172–173. doi: ISSN 18155561 EISSN 2521912X DOI 10.30907.

KAYALI et al., A., (1979). "almwsw'eh alsyasyh", Part I. Beirut- Lebanon: Arab Institution for Studies and Publication.

KAZIM, Z. J. and Abid Aoun, A. M., (2018). "alhdwd alsyasyh lb'ed dwl jwar al'eraq watharha fy nmw zahrt alarhab b'ed 'eam 2003", Iraq, University of Kufa, Journal of Geographical Research, 1(27), pp. 283-326.

KHADAJ, H., (2007). "almwatnh walt'eabyr alt'eddyh", Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin, (1857), pp. 1–5. Available at: www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=91404&r=0# (Accessed: 8 Jun 2019).

KHADER, O. F. H., (2015). “waq'e alaqlyat fy al'eraq wan'ekash 'ela 'edm alastqrar alsyasy”, Iraq: Tikrit University, Tikrit Journal for Political Science, 4(3), pp. 75-108.

KHALED, M., (2013). “alta'efyh alsyasyh wathrha 'ela alastqrar alsyasy: drast halt lbnan”, Algeria, Law and Political Science, MSc thesis, pp. 1-110.

KHALIFA, A. A., (2011). “alt'eddyh alhzbyh: almhasn walmsaw'e drast halt al'eraq b'ed 'eam 2003”, Iraq: Mustansyriah University, Journal of the Faculty of Fundamental Education, 16(69), pp. 227-242.

KHAYRA, W., (2004-2005). “tathyr almsalh alkrdyh 'ela alastqrar alaqlmy”, Algeria, MSc thesis in Political Science and International Relations, International Relations and Globalization, pp. 1-199.

KHAZRAJI, T. K. M., (2004). “alnzm alsyasyh alhdythh walsyasat al'eamh”, 1st ed., Amman-Jordan: Dar Majdalawi Pub. & Dis.

KHUDAIR, M. K., (2018). “altjrbh alhzbyh llahzab al'eraqyh b'ed 2003 wastratyjyt al'ebady lwllyh thanyh”, Iraq: Alnoor Center for Studies, (45–46), pp. 1-16. Available at: www.alnoor.se/article.asp?id=333144 (Accessed: 19 May 2019).

LIJPHART, A., (2006). “aldymqratyh altwafqyh fy mjtm'e mt'edd”, 1st., Iraq-Baghdad, Institute of Strategic Studies, Translated by: H. Zeina. pp. 5-384.

MAHDĪ, Muhammad Ashour, (2002). “Alt'eddyh Alathnyh: Adart Alsra'eat Wastratyjyat Altswyh” Jordan, Scientific Center for Studies.

MAHO, A. H., (2012). “alayzydywn fy ktb alrhalh albrytanyyn mn mtl'e alqrn altas'e 'eshr whta nhayh alhrb al'ealmyh alawla”, 1st ed. Dohuk: Mukiryani Foundation for Research and Publishing.

MAKKI, D. H., (2016). “thwlat alhwyh fy al'eraq byn alhwyh-alwtnyh-walfr'eyh”, Iraq: Al-Mustansyriah University, The International and Political Journal, (31–32), pp. 471–496.

MEHDI, A. S., (2011). “mfhwm alt'eaysh alsmy wdwrh fy thqyq alwhdh alwtnyh: al'eraq anmwdjaan”, Iraq, Baghdad University, Hawaliat Al-Muntadaa Journal. Al-Muntadaa Al-Watani for Thought and Culture Research, 1(7), pp. 171-194.

MEHDI, A. S., (2012). “mfhwm alwhdh alwtnyh wtrq t'ezyzha fy al'eraq”, Iraq: Mustansyriah University, Political and International Journal, (22), pp. 176-190.

MEHDI, H. S., (2009). “drash fy mfhwm alhwyh”, Iraq: University of Mosul, Regional Studies, 5 (13), pp. 475-493.

MESSARRA, Antoine Nasri, (1989). “Adart Altnw'e Fy Anzmmh Alhkm Al'erbyh: Alt'eddyh Alsyasyh Walt'eddyh Alajtma'eyh: Atar Nzry Wttbyq 'Ela Alwaq'e Al'erby”, Amman, Muntada Alfikr Alarabi.

MOHAMMED, A. J., (2013). “ashkalyt alhwyh fy almjtm'e al'eraqy”, Iraq, University of Al-Qadisiyah, Al-Qadisiyah for Human Sciences, 16(2), pp. 175-193.

MOHAMMED, B. J., (2006). “mfhwm alhwyh alwtnyh: mhawlh fy alt'eryf alwzyfy”, Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin, (1544), pp. 1–6. Available at: [0www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=64154&r=0](http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=64154&r=0) (Accessed: 8 Jun 2019).

MOHAMMED, H. A., (2012). “ashkalyt alhwyh alwtnyh al'eraqy”, Iraq: University of Baghdad, International Studies, (53), pp. 1-20.

MOHSEN, Z. A. and Zubaidi, L. A. H., (2014). “afkar fy alt'eaysh alsmy: althqafh alsyasyh wbnal' alwhdh alwtnyh byn m'eshrat alada' w'emlyt altqyyim”, Iraq: Al-Nahrain University, Political Issues, (35–36), pp. 71-106.

MUTLAQ, R., (2014). “altnw'e alathny fy al'eraq: swsywlvjya alt'edd fy alwhdh”, Iraq: University of Baghdad, Journal of Literatures, (110), pp. 457-490.

NAJI, E. M. A., (2008). “mfhwm 'edm alastqrar alsyasy fy aldwlh”, Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin, (2189), pp. 1-6. Available at: [0http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=124635&r=0](http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=124635&r=0) (Accessed: 20 May 2019).

NAJI, E. M. A., (2009). “mhddat alwhdh alwtnyh fy alfkr alsyasy alhdyth (aljz' alawl)”, Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin, (2609), pp. 1-9. Available at: www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=168095 (Accessed: 17 May 2019).

NAKASH, Y., (1996). “shy'et al'eraq”, 1st Arabi, Damascus: Dar Al-Madaa press Translation by: A.-A. Al-Nuaimi.

ODEH, F. J., (2013). “alt'eddyh alhzbyh wzahrt 'edm alastqrar alsyasy: drast halt al'eraq b'ed 'eam 2003”, Iraq: Al-Nahrain University, Political Science, pp. 1-58.

RACHID, A. W. H., (2013). “mstqbl al'eraq-f-4alfrs alda'e'eh walkhyarat almtahh”, Iraq, Journal of Al-Hewar Al-Mutamadin, pp. 1-16. Available at: [02www.ahewar.org/debat/print.art.asp?t=0&aid=358260&ac=2](http://www.ahewar.org/debat/print.art.asp?t=0&aid=358260&ac=2) (Accessed: 20 May 2019).

RUBAIE, A. H., (2007). “thdyat bna' aldwlh al'eraqyh: sra'e alhwyat wmazq almhashh alta'efyh”, Beirut: Center for Arab Unity Studies, pp. 1-23.

SAADEH, W., (2017). “jma'et "ahl alhq:" dyanh batnyh krdyh thzr hlq alshwarb”, Raseef site 22, pp. 1-7. Available at: <https://raseef22.com/article/90228> (Accessed: 22 April 2019).

SALEH, N. M., (2008). “alt'eddyh fy dwl almghrb al'erby”, Iraq: University of Baghdad, Journal of International Studies / published by the Center for Strategic and International Studies, (37), pp. 145-160.

SALEH, N. M., (2010). “mstqbl alnzam alhzby fy al'eraq”, Iraq: University of Baghdad, Journal of Political Science, (41), pp. 294-298.

SALEHI, A., (2015-2016). “eshkalyt altnmyh alsyasyh fy msr b'ed ynayr 2011”, Algeria: Université Oum El Bouaghi, Faculty of Law and Political Science, pp. 2-98.

SALIM, A. A., (1989). “drasah fy tarykh alshrq aladna alqdyd”, Beirut-Lebanon: Dar Al-Nahda Al-Arabeya Press.

SALLOUM, S., (2015). “alaqlyat fy al'eraq: aldakrh-alhwyh-althdyat”, 1st ed., Beirut-Lebanon: Dar Al-Rafidain for printing, pub. & dis.

SALLOUM, S., (2017). “hmayt alaqlyat aldynyh walethnyh wallghwyh fy al'eraq: drash thlylyh fy alatr aldwylyh waleqlymyh walwtnyh”, Iraq-Baghdad: Iraqi AL-Amal Association.

SHATTIB, M. S., (2013). “athr althwl aldimqraty 'ela alastqrar alsyasy fy aldwl al'erbyh”, Iraq, University of Mosul, Regional Studies, 9(30), pp. 301-327.

SHOWANI, M. H. M., (2006). “altnw'e alathny waldyny fy krkwk”, 1st ed., Iraq-Erbil: Mukeryani Foundation for Research and Publishing.

SHUKR, N. N., (2018). “t'ethr 'ewaml altnmyh walaslah alsyasy al'erby: al'eraq anmwdjaan”, Iraq, Annabaa Network Informational, pp. 1-9. Available at: <https://annabaa.org/arabic/studies/14056> (Accessed: 12 May 2019).

SOUSA, A., (1986). “tarykh hdart wady alrafdyn”, Part II, Baghdad: Dar Al-Hurriya Printing Press.

TANSEY, S. D., (2012). “elm alsyash: alass”, 1st ed. Biuret: Arab Network for Research and Publishing, translated: Rasha Jamal, revision: Jamal Abdel Rahim.

THOMPSON, M., Wildavsky, A. and Ellis, R., (2010). “nzryt althqafh”, Edited by Farouk Zaki Younes, translated by Ali Said El Sawy. Kuwait: World of Knowledge: A series of cultural books published monthly by the National Council for Culture, Arts and Literature.

TOHAMY, M., (2019). “alahzab alsyasyh”, Handbook of Swiss Politics. Copyright © Political Encyclopedia, pp. 309-334. doi: 10.1016/B978-0-08-087780-8.00056-5 (Accessed: 22 May 2019).

TUBULIAK, S. M., (1997). “alahkam alsyasyh llaqlyat almslmh fy alfqh alaslamy”, 1st ed., Jordan-Amman: Dar Alnafayis.

WAHBAN, A., (2004). “alsra'eat al'erqyh wastqrar al'ealm alm'easr”, 2nd ed. Alexandria: Al-Hadari Press.

ZAHID, A. A. K., (2008). “mqarbat fy a'eadt tshkyl alhwylh alwtnyh”, Iraq, Al-Muntada Journal. Al-Muntada Al-watani for thought and culture research, 1(1), pp. 63-198.

ZANGANA, A. Q. A., (2014). “alhwylh alwtnyh fy aldwlh al'eraqyh almwhdh: drash thlylyh tarykhyh fy aldswr almlky waldsatyr al'eraqyh alm'eqth”, Iraq: University of Kirkuk, Journal of Kirkuk University for Human Studies. 9 (2), pp. 94-138.

İngilizce Kaynaklar

ALMAANY, C. D. (2014) ‘Diversity’, pp. 1-7. Available at: <https://www.almaany.com/en/dict/ar-en/diversity/> (Accessed: 1 February 2019).

ANDERSON, B. (1983) *Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Second Edi. doi: 10.1080/14725843.2011.556797.

ANDERSON, P. (2005) *The Global Politics of Power, Justice and Death*, The Global Politics of Power, Justice and Death. London and New York. doi: 10.4324/9780203991022.

BARTH, F. (1969) ‘Ethnic Groups and Boundaries’, in Fredrik Barth. Norway: Little, Brown and Company Boston. doi: 10.2307/j.ctt183p5d4.11.

BEHERA, D. K. and Sahu, R. H. (2009) ‘The Role of Ethnic Groups in Social Development’, ©Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS), (1-14).

BRASS, P. R. (1996). ‘Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation’. In *Ethnicity*, edited by John Hutchinson and D. Smith Anthony, 85–89. Oxford: Oxford University Press.

BRUTI, S., Valdeón, R. A. and Zanotti, S. (2014) ‘Introduction: Translating Ethnicity: Linguistic and Cultural Issues’, *European Journal of English Studies*, Taylor & Francis, 18(3), pp. 233–241. doi: 10.1080/13825577.2014.960743.

CABALLERO, C. (1999), "Patriotism or Nationalism? Fauré and the Great War", *Journal of the American Musicological Society*, 52 (3), University of California Press on behalf of the American Musicological Society, 593-625.

CANOVAN, M. (2000), "Patriotism is not Enough", *British Journal of Political Science*, 30 (3), Cambridge: Cambridge University Press, 413-432.

CRAWFORD, B. and Lipschutz, R. D. (1998) *The Myth of "Ethnic Conflict": Politics, Economics, and Cultural Violence*, Research Series, uciaspubs/research/98. the United States of America: University of California, California Digital Labrary. doi: 10.2307/2586458.

CHRISTIE, K. (1998). 'Introduction'. In *Ethnic Conflict, Tribal Politics : A Global Perspective*, edited by Kenneth Christie. Curzon Press.

DAWA, N. (1992), *Culture and the Politics of Third World Nationalism*, Routledge

DOBBINS, J. et al. (2009) *Occupying Iraq: A history of the Coalition Provisional Authority*. Rand Corporation, pp. iii-xii. Available at: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/MG1200/MG1217/RAND_MG1217.pdf.

DRIVER, G. (1922) 'The religion of the Kurds', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies. Cambridge University Press*, 2(2), pp. 197-213. doi: 10.1016/B978-1-4160-4389-8.50161-8.

DROWER, E. S. and Stevens, E. S. (1937) *The Mandaean of Iraq and Iran, Their Cults, Customs, Magic Legends, and Folklore*, Clarendon Press. Oxford: Clarendon Press.

FENTON, S. (2003). *Ethnicity*. Cambridge: Polity Press.

GALTUNG, J. (1971), "A Structural Theory of Imperialism", *Journal of Peace Research*, 8 (2), Sage Publications, 81-117.

GELLNER, E. (1964), *Thought and Change*, Londra: Weidenfeld and Nicolson.

GELLNER, E. (1983), *Nations and Nationalism*, New York: Cornell University Press.

GELLNER, E. (1997), "The Turkish Option in Comparative Perspective", S. Bozdoğan ve R. Kasaba (der.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey içinde*, Seattle: Washington University Press, 233-244.

GLOVER, J. (1997). 'Nations, Identity and Conflict'. In *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim and Jeff McMahan, 11–29. New York: Oxford University Press.

GRAFF, P. (2010) 'Reminiscences of Old Baghdad by One of Last Jews', Reuters, pp. 1-11. Available at: <http://www.reuters.com/article/lifestyleMolt/idUSTRE4A812T20081109> (Accessed: 10 February 2019).

HAYES, C. (1931), *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, New York: Macmillan.

HOBSBAWM, E. J. (2012). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge university press.

ISAACS, H. R. (1989). *Idols of the Tribe: Group Identity and Political Change*. Massachusetts: Harvard University Press.

JABAR, F. A. (2005) *The Constitution of Iraq: Religious and Ethnic Relations*. Minority Rights Group International, London: Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. Available at: www.minorityrights.org.

JOHNSON, G. R. (1986), "Kin Selection, Socialization, and Patriotism: An Integrating Theory", *Politics and the Life Sciences*, 4 (2), Association for Politics and the Life Sciences, 127-154.

KAYILI, A. G. (2005) *The Iraqi Turkmen (1921-2005)*. Bilkent University, ANKARA, PP. 1-110.

KEDOURIE, E. (1993), *Nationalism*, Oxford: Wiley-Blackwell.

KERKUKLU, M. S. (2007) *Turkmen of Iraq*, Boyut Tanitim Matabaacilik San. Tic Limited Sti. Dublin –Ireland.

KIRMANJ, S. (2013) *Identity and Nation in Iraq*, Lynne Rienner Publishers, Incorporated. doi: 10.1080/00263206.2014.887909.

KNIGHTS, M. (ed.) (2004) *Operation Iraqi Freedom and the New Iraq: Insights and Forecasts*. United States of America: Washington Inst for Near East Pol. doi: 10.1215/10474552-14-4-116.

KOHN, H. (1944), *The Idea of Nationalism: a Study in Its Origins and Background*, New York: Macmillan.

KUBALEK, P. (2014) ‘Explainer: The Yazidi Minority In Iraq’. Radio Free Europe/ Radio Libery, pp. 1-2.

KUMAR, L. (2014) ‘CHAPTER-II Political Parties and Party Systems: A Conceptual Analysis’, pp. 53-87. Available at: [https://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/97825/14/9.chapter 2.pdf](https://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/97825/14/9.chapter%20.pdf).

KUMARASWAMY, P. R. (2003) ‘Problems of Studying Minorities in the Middle East’, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 2(2), pp. 244-264. doi: 10.21599/ATJIR.98761.

LALANI, M. and M. R. G. I. (2010) *Still Targeted: Continued Persecution of Iraq’s Minorities*. Minority Rights Group International London, England.

LEYS, C. (2005), “The Rise and Fall of Development Theory”, M. Edelman ve A. Haugerud (der.), *The Anthropology of Development and Globalization içinde*, Oxford: Blackwell, 109-125.

MATEOS, P. (2014) *Names, Ethnicity and Populations*, *Advances in Spatial Science*. London- United Kingdom. doi: 10.1007/978-3-642-45413-4.

MITCHELL, P. (2004) 'European Multi-party Systems : Parties, Elections and Governments', pp. 1-46.

MOADDEL, M., de Jong, J. and Dagher, M. (2011) 'Beyond Sectarianism in Iraq', *Contexts*. SAGE Publications Sage CA: Los Angeles, CA, 10(3), pp. 66-67. doi: 10.1177/1536504211418460.

NAIRN, T. (2003), *The Break-Up of Britain*, Melbourne: The Humanities.

NASH, M. (1989). *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.

NATHANSON, S. (1993), *Patriotism, Morality, and Peace*, Lanham: Rowman & Littlefield.

O'LEARY, B. (1997), "On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism", *British Journal of Political Science*, 27, Cambridge University Press, 191-222.

OSMAN, F. A. (2002) 'Public Policy Making: Theories and Their Implications in Developing Countries', *Asian Affairs*, 24(3), pp. 37-52.

Pfössl, E. and Kymlicka, W. (2015) 'Minority politics in the Middle East and North Africa: the prospects for transformative change', *Ethnic and Racial Studies*. Taylor & Francis, 38(14), pp. 2489–2498. doi: 10.1080/01419870.2015.1061132.

RAMSEY, V. et al. (2009) 'Using the Barnes Language Assessment With Older Ethnic Minority Groups', *International Journal of Geriatric Psychiatry: A journal of the psychiatry of late life and allied sciences*. Wiley Online Library, 24(4), pp. 426-431. doi: 10.1002/gps.

RAPELI, L. and Schoultz, Å. von (2015) 'Citizen Competence and Different Conceptions of Democracy', *ECPR Joint Sessions*, Warsaw, pp. 1-18.

REGMI, R. (2003) 'Ethnicity and Identity', *Occasional papers in sociology and anthropology*, 8, pp. 1-11. doi: 10.4324/9780203105962.ch8.

SALLOUM, S. (2016) Freedom of Religion and Belief of Minorities in Iraq. Library of Minorities' Rights (3), Masarat MCMD. Available at: Heartland Alliance International, www.heartlandalliance.org.

SCHEMM, P. (2006) 'Iraqi "devil-worshippers" seek US support', World-wide Religious News, pp. 1-3. Available at: <https://wwrn.org/articles/23022/> (Accessed: 12 February 2019).

SETON-WATSON, H. (1977), Nations and States, Londra: Methuen.

SHAHBANDI, M. (2017) 'The Effect and Role of Political Dialogue in Relations Between Countries in the Region (with Emphasis on Iran and Tajikistan Model: SCO)', *Asian Social Science*. Published by Canadian Center of Science and Education The, 13(6), pp. 20-30. doi: 10.5539/ass.v13n6p20.

SHAKIL, M. R. H. (2013) 'Systematic Persecution of Religious Minorities: Bangladesh Perspective', *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 7(3), pp. 9-17. doi: 10.9790/0837-0730917.

SMITH, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.

SMITH, A. D. (1998) *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

SMITH, A. D. (1999), *Myths and Memories of the Nation*, Oxford: Oxford University Press.

SMITH, A. D. (2001), *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Cambridge: Polity Press.

Stanford Encyclopaedia of Philosophy, (2009), Patriotism, <http://plato.stanford.edu/entries/patriotism/> (27 Augustos 2009).

TAYLOR, C. (1997). 'Nationalism and Modernity'. In *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim and Jeff McMahan, 31–55. New York: Oxford University Press.

UNHCR (2009) 'UNHCR Eligibility Guidelines for Assessing the International Protection Needs of Asylum-Seekers', United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) Geneva, (April), pp. 2-250.

UNZUETA, M. M., Knowles, E. D. and Ho, G. C. (2012) 'Diversity is What You Want it to be: How Social-Dominance Motives Affect Construals of Diversity', *Psychological Science*. Sage Publications Sage CA: Los Angeles, CA, 23(3), pp. 303-309. doi: 10.1177/0956797611426727.

WEBER, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.

YUSOFF, M. A. and Sarjoon, A. (2016) 'Ethnicity, Ethnic Minority and Self-determination: An Examination of Conceptual Linkage', *Research on Humanities and Social Sciences*, 6(2), pp. 145-152. Available at: www.iiste.org.

Fransızca Kaynaklar

BELLANGER, F. (ed.) (2000) *L'Etat Face aux Dérives Sectaires Actes du Colloque du 25 Novembre 1999, Helbing & Lichtenhahn*. Bâle- Geneve: (Collection genevoise). Available at: <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:41406>.

HAMEL, C. and Siméant, J. (2006) 'Genre et classes populaires', *Genèses*, (3), pp. 2--4. doi: 10.3917/gen.064.0002.

KITSIMBOU, X. (2007) *La Democratie et les Realites Ethniques au Congo*. Universite De Nancy II, pp. 1-221.

LEMIEUX, V. (1985) *Systèmes Partisans et Partis Politiques*. Presses de l'Université du Québec C.P. 250, Sillery, Québec GIT 2R1. Available at: [222227https://flipbook.cantook.net/?d=%2F%2Fwww.entrepotnumerique.com%2Fflipbook%2Fpublications%2F2458.js&oid=7&c=&m=&l=fr&r=https://puq.ca&f=pdf](https://flipbook.cantook.net/?d=%2F%2Fwww.entrepotnumerique.com%2Fflipbook%2Fpublications%2F2458.js&oid=7&c=&m=&l=fr&r=https://puq.ca&f=pdf).

SCHMITT, N. (1996) 'Protection des Minorités, Fédéralisme et Démocratie de Concordance: Tout Est Lié!' Genève: Réseau Documentaire International Sur la Region de Grands Lacs Africains, pp. 3-34.

SCHUFT, L. (2010) Couples ' métropolitain ' – ' polynésien ' à Tahiti Enjeux de l ' ethnicité , du genre et du statut socioéconomique dans un contexte postcolonial, pp. 2--329.

Türkçe Kaynaklar

ANDERSON, B. (1993). Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, İstanbul: Metis.

ASHRAF, N. and Dmeral, A. (2018) 2003 Sonrası Dönemde Irak 'Taki Şii-Sünni Çatışması :İç Ve Dış Aktörle Rın Rolü. Selçuk Üniversitesi, pp. 1-277.

HOBSBAWM, E. J. (1993), Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

KONUĞCU, Y . (2019). 'Baas'çılığın Türk Dış Politikasına Etkisi. *Lectio Socialis* , 3 (1), 47-58 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/lectio/issue/42952/478748>

KONURALP, E. (2013). Ecevit ve Milliyetçilik. İstanbul: Togan

KONURALP, E . (2018). Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salınımı: Çokkültürcülük mü Yeniden Kabilecilik mi?. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , 13 (2) , 133-146 . DOI: 10.17153/oguiibf.400350

KÖSE, H. H. (2015) 'Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi: 2003-2012 Dönemi', *The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies*, 1(2), pp. 35-89.

ÖZKIRIMLI, U. (2008), Milliyetçilik Kuramları-Eleştirel Bir Bakış, Ankara: DOĞUBATI.

SMITH, A. D. (1994). Milli Kimlik. İstanbul: İletişim Yayınları.

WALLERSTEIN, I. M., ve Balibar, E. (1995). Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler. İstanbul: Metis.

